

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARI (1851-1914)

DOKTORA TEZİ

Fatih ÇİL

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARI (1851-1914)

DOKTORA TEZİ

Fatih ÇİL

TARİH ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet KANKAL

ANKARA, 2023

ONAY SAYFASI

Fatih ÇİL tarafından hazırlanan “Emval-i Eytam Sandıkları (1851-1914)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Ahmet KANKAL	AYBU	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	AYBU	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN	AYBU	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Necdet HAYTA	GAZİ ÜNİ.	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç Dr. Ahmet DEMİR	KIRIKKALE ÜNİ.	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 10/04/2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

.....

BEYAN

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim. Aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum. (10/04/2023).

Fatih ÇİL

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın meydana geliş sürecinde desteği ve yol gösterici kimliğiyle daima yanımda olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet KANKAL'a; tez jürisinde yer alan, değerli katkılarıyla rehberlik eden saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR, Prof. Dr. Necdet HAYTA, Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN ve Doç. Dr. Ahmet DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın arşiv, kütüphane çalışmaları sürecinde candan destek ve yardımlarını gördüğüm Hüseyin ES, Suat KAMBER, Doç. Dr. Sıddık ÇALIK, Doç. Dr. Ayhan IŞIK'a, Ankara Milli Kütüphane Mikrofilm birimi çalışanlarına, İstanbul Müftülüęü Arşivi çalışanlarına teşekkür ederim. Bu çalışmanın oluşum sürecinde her zaman beni destekleyen, yanımda olan değerli eşime ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda ve özellikle de Tanzimat'la birlikte başlattığı reform programı hemen her alanı olduğu gibi yetim mallarının korunması, düzenlenmesi ve işletilmesini de kapsamaktadır. İslam dininin yetimlere atfettiği öneme binaen devlet yöneticileri belirli aralıklarla yetimlerin ve mallarının korunmasına yönelik bazı girişimlerde bulunmuş fakat çoğu zaman başarılı olunamamıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, modern-sosyal devlet anlayışı doğrultusunda yetim ve mallarının korunması amacıyla resmi bir kurum, Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştur. Nezaretin çalışma alanı dâhilinde ülke genelinde Emval-i Eytam Sandıkları oluşturularak yetimlerin haklarının korunması amaçlanmıştır.

Konu kapsamında modern devlet anlayışının Osmanlı Devleti'nde yerleşmesi, devletin yetim mallarına müdahale ederek bu işlere bakmak üzere ayrı bir kurum oluşturması ve ilerleyen süreçte yapılan düzenlemeler ve buna bağlı uygulamalar ortaya konmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde yetim mallarının korunması ile ilgili oluşturulmuş olan en önemli müessese Emval-i Eytam Sandıklarıdır. Bu kurum bünyesinde görevlendirilmiş olan Emval-i Eytam Sandığı görevlileri kaza merkezlerinde yetimlere intikal etmiş olan malların kayıtlarını tutmuş ve bunları işletmişlerdir. Bu konuda yapılmış olan çalışmalar daha ziyade Emval-i Eytam Sandıklarını genellikle nizamname merkezli ele almışlar, yetimlerin mallarının nasıl ve ne şekilde işletildiğinin fazlaca ayrıntısına girmemişlerdir.

Giriş bölümünde amaç, kapsam, konunun önemi, temel kavramlar ve konunun kaynaklarına yer verilmiştir. İkinci Bölümde, tarihi süreçte yetimlerle ilgili yaklaşımlar, İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hadisi Şerifler temelinde yetimlerin hakları ve sorumlulukları, yetimlerle ilgili iş ve işlemlerin kurumsal bir kimliğe kavuşturulmadan önceki süreçteki uygulamalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Emval-i Eytam Sandıklarının kuruluşuna yol açan sebepler, gelişmeler, Emval-i Eytam Sandıklarının Kuruluşu, buna bağlı olarak yapılan yasal düzenlemeler, Emval-i Eytam Sandıklarının merkez ve taşra teşkilat yapısı, Emval-i Eytam Sandıklarının taşrada yaygınlaşması, Emval-i Eytam Sandıklarının bankaya dönüşüm süreci ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Emval-i Eytam Sandıklarının idaresinde bulunan yetim mallarının işletme ve değerlendirme usulleri, alınan harçlar, devlet ile sandık arasındaki borç ilişkileri, sandığın mali açıdan işlevi ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise konu ile ilgili ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren ve çalışmamı titizlikle inceleyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet KANKAL başta olmak üzere, görüşlerini belirten Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR, Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN, Prof. Dr. Necdet HAYTA ve Doç. Dr. Ahmet DEMİR hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma boyunca yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen eşime ve aileme de teşekkür ederim.

Fatih ÇİL

ANKARA, 2023

ÖZET

Emval-i Eytam Sandıkları (1851-1914)

Yetim mallarının korunması, Osmanlı Devleti'nin eski dönemlerinden beri yetkililerin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Avrupa'da gelişmekte olan “modern devlet” ve “sosyal devlet” anlayışları, 19. yüzyıl reformlarıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde de yerleşmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru devlet, yetim mallarının idaresiyle ilgili eski uygulamalara müdahale etmiş ve yetim mallarının idaresini kendi kontrolü altına almıştır. Çalışma bu doğrultuda olup beş bölümden oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde amaç, kapsam, konunun önemi, temel kavramlar ve konunun kaynaklarına yer verilmiştir. Birinci Bölüm'de, tarihi süreçte yetimlerle ilgili yaklaşımlar, İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler temelinde yetimlerin hakları ve sorumlulukları, yetimlerle ilgili iş ve işlemlerin kurumsal bir kimliğe kavuşturulmadan önceki süreçteki uygulamalar ele alınmıştır. İkinci Bölüm'de, Emval-i Eytam Sandıklarının kuruluşuna yol açan sebepler, gelişmeler, Emval-i Eytam Sandıklarının Kuruluşu, buna bağlı olarak yapılan yasal düzenlemeler, Emval-i Eytam Sandıklarının merkez ve taşra teşkilat yapısı, Emval-i Eytam Sandıklarının taşrada yaygınlaşması, Emval-i Eytam Sandıklarının bankaya dönüşüm süreci ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de Emval-i Eytam Sandıklarının idaresinde bulunan yetim mallarının işletme ve değerlendirme usulleri, alınan harçlar, devlet ile sandık arasındaki borç ilişkileri, sandığın mali açıdan işlevi ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise konu ile ilgili ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eytam, tereke, yetim, idare, sandık.

ABSTRACT

Orphan Property Chests (1851-1914)

The preservation of orphan assets was taken seriously by Ottoman officials since the early days of the Ottoman Empire. The European concepts such as “modern state” and “social state” were also constituted in the Ottoman Empire with the reforms of the 19th century. The state intervened to the old practices related to the regulation of orphan assets around the middle of the 19th century and the management of the orphan assets was resettled to be under the state control. In this respect, this study is comprised of five chapters.

In the introduction, the purpose, scope, importance of the subject, basic concepts and sources of the subject are given. In the second part, the approaches to orphans in the historical process, the rights and responsibilities of orphans on the basis of the Qur'an and Hadith Sharifs, which are the main sources of the religion of Islam, and the practices in the process before the work and transactions related to orphans were brought to an institutional identity were discussed. In the third part, the reasons and developments that led to the establishment of the Assumption Funds, the establishment of the Assumption Funds, the legal arrangements made accordingly, the central and provincial organizational structure of the Assumption Funds, the spread of the Assumption Funds in the provinces, The process of transformation of Orphan Funds into banks is discussed. In the fourth chapter, the management and evaluation procedures of orphans' properties under the management of the Property Orphan Funds, the fees charged, the debt relations between the state and the fund, and the financial function of the fund are discussed. In the conclusion part, the results reached on the subject are evaluated.

Keywords: Orphans, estatelaw, orphan, management, fund.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Kapsamı	1
1.2. Çalışmanın Amacı	1
1.3. Araştırma Konusunun Önemi.....	1
1.4. Yetim Kelimesinin Sözlük Anlamı	2
1.5. Yetim Kelimesinin Terim Anlamı.....	2
1.6. Yetim Kavramının Örfi ve Kültürel Kullanımı	3
1.7. Tereke.....	3
1.8. Vasi.....	4
1.9. Rüşd.....	5
1.10. Çalışmanın Kaynakları.....	6
2. KURUMSAL YAPI ÖNCESİNDE YETİMLERİN HAKLARI-SORUMLULUKLARI VE KORUYUCU KURUMLAR.....	14
2.1. Cahiliye Döneminde Yetimler	14
2.1.1. Yetim Mallarına Karşı Olumsuz Uygulamalar.....	14
2.1.2. Yetimlere Yapılan Diğer Haksız Muameleler	18
2.2. Kur'an-ı Kerim'de Yetimlerle İlgili Hükümler.....	20
2.3. Hadis-i Şeriflerde Yetimler	28
2.3.1. Osmanlı Devleti Öncesinde İslam Devletlerinde Yetimlerle İlgili Uygulamalar	44
2.4. Emval-i Eytam Sandıklarından Önceki Uygulamalar	52
2.4.1. Eytam Keseleri.....	52
2.4.2. Vasi ve Kassamlar İdaresindeki Yetim Mallarının İdaresi.....	53

2.5. Vakıf Medeniyeti Kapsamında Yetimler	61
2.5.1. Osmanlı Devleti'nde Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik Kavramı ve Kurumlar	66
3. EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARININ KURUMSAL YAPISI VE TARİHÇESİ	75
3.1. Emval-i Eytam Sandıklarının Kuruluş Sebepleri	75
3.2. Emval-i Eytam Sandıklarının Kuruluşu	77
3.3. Emval-i Eytam Sandıkları ile İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler	90
3.3.1. H. 1268/R.1267/M.1851 Tarihli Eytam Nezaretinin Kuruluş Nizamnamesi ..	90
3.3.2. H 1283/R.1282/M.1866 Tarihli Taşrada Eytam Sandıklarının Kurulmasını İçeren Nizamname	91
3.3.3. H.1274/R.1273/M.1857 Tarihli Eytam Uhdesinde Bulunan Çiftlikler Hakkında Nizamname	91
3.3.4. H.1291/R.1290/M.1874 Tarihli Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Kuruluş Nizamnamesi	92
3.3.5. H.1324/R.1322/M.1906 Tarihli Emval-i Eytam Nizamnamesi.....	92
3.4. Emval-i Eytam Sandıklarının Merkez Teşkilatı.....	95
3.4.1. Dersaadet Emval-i Eytam Müdüriyeti	95
3.4.1.1. Eytam Müdürü ve Muavini	96
3.4.1.2. Eytam Muhasebecisi	96
3.4.1.3. Sandık Emni	96
3.4.1.4. İdane Memurları.....	97
3.4.1.5. İdane Katipleri.....	97
3.4.1.6. Mümeyyiz	97
3.4.1.7. Ser Tahsildar ve Tahsildarlar	97
3.4.1.8. Muhammin	98
3.4.2. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam	98
3.5. Emval-i Eytam Sandıklarının Taşra Teşkilatı	102
3.5.1. Emval-i Eytam Sandıklarının Taşrada Yaygınlaşması	103
3.5.2. Taşra Eytam Meclisleri ve Görevleri.....	107
3.6. Emval-i Eytam Sandıklarının Bankaya Dönüşümü	108

4. EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARI KONTROLÜNDEKİ YETİM MALLARININ İŞLETME VE İDARE USULLERİ.....	110
4.1. Eytam Sandıklarının Yetim Mallarını Değerlendirme Usulleri	111
4.2. Emval-i Eytam Sandıklarında Yapılan İşlemlerden Alınan Harçlar	125
4.3. Yetimlerin Emval-i Eytam Sandıklarından Faydalandırılması	128
4.4. Emval-i Eytam Sandıklarında Yaşanan Usulsüzlükler	132
5. SONUÇ.....	136
6. KAYNAKLAR	139
7. EKLER.....	150
Ek 1. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Fesih Kararı.....	150
Ek 2. Emval-i eytamla ilgili olarak Meclis-i Vala Dairesi'nde teşkil olunan meclis-i mahsusça tanzim olunan nizamname.	151
Ek 3. Emval-i Eytam Gelen Defteri ve Sandık Fihristi	153
Ek 4. Emval-i Eytam İdane İhtarname Defteri	154
Ek 5. Emval-i Eytam Maaş Defteri.....	155
Ek 6. Emval-i Eytam Meclisi Karar Defteri	156
Ek 7. Galata Mahkemesi Eytam Sicili	157
Ek 8. Hocaşade Rıza Efendi İdaresindeki Eytam Defteri.....	158
Ek 9. Meclis-i Emval-i Eytam Zabıt Ceridesi.....	159
Ek 10. Silistre Eytam Defteri.....	160
Ek 11. Karahisar-ı Sahib Emval-i Eytam Müdüriyetine tayin olunan Berber-zade Mehmed Efendinin kefalet senedi	161
Ek 12. Emlak ve Eytam Bankasının Kurulmasına Dair Kararname.....	167
Ek 13. Tbm Eytam ve Emlak Bankası Hakkında 1-896 Numaralı Kanun Layihası .	168
Ek 14. Emval-i Eytam'dan borç alıp vaktinde ödeyemeyenlerin gayr-i menkul mallarının satışa çıkarıldığına dair arşiv kaydı.....	169
Ek 15. Antalya Teminatlı İdanat Defteri	171
Ek 16. Umum Emval-i Eytamın Suret-i İdaresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamname.....	172

KISALTMALAR DİZİNİ

A.AMD	Sadaret Amedi Kalemi Evrakı
A.DVN	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
A.DVN.MKL	Sadaret Divan Mukavelenameler
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
A.MKT	Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı
A.MKT.DV	Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.MVL	Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı
A.MKT.NZD	Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
A.MTZ(04)	Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
BEO	Babıali Evrak Odası Evrakı
C.	Cilt
C.SH	Cevdet Sıhhiye
Çev.	Çeviren
DH.EUM.AYŞ	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı
DH.HMŞ	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı
DH.MKT	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MTV	Dahiliye Nezareti Mütenevvvia Evrakı
DH.MUI	Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.UMVM	Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri
EV.d	Evkaf defterleri
HAT	Hatt-ı Hümayun
HR.HMŞ.İŞO	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
İ.AZN	İrade Adliye ve Mezahib
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL	İrade Meclis-i Vala
İ.DUİT	İrade Dosya Usulü
İ.HUS	İrade Hususi
İ.İLM	İrade İlmiye

İ.KAN	İrade Kanun ve Nizamât
İ.ML	İrade Maliye
İ.MLU	İrade Meclis-i Umumi
İ.TAL	İrade Taltifat
MVL	Meclis-i Vala Evrakı
MŞH. SAİD.	Meşihat Arşivi Sicil Ahval İdaresi
ŞD	Şura-yı Devlet Evrakı
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
TS.MA.E	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
Y.A.HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.MS	Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı
Y.PRK.UM	Yıldız Perakende Evrakı Umumi
YB	Yabancı Arşivler
ZB	Zabtiye Nezareti Evrakı

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Kapsamı

Osmanlı Devleti öncesinde ve döneminde yetimlerle ilgili uygulamalara ve anlayışlara dair genel bir değerlendirmeden sonra, Emval-i Eytam Sandıklarının ortaya çıkışı, kuruluşu, kurumsal yapısı, işlevi ve son olarak bankaya dönüşüm süreci çalışmamızın kapsamı içerisinde yer almaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Koyduğu bütün hükümlerde gerek birey olsun ve gerek toplum olsun, insanların mutluluklarını amaç edinen İslam, insanlar arasında yardımlaşmanın zorunlu olduğunu hükme bağlamıştır. Bu bağlamda söz gelimi zenginlik imkânı nispetinde ihtiyaç sahibine yardım etmesini, veli veya vasiinin kendi idaresi altındaki küçüklere destek olmasını, onların şahıs ve mal varlıklarını korumasını hükme bağlamıştır. Bu çerçevede, yetimlerin hem şahsi varlıklarının hem de mal varlıklarının gerek Müslümanlar gerekse de devlet tarafından korunması gereken temel bir yükümlülük olarak görülmektedir. Yetimlerin şahsiyetlerinin korunması yanında mallarının da korunması, hatta sadece korunmakla yetinilmeyip kendilerinin yararının gözetilip servetlerinin de artırılması için gerekli çabanın gösterilmesinin hükme bağlanmış olması İslam'ın yetimler konusunda göstermiş olduğu hassasiyetin önemini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Biz de bu çalışmadaki hedefimiz İslam ve Osmanlı hukuk düzeninin, yetimlerin haklarının ve mallarının korunması hususunda ortaya koyduğu prensipleri ele alarak bu konunun Osmanlı kurum tarihi çerçevesinde önemini ve işlevini ortaya koymak olacaktır.

1.3. Araştırma Konusunun Önemi

Emval-i Eytam Sandıkları, kuruluşu ve bankaya dönüşüm sürecine kadar kurumsal fonksiyonuyla Osmanlı kurumlar sistemi içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Emval-i Eytam Sandıkları, Evkaf Sandıkları gibi hem toplumun ucuz kredi ihtiyacının giderilmesi hem de

yetim mallarının daha iyi şekilde değerlendirilerek haklarının korunmasında önemli bir işlev üstlenmiştir. Emval-i Eytam Sandıkları 1851’den 1926 yılına kadar yetmiş beş yıl kurumsal anlamda önemli bir rol üstlenmiştir. Daha önce bu konuda kurumun genel yapısı hakkında bütüncül bir çalışma olmaması sebebiyle ortaya konulan çalışmamızın, konunun önemini ortaya koyacağı ve alana katkısı olacağı inancındayız.

1.4. Yetim Kelimesinin Sözlük Anlamı

Yetim kelimesi “y-t-m” kökünden türeyen bir kelime olup mutlak olarak insanlar için kullanıldığında babasını kaybeden manasına gelir. Hayvanlar için kullanıldığında ise annesini kaybeden manasına gelmektedir. Madenler (veya kıymetli taşlar) için kullanıldığında ise eşi benzeri olmayan “tek” anlamında kullanımı vardır ve eşsizlik manasından dolayı da peygamberimiz için mecazen kullanılır. Nitekim sırf yetim kelimesine de mecazen “Hz. Muhammed” manası verilmiştir.¹ Kelimenin insan ve hayvandaki kullanımında “nafaka temini ve sorumluluk alma yükümlülüğü” belirleyici unsurdur. İnsanlarda bu unsur çocuk için baba ile sabit iken; hayvanlarda ana ile sabittir. Bu sebeple insanlarda yetim; babadan mahrum olan küçüğe delalet ederken, hayvanlarda yetim; anadan mahrum kalan hayvana delalet etmektedir. Kureyş, Hz. Peygamber (sav)’e “Ebu Talib’in yetimi” diyorlardı. Onlar bu ifadeyi ya kıyastan ötürü veyahut da Hz. Peygamberin değerini düşürmek ve O’nun amcasının evinde büyüyen bir çocuk iken üzerinde bulunduğu durumu anlatmak için kullanmışlardır. Dikkat edilirse bütün bu anlamlar musibetlere uğrayıp ilgi ve yardıma muhtaç bir duruma düşüp yalnız kalmayı ifade eder.

1.5. Yetim Kelimesinin Terim Anlamı

Yetim, terim olarak İslam literatüründe: İnsanlardan, küçükken/bulûğa ermemişken, babasını kaybedenler şeklinde tanımlanmıştır. Bu sebeple terim olarak kullanımda bazı lügat kitaplarında da yapıldığı gibi “bulûğ öncesi” vurgusu dikkat çekmektedir.

Yetim kelimesinin türemiş olduğu kök bakımından, küçüklere ve büyüklere kullanılması yerinde bir kullanım olmakla birlikte, şer’i ve örfi kullanım kelimeyi sadece küçüklere tahsis etmiştir. Hz. Ali’den rivayet olunan “Bulûğa (ergenliğe) erdikten sonra yetimlik kalkar.” hadisi de yetimin sözlük ve örfteki manasının değil, şer’i hükmün yani

¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s. 1191.

ergenlikten itibaren yetimlik hükmünün kalktığını açıklıyor ki, bununla da yetim kelimesinin terim manası gerçekleşmiş olur. Burada dikkatleri çeken nokta, yetim kelimesinin sözlük ve terim anlamları arasında sıkı bir ilişkinin bulunmasıdır. Her ikisinden de ortaya çıkan sonuç; yetim olanın ilgiye ve yardıma muhtaç olmasıdır.

1.6. Yetim Kavramının Örfi ve Kültürel Kullanımı

Savaşlar, ayrılmalar, doğal afetler, ölümler gibi sebeplerden, dünya üzerinde çok sayıda yetim vardır. Bakıma muhtaç bu yetimler toplumun koruması altındadır. Dolayısı ile yetim kavramı toplumdan topluma fazla değişmemekle birlikte yine de farklılık arz eder. Kimi toplumlarda annesini kaybeden, kimi toplumlarda babasını kaybeden, kimi toplumlarda ise hem annesini hem babasını kaybeden kişiler olarak anlaşılar. Türkçede ise yetim denince babasını kaybetmiş çocuk anlaşılar.

1.7. Tereke

Tereke, ölen bir kimsenin miras olarak bıraktığı her türlü mal ve eşyanın tümünü ifade eder. İslam hukukuna göre terekenin mirasçılar arasında taksimi yapılmadan önce şu işlemlerin yapılması gerekmektedir. Ölen kişinin, cenaze masraflarının karşılanması, şahsın başkasına olan borçlarının ödenmesi, vasiyeti varsa yerine getirilmesi gerekmektedir.² Vasiyetler yerine getirildikten sonra, mirasçılarının hisseleri, şer'i miras usullerine göre kendilerine teslim edilmektedir. İslam hukukuna göre bu işlemler yerine getirildikten sonra miras bırakanların terekeleri, mahalli mahkemece görevlendirilen memurlar tarafından yazılır. Tereke olarak kalan mallardan satışı yapılacak olanların kaydı tutularak, usulüne uygun satışları yapılır.³ Osmanlı Devleti'nde tereke işlerine daha önceleri İstanbul'da kadılığa bağlı olarak kurulan Bâb Mahkemeleri⁴ bakmaktaydı. Bu mahkemeler İstanbul, Şam, Bağdat ve Selanik gibi büyük şehirlerde kurulmuştur. 1851'de Eytam Nazırlığı'nın kurulmasından sonra yetim işleriyle ilgili şikâyetlerin artması sonucunda 1852'de Kısmet-i Belediye Mahkemesi kurulmuştur. 1860'ta kapatılan bu mahkemenin görevleri daha sonra tekrar Bâb Mahkemesi'ne devredilmiştir. Eytam İdaresi'nin 1851 yılında kurulmasından itibaren yetim hakları ile ilgili birçok değişikliklerin yapıldığını görmekteyiz. Öncelikle köy

² Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul 1974, s. 375.

³ Karaman, **a.g.e.**, s. 370.

⁴ Mehmet İpşirli, “*Bab Mahkemesi*”, **DİA**, C. 4, TDV Yayını, İstanbul 1991, s. 362.

ve kasabalarda Müslim ve Gayr-i Müslim Osmanlı tebaasından birisi öldüğünde, köyün muhtarı, imamı ve papazı resmi makamlara ölen kişiyi bildirmekle yükümlüdür. Aynı zamanda ölenlerin varisleri arasında yetim, deli, kayıp ve yaşlı olup olmadığını da bildirmek zorundadırlar. Bunlarla ilgili denetimleri yerleşim yerindeki ihtiyar meclisleri yerine getirecektir.⁵ Tereke yazımıyla ilgili bazı düzenlemelere de gidilmiştir. Örneğin tereke yazmaya giden mahalli mahkeme memurlarından başka, Eytam İdaresi memurlarının da mahkeme kassamları ile tereke yazmaya gitmesi zorunlu hale getirilmiştir.⁶ Görevli olan memurlar tarafından terekeler özel bir deftere teferruatıyla yazılarak mühürlenir ve ilan edilirdi. Kayıp olan kişilerin malları eytam sandığı tarafından 5 sene saklanır. Bu süre içerisinde kayıp olan kişi ortaya çıkarsa mahkeme kararıyla mirası kendisine iade edilir, aksi halde mallar hazineye devredilirdi.⁷ Tereke yazım ve taksim işlemleri 15 gün içerisinde sonuçlandırılmak zorundadır. Yetim mallarının değerlendirilmesi ve zarar görmemesi için en kısa zamanda taliplilere verilmesi, eğer talipli yoksa sarraflar kumpanyasına ya da paranın boş durması yerine evrak-ı nakdiye veya tahvile çevrilmesi gerekmektedir.

1.8. Vasi

Vesayet: sözlükte emir, bir işi birisine ısmarlama demektir.⁸ Geniş anlamda ise vesayet, eda ehliyeti yani haklarını kullanmaya ehliyeti bulunmayan ya da noksan olan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kimseye tanınmasıdır. Vesayet sıfatını taşıyan, yani bir şahsın mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere görevlendirilen ve bu işler için hukuken temsil yetkisine sahip olan kişiye de vasi denir. İslam hukukunda da vasilik, ailede baba durumunda olan şahsın ölümü halinde veya ehliyetsiz bulunduğu, evini ve çocuklarını idare etmekten tamamen yoksun olduğu, onların hak ve hukuklarını koruyacak akıl ve fikre sahip bulunmadığı hallerde başvurulacak bir hukuki müessese olarak görülür. İslam hukukuna göre, baba ölmeden önce çocuklarına vasiyet yoluyla vasi tayin edebilmektedir. Buna “vasiyy-i muhtar” denilmektedir. Vasiyet yoluyla vasî atanmayan yetimlere mahalli mahkemenin kadısı veya naibi tarafından vasi tayin edilirdi. Buna “vasiyy-i mansub” denilmektedir. Bu kişi, kadının ve naibin vekilidir.⁹ Kadı

⁵ **Düstur Tertip I**, C. 1, s. 276.

⁶ **Düstur Tertip I**, C. 1, s. 270.

⁷ **Düstur Tertip I**, C. 2, H.1268 Nizamnamesi, Madde 12., s. 277.

⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-i İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. V, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1988, s. 115.

⁹ Bilmen, **a.g.e.**, s. 116.

veya naip, vasiyi kontrol etme ve istediği zaman da onu azletme yetkisine sahiptir. Gerekğinde ise vasinin tasarruflarını gözetmek için bir görevli tayin edebilirdi. Bu görevliye de “Nâzir” adı verilmektedir. Vasi tayininde öncelikle en yakınından itibaren güvenilir kişiler vasi tayin edilirdi. Babanın ölümünde anne, annenin ölümünde baba vasi tayin edilmektedir. Baba harici birisinin vasi olarak atanması bazı durumlarda gerçekleşmiştir. Eğer baba hukuki ehliyete sahip değilse başka biri vasi tayin edilmekteydi.¹⁰ Vasinin belirlenmesinde kan bağından önce verilen görevi layıkıyla yapabilmesi temel şart olarak aranmakta, şikâyet halinde vasilik elden gitmekte ve yapabilecek olana verilmektedir. Vasi tayinlerinde belirli bir süre söz konusu değildir. Vasilik yetimin rüşd olmasıyla sona ermektedir. Vasi, yetimin menkul ve gayr-i menkul malını muhafaza etmek ve onun yararına işletmekle yükümlüdür. Eğer yetim rüşd olmadan evlendirilirse vasi Eytam Sandığından çeyiz masrafı olarak yetim adına ayrı bir para da çekebiliyordu.

1.9. Rüşd

Rüşd konusunda iki terim karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri “buluğ” ikincisi de “rüşd” terimleridir. Buluğ çocuklarda biyolojik olarak ergenlik belirtilerinin ortaya çıkması devresi demektir.¹¹ İslam ve örf hukukunda bir çocuğun balığ sayılabilmesi için farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin ortak noktası buluğ yaşının erkeklerde 12, kızlarda 9 yaş sınırı kabul edilirken, her ikisinin de üst sınırı 15 yaş olarak kabul edilmiştir. Rüşd ise; çocuğun kendi malını idare edebilmesi salahiyyetine erişme yaşı ile ilgilidir. Rüşd durumuna buluğ ile ulaşmak mümkün olduğu gibi sonra da ulaşmak mümkündür. Bu konuda farklı görüşler vardır. Örneğin Hanefi Fıkıhına göre erkek çocuklar 18, kız çocuklar ise 17 yaşını doldurduklarında reşit sayılırlardı.¹² Nitekim Osmanlı hukuk sistemindeki uygulamaya göre Hanefi Fıkıhının görüşü ağırlık kazanmaktadır. Eytam İdaresinin kurulması ile reşit olma yaşı 20 olarak kabul edilmiştir. Bir yetim veya çocuk bu yaştan önce de rüşdünü ispat etmek için şahit göstererek mahkemeye başvurabilirdi. Yetimin rüşdünü ispat etmesi durumunda Eytam Sandığındaki para veya malları kendisine senet karşılığında teslim edilmekteydi. Mallar teslim edildikten sonra yetim tarafından verilen senet sandıkta saklanırdı.¹³

¹⁰ İsmail Özmen, **Vesayet Hukuku Davaları**, Adalet Yayınları, Ankara 1996, s. 9.

¹¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi**, C. II, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 21.

¹² Bilmen, **a.g.e.**, s. 269.

¹³ **Düstur Tertip I**, C. 1, H.1268 Nizamnamesi, Madde 13, s. 277.

1.10. Çalışmanın Kaynakları

Birincil Kaynaklar

Emvâl-i Eytâm Müdüriyeti Defterleri, Eytâm Defterleri, İdâre-i Emvâl-i Eytâm İdanât Defterleri, Mütferrik Emvâl-i Eytâm Defterleri, Kâtipler İdaresindeki Eytâm Sandıkları, Mahkemelere Ait Eytâm Sicilleri, Emvâl-i Eytâm'a Ait Muhtelif Defterler, Eytâm İdâne Defterleri, Emval-i Eytam Meclisi Karar Defterleri, Emval-i Eytam Maaş Defteri.¹⁴ Osmanlı Arşivinde yer alan muhtelif fonlarda yer alan belgeler ve Şeriye Sicilleri koleksiyonunda yer alan siciller.

Tezde birincil kaynak olarak beş adet nizamname, on yedi adet de tadil ve düzenleme kullanılmıştır. Bunlar hakkında geniş bilgi ikinci bölümde ele alınacağından burada önce nizamnameler, peşinden de tadil ve düzenlemeler ile ilgili kaynak bilgileri verilmekle yetinilmiştir:

Nizamnameler

- 1- 7 Rebiülevvel 1268 tarihli “Eytâm Nizamnamesidir”, *Düstur*, H. 1289, Tertip I, Cilt I, s. 270-275.
- 2- 16 Cemaziyelevvel 1283 tarihli “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında Nizamnamedir”, *Düstur*, H. 1289, Tertip I, Cilt I, s. 276-281.
- 3- 21 Şaban 1291 tarihli “Bâ İrâde-i Seniyye Teşkîl Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm'ın Sûret-i Teşkîlini ve Vezâîfini Mübeyyin Nizamnamedir”, *Düstur*, H. 1293, Tertip I, Cilt III, s. 551.
- 4- 6 Rebiülahir 1274 tarihli “Eytâm Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamname, *Düstur*, H. 1299, Tertip I, Cilt IV, s. 89-90.
- 5- 4 Rebiülevvel 1324 tarihli “Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdîlen Kaleme Alınan Nizamname”, *Düstur*, M. 1943, Tertip I, Cilt VIII, s. 515-548.

¹⁴ Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul-İsmail Kurt, **Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul 2006, s. 232-246.

Nizamname Zeyl ve Tadilleri

- 1- 16 Zilkade 1286 tarihli zeyl nizamiye, *Düstur*, Tertip I, Cilt I, s.281.
- 2- 5 Zilhicce 1288 tarihli zeyller, *Düstur*, Tertip I, Cilt I, s.277, 280.
- 3- 15 Rebiülahir 1296 tarihli tâdîlen kanun, *Düstur*, Tertip I, Cilt IV, s.614.
- 4- 29 Şevval 1325 tarihli zeyl, *Düstur*, Tertip I, Cilt VIII, s.797-798.
- 5- 30 Zilkade 1333 tarihli tâdîlen nizamiye, *Düstur*, Tertip II, Cilt VII, s.758-760.
- 6- 30 Zilkade 1333 tarihli zeyl nizamiye, *Düstur*, Tertip II, Cilt VII, s.761-762.
- 7- 13 Rebiülevvel 1298 tarihli Eytama özel madde, *Düstur*, Tertip I, Zeyl I, H. 1298, s.2.
- 8- *Düstur*, Tertip III, Cilt II, s.88.

H. 1335/M. 1917 tarihinde yayınlanmış olan *Düstur* dergisinin Tertip I Mütemmime kısmında 509-551 sayfaları arasında, yayın tarihine kadar çıkartılmış olan Emval-i Eytam İdaresi ile ilgili bütün nizamnameler, tadiller ve zeyiller toplu bir şekilde yer almaktadır.

İkincil Kaynaklar

Birincil kaynakları kullanarak telif edilmiş olan makaleler, tezler ve eserler ikincil kaynak olarak değerlendirilir. Çalışmada istifade edilen ikincil kaynaklar şunlardır:

Veli İnanç, *Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi SBE, 2002).

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Eytam İdaresi ile ilgili ulaşabildiğimiz en geniş bilgiler ilk kez bu tez çalışmasında verilmiştir. Giriş bölümünde kısaca tarihi süreçte yetimlerle ilgili yapılmış olan faaliyetlere değinilmiştir. Birinci bölümde yetimlerle ilgili tereke, vasilik ve rüşd (bulûğ) kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde ise Eytam İdaresi'nin yapısı, görevleri, merkez ve özellikle taşra teşkilatı nizamnameler çerçevesinde anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Marmaris Şeriyeye Sicilleri ve Aydın Vilayet Salnamelerinden yararlanılarak Eytam İdaresi'nin taşradaki işleyişi ve görevleri hakkında tarihi bilgiler istatistik yapılarak tablolar halinde verilmiştir. Sonuç bölümünden sonra yukarıda bahsi geçen 7 Rebiülevvel 1268 tarihli Eytam nizamnamesinin Osmanlı Türkçesi metni ve hemen peşinden günümüz alfabesine transkripsiyon yapılmış hali de "Ekler" başlığının altında yer almıştır. Bunun yanında çalışılan Marmaris Şeriyeye Sicilleri ve Aydın Vilayet Salnamelerinin örnekleri de aynı başlık altında mevcuttur.

İrfan Ünal, *167 Nolu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1920-1926)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, 2010).

Bu yüksek lisans tezi giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çanakkale Eytâm Sandığı'na ait teminatlı idâne defterinin değerlendirildiği bir çalışmadır. Giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nde yetimler ile ilgili olan vakıf, düzenleme ve kurumlar kısaca anlatılmıştır. Birinci bölümde teminatlı idanat defterinin kaydedildiği tarihlerde Çanakkale'deki toplum sosyal ve ekonomik anlamda tahlil edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Eytâm İdaresi hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde incelenen defterdeki bilgiler bir tablo halinde ortaya konmuş, alt başlıklarda istatistiki olarak verilen tablolarda bilgiler açıklanmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde de defterin transkripsiyonu yer almaktadır. Sonuç bölümünden sonra ekler kısmında eytam nizamnamesinin bir kopyası ve transkripsiyonu ile Emlak ve Eytâm Bankası kanunu bulunmaktadır. Ayrıca transkripsiyonu yapılan defterden örnekler de ekler kısmında mevcuttur.

Kenan Demirel, *Emlak ve Eytam Bankası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, 2014).

Yüksek lisans tezi giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezde işlenen konular öz bir şekilde anlatılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki bankacılık faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Eytâm Sandıklarının tarihi süreci anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Emlak ve Eytâm bankasının kuruluş amacı irdelenmiş, kuruluş kanunu ve bankanın nizamname-i esasisi ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise bankanın genel yönetim toplantıları ve bu toplantılarda alınan kararlar tarih sırasıyla ayrı başlıklar halinde çalışılmıştır. Kaynakça arşivler, resmi yayınlar, gazeteler ve kitap, makale ve tezler olarak ayrılmıştır.

İsmail Hızal, “İlk Sosyal Güvenlik Birimlerinden Eytam Sandıkları”, *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (29-30 Eylül 1995)*, Afyon 1995, s.286-291.

Emval-i Eytam İdaresi olarak geçmese de bu altı sayfalık çalışma eytam sandıkları hakkında bilgi veren ilk çalışmadır. Salnameler ve bütçe cetvellerinde yapılan incelemeler üzerinden eytam sandıkları ve sandıkların işleyişi anlaşılmaya çalışılmıştır. Eytam İdaresi ve sandıkları ile doyurucu bilgi vermemesine rağmen, ilk olarak bu çalışmada eytam

sandıklarının önemine dikkat çekilmiş ve eytam sandıkları olarak yetimlerle alakalı bir fonun kurulduğundan bahsedilmiştir.

Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XIV, Ankara 2002, s. 57-73. Yukarıda kaynak olarak gösterilen Veli İnanç’a ait “Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği(1885-1911)” adlı tez çalışması küçük değişiklikler yapılarak yine aynı sene makale olarak basılmıştır. Yazar adı olarak tez danışmanı Yrd. Doç. Dr. Mehmet Çanlı gözükmektedir. Makale, tezdeki bölümler kâh kısaltarak kâh bölümlerdeki bazı bilgiler çıkartılarak hazırlanmıştır. Makalede tez kaynak olarak da gösterilmemiştir. Büyük kısmı tezdeki bilgilerin aynen aktarılmasından oluşmaktadır. Tez çalışmasındaki ikinci bölüm ve sonuç kısımları makalenin temelini teşkil etmektedir. Tezdeki şeriyye sicillerinden ve salnamelerden çıkartılan istatistik ve tablolar makalede yer almamaktadır.

Veli İnanç, “Osmanlı Devleti’nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (editörler), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003, s.19-33.

Yazara ait tez çalışmasından bir sene sonra basılmış eserde bulunan bu bölüm, bahsi geçen “Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği” adlı tez çalışmasının giriş ve birinci bölümünün aktarılmış halidir. Sonuç kısmı hariç diğer bilgiler tez çalışmasından birebir aktarılmıştır. Ancak tezde kullanılan Marmaris Şeriyye Sicilleri ile ilgili tablolar ve bilgiler bu bildiride bulunmamaktadır. Bu sebeple tezdeki bazı paragraf ve cümleler çıkartılarak uygun hale getirilmiştir.

Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devleti’nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (editörler), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003, s. 59-86.

Veli İnanç’a ait bahsedilen bildiriyle aynı eserde basılmış bu bölümün başında yazara bağlı dipnotta bu bölümün biraz önce bahsi geçen Türk Ansiklopedisi’nde makale olarak yayınlandığına işaret edilmektedir.¹⁵ Üçüncü maddede yer alan çalışma Veli İnanç’a ait tezin birinci bölümünün aktarılması olduğu gibi bu bildiri de aynı tezin ikinci bölümünün ve sonuç

¹⁵ Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devleti’nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (editörler), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003, s. 59.

kısımının aktarılmış halidir. Bu bildiride makaleye nazaran daha fazla bilgi aktarımı mevcuttur. Bildirinin giriş bölümü ve bildiri içinde tezdeki bazı paragraf ve cümlelerin atlanması dışında bildiri “Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği” adlı tez çalışmasının aynısıdır.

Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa’da Eytam Keseleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, sayı: 5, C. V, s. 81-96.

Makale, klasik dönem Osmanlı toplumunda yetimlerin mallarının himayesi ve işletilmesi ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Osmanlı’da kadıların yetimlere karşı sorumlulukları ile vasilik uygulaması hakkında kısaca bilgiler verilmiş, belgelere dayanarak emval-i eytamın toplumda kim tarafından, nasıl işletildiği hakkında izahatlar yapılmıştır. Emval-i Eytam İdaresi ile doğrudan ilişkili olmasa da bu çalışmanın konusu olan eytam keseleri, idarenin gördüğü işlevi idarenin kuruluşundan 200-300 sene önce yerine getirmesi bakımından ve Osmanlı’da yetimlerin himayesinde nasıl bir zihin altyapısı taşıdığını göstermesi açısından buraya dâhil edilmiştir.

Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.14, İstanbul 2006, 103-121.

İnanç’a ait “*Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)*” tez çalışması ile faydalandığımız en önemli kaynak, Eytam İdaresi hakkında derli toplu bilgilerin yer aldığı Tahsin Özcan’ın adı geçen makalesidir. Makalenin girişinde yetim kelimesi ve İslam dininde yetim hukukuyla ilgili özet bilgiler verildikten sonra Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden Eytam İdaresi’nin kuruluşuna kadar geçen zamanda yetimler himayesi üzerinde kısaca durulmuştur. Bundan sonra Eytam İdaresi’nin ortaya çıkış sebebi üzerinde durulmuş ve çıkarılan nizamnamelerle Eytam İdaresi’nin yapısı ve işleyişi ortaya konulmuştur. Nizamnamelerde yapılan değişiklikler ve tadillere yer verilmiş olan makalede, Eytam İdaresi’nin akıbeti hakkında bilgiler verildikten sonra günümüzde bu tür kurumların oluşturulması konusunda bazı önerilerde bulunmaktadır.

Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, XLVIII, Ankara 2007, sayı 1, s.1-46.

Genel olarak Osmanlılarda yetimlerin himayesinin değerlendirildiği makalenin giriş kısmında Türklerde ve İslam’da yetimin ve yetimlerin himayesinin önemine değinilmiştir.

“Osmanlılarda Yetimler ve Korunmaları” başlığı altında ise tarihi bir süreç içerisinde Selçuklular da dâhil olmak üzere yetimlerle ilgili kurulmuş vakıflar, yapılmış düzenlemeler, yetimlere devletin bakış açısı anlatılmıştır. Padişahlar ve şahıslar tarafından kurulmuş vakıflarda yetimler için konulan maddeler örneklerle anlatılmış, Tanzimat sonrasında yetimler için kurulmuş olan Emval-i Eytam İdaresi, ıslahhaneler, Darüşşafaka gibi kurumlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Yahya Araz’ın *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* kitabı da yetim mallarına dair doğrudan değinilerin olduğu bir eserdir. Araz, burada yetimlerle vasilerin ilişkisini bazı örnekler üzerinden değerlendirmektedir.¹⁶ Genel olarak çocukluk tarihi kapsamındaki bu eserde yazar, konuları çocuk odağından aktarmaya çalışmaktadır. Araz, çocuklara kalan miras ya da onlara bağlanan nafakalara dair sorunların çok olduğunu, bunun da mahkemelere yansıyan kayıtlardan anlaşılabileceğini ifade etmektedir.¹⁷ Burada yetime kalan miras payının belirlenmesi için tereke tutulması, yetime vasi ya da nazır atanması gibi prosedürlerin sorun olarak nitelendiği bir bakış açısı mevcuttur.

Aslı Deliktaş, Trabzon tarihine dair eserinde 17. yüzyılda yetimler ve vas ilişkilerini incelemiştir.¹⁸ Deliktaş tarihi kaynak olarak Trabzon şer’iyye sicillerin kullanmış ve vasi atamalarına dair sicillerdeki genel durumları aktarmıştır. Vas atamalarını cinsiyete ve yakınlığa göre tasnif eden bir liste hazırlamıştır. Listelediği 103 vasiden 35’i yetimlerin annesidir, 39’u ise bağı belirtilmemiş olan ve akraba olmama ihtimali yüksek kişilerdir, geri kalanlar da yoğunluk sırasıyla dede, abi, amca, dayı ve nine gibi akrabalar. Bir örnekte de vasi babadır. Deliktaş, babanın vasi olduğu örneğin böylesine az olmasını, gerek olmadıkça babanın vesayetinin mahkemece tescil edilmesine gerek görülmediğiyle açıklamaktadır. Bu çalışmada ayrıca, Müslüman yetime gayrimüslim olan annesinin vasi olarak atandığı kaydı vurgulanmıştır. Fıkhen Müslüman bir çocuğa gayrimüslim vasi atanması caiz değilse de annelik bağı sebebiyle esneklik sağlandığı görülmektedir.

¹⁶ Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

¹⁷ Araz, 51.

¹⁸ Aslı Deliktaş, “Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak: Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Vasi Korumasında Çocuklar (17. Yüzyıl)”, içinde *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, ed. Osman Köse, c. 1, 2 c. (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 653-60.

Hüseyin Muşmal ve İrem Gürbüz'ün 1640-1749 yılları arasında Konya'daki vasileri inceleyen çalışması da kapsam itibariyle yetim vasilerine değinmektedir.¹⁹ Vasi tayini, vaside aranan özellikler, vasinin görevleri, vasinin yardımcı ve denetimi, vas değişimi, vasinin görev süresinin bitimi başlıklarını ihtiva eden bu çalışma da benzer şekilde yetimlerin vasilerinin sicillerde ilgili genel işleyişi ve dikkat çekici vakaları aktarmaktadır. Bu makalede, gayr-ı mümeyyiz olan çocuklara kadın, mümeyyiz olanlara ise erkek vasi atanması gibi bir eğilim olduğu ifade edilmektedir. Hidane denilen çocuk bakımı ve terbiyesi sorumluluğu mevcut ise bunu daha iyi yapabilecek olan kadındır. Muşmal ve Gürbüz'e göre vasi tayininde bir ölçüt de yetimi nafakasız besleme taahhüdü verebilmesidir. Bu durumda, kendisine nafaka ayrılması durumuna göre daha avantajlı bir maddi durum oluşacaktır. Bu çalışmada vasi tayininin miras taksiminden hemen önce gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bu makalede aynı zamanda, vasileri denetlemek için atanan nazırların birden fazla çocuğa nazır olabildikleri ve kimi çocuklara vasi kimine de nazır olabildikleri de ifade edilmiştir.²⁰

Muşmal ve Gürbüz, hukuki bir görev olan vekilliği tanımlarken, bu vekillerin vasilerin iş yükünü azaltmak için görevlendirilebildiklerini ifade etmektedir. Bu hususa dair verdikleri örneklerin ikisinde de vasiler kadındır, yetimlerin anneleridir. Muşmal ve Gürbüz, makalenin sonucunda vasilik müessesesinin Osmanlı uygulamasında İslâm hukukundan uzaklaşabildiği noktaları değerlendirmiştir. Yazarlara göre, namahrem kişilerin vasi atanması böyle bir durumdur. Gerekli durumlarda nafaka temininin devletten sağlanmamasını da bu bağlamda değerlendiren yazarlar, inceledikleri kısıtlı döneme rağmen kendilerini yanlışlayan bir adet örnek olduğunu da kabul etmektedir.

Osmanlı'da yetim mallarının korunması ve işletilmesine dair literatüre önemli bir katkı Çiğdem Gürsoy'dan gelmiştir.²¹ Gürsoy, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanan İstanbul kadı sicillerinden yetim, eytam ve vasi ifadelerini içeren hüccetleri taradığını belirttiği makalesinde, yetim mallarının sürdürülebilirliği üzerinden bir tartışma yürütmüştür. Osmanlı tarihinde, yayınlanmış birincil kaynakların, metinlerin yeteri kadar kullanılmadığını iddia eden Gürsoy, taradığı 40 cildin 30'unda yetim

¹⁹ Hüseyin Muşmal ve İrem Gürbüz, "Osmanlı'da Vasilik Kurumu: Konya Örneği", *Turkish Studies* 13, S. 16, 2018, s. 199-236.

²⁰ Muşmal ve Gürbüz, 224-25.

²¹ Çiğdem Gürsoy, "Vasi Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları", c. V (XVIII. Türk Tarih Kongresi 2018, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 321-44.

ve vasi ilişkisine dair kanıt bulunduğunu belirtip, bu ilişkileri farklı perspektiflerden değerlendirmektedir. Konuyla ilgili bir çalışmanın olmadığını ifade eden Gürsoy, Osmanlı'da yetim mallarının korunması yönündeki uygulamaları sicillerden bazı örneklerle özetlemiştir.

Ayşe Şimşek'in "Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-" başlıklı makalesi de yetim mallarının korunmasını konu edinen güncel çalışmalardan biridir.²² Bu çalışmada kendilerine miras kalan, bir anlamda varlık sahibi yetimlerle yoksul yetimler bir arada incelenmiştir.

Abdullah Taha Yıldız, Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin Eytam Sicillerine Göre Osmanlılarda Yetim Mallarının İdaresi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017. Bu çalışmada Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin idaresindeki iki eytam sicili ele alınıp değerlendirilmiştir. Katipler idaresindeki eytam sicillerinin işleyişi, kayıt tutma usulleri ve muhasebeleştirme işlemleri incelenmiş ve tablolar eşliğinde değerlendirmeler yapılmıştır.

²² Ayşe Şimşek, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması - Kurumsal Süreç-", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Mart 2021, s. 89-126.

2. KURUMSAL YAPI ÖNCESİNDE YETİMLERİN HAKLARI- SORUMLULUKLARI VE KORUYUCU KURUMLAR

Türk-İslam tarihinde yetimi ele almadan önce meseleye tarihî bir açıdan bakmak faydalı olacaktır. İslam'dan önceki dönemlerde yetimlere bakış ve muamele nasıldı? Sosyal ve mali hakları veriliyor muydu? Bunları kısaca da olsa ele almak gerekecektir. Böylelikle İslam dininin bu sosyal problemi çözmedeki başarısının daha iyi anlaşılabilceğini ümit etmekteyiz.

Bakara Suresinin 83. ayeti bize İsrailoğullarından yetimin haklarını gözetmek hususunda misak alındığını bildirmektedir: “Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve “İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin” diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.”²³

Bu misak ne zaman, nerede ve nasıl alındı? Bunun hakkında bilgimiz yoksa da fakat o dönemde bile yetimlerin haklarına riayet edilmediğini ve bu yüzden Allah Teala'nın İsrailoğullarından misak aldığını anlıyoruz. “İnsan hakları” kavramının bir derece de olsa geliştiği günümüz dünyasında bile yetim hakları hususunda çirkin tablolarla karşılaşlıyorsak, eski çağların medeniyetten uzak dönemlerinde yetimlerin durumunun vahameti ortaya çıkar.

2.1. Cahiliye Döneminde Yetimler

2.1.1. Yetim Mallarına Karşı Olumsuz Uygulamalar

“Cahiliye döneminde zayıf insanlar hep ezilmişlerdir. “Bu dönemde en fazla ezilen ve mağdur edilen gruplardan biri de yetimlerdi.”²⁴ Yetim hakları ihlal edilir, dahası onların hakları olabileceği bile kabul edilmezdi. O dönemdeki Arap toplumu arasında herhangi bir fark yoktu. O günün toplumunun anladığı tek dil vardı, o da kaba kuvvetti. Yani o günün insanı tarafından kabul gören tek şey, fiziki gücün üstünlüğüne göre insanların toplumda bir yer edinebilmeleriydi. Bu iddiayı te'kid edeceğine inandığımız Hz. Cafer ile Habeş kralı Necaşi arasında geçen diyalogdan bir bölüm aktarmakla yetineceğiz: “Ey Melik! Biz, putlara

²³ Bakara, 2/83.

²⁴ Ömer Özsoy-İlhami Güler, **Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)**, Fecr Yayınevi, Ankara 2005, s. 474.

tapan cahil bir kavimdik. Ölü eti yer ve her türlü kötülüğü yapardık. Akrabalarımızla ilgilenmez, ilgimizi keserdik. Komşularımıza iyi davranmaz, kötülük yapardık. İçimizden güçlü olanlar zayıf olanları ezerdi. Yüce Allah bize kendimizden, soyunu sopunu, doğru sözlülüğünü, eminliğini, iffet ve nezahetini bildiğimiz bir peygamber gönderinceye kadar biz hep bu durum ve tutumda idik. O Peygamber, bizim ve babalarımızın Allah'tan başka tapına geldiğimiz taştan ve vesairenden yapılmış putları bırakarak Allah'ın birliğine inanmaya ve yalnız O'na ibadet etmeye bizi davet etti. Doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akraba ile ilgilenmeyi, komşularımızla iyi geçinmeyi, haramlardan, kan dökmekten vazgeçmeyi bize emretti. Bizi her türlü çirkin, yüz kızartıcı söz ve işlerden, yalan söylemekten, “yetim malı yemekten”, iffetli kadınlara dil uzatmaktan ve iftira etmekten menetti.”²⁵

Araplar arasında her gün savaşlar meydana gelirdi. Bu savaşlar neticesinde de “emniyetsizlik, yağmacılık ve adam öldürmek sürekli karşılaşılan olaylardı. Dolayısıyla Arabistan'da yetimlerin sayısının her geçen gün artmasının başlıca sebebinin bu olaylar oluştuyordu. Yetimleri gerektiği gibi düşünenler de yoktu. Ne arayanları ne de soranları vardı.” Böylelikle de birçok yetim babasının geride bıraktığı mirasından mahrum kalırdı. Nitekim miras taksiminde de prensip olarak kızlara, kadınlara, eli silah tutamayacak erkek çocuklara ve savaşamaz durumdaki yaşlılara miras vermiyorlardı.²⁶ Bu prensip, bütün Arap yarımadası için geçerli olan bir uygulamaydı. Mekkeliler de Medineliler de aynı prensibi beğenip kadınlara, kızlara ve eli silah tutamayacak durumdaki çocuklara miras vermiyorlardı.²⁷

Cahiliye devrindeki insanların varis olabilmeleri için bazı şartları taşımaları gerekiyordu. Bu şartlar şöyle sıralanabilir:

- a- Erkek ve kuvvetli olmak. Bu yüzden erkekler miras hakkından istifade ederlerken; kadınlar bu haktan yararlanamazlardı.

²⁵ M. Asım Köksal, **İslam Tarihi Mekke Devri ve Medine Devri**, C. IV, Şamil Yayınevi, İstanbul 1980, s. 191.

²⁶ Murat Sarıcık, **İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 160.

²⁷ Ali Osman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 379.

b- Ergin olmuş olmak ve silah taşıma gücüne sahip olmak. Savaşmaya muktedir erkekler miras hakkına sahiptiler. Savaşmaya gücü yetmeyen erkekler ise bu haktan mahrumdular.²⁸

Görüldüğü üzere Araplar, cahiliye döneminde tamamen materyalist bir yaklaşımla mirası bile ancak kendi mantıklarınca “işe yarayan, çalışıp gelir getiren ve düşmanla savaşılabilen” kesim olan erkeklere tahsis ediyorlardı. Böylece de zayıf ve kimsesizlerin içerisinde bulundukları acziyet devam ediyor ve bu durumdan kurtuluş ümitleri kalmıyordu.

Cahiliye döneminde kızlara, kadınlara ve küçük erkek çocuklara mirastan pay vermeme uygulaması İslam’ın ilk devrelerinde Müslümanlar arasında da devam etmiştir. Nitekim miras ayeti inince “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer. Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”²⁹ yani Allah’ın erkek çocuklara, kız çocuklara ve ebeveyne farz kıldığı payları açıklayınca bazı insanlar bunu hoş karşılamadılar ve şöyle dediler: “Bu ayet kadına, kıza ve küçük çocuğa pay veriyor. Hâlbuki bunlardan hiçbirisi düşmanla savaşmıyor ve ganimet elde edemiyor. Bunun için bu olaydan söz etmeyin. Umulur ki Resulullah bunu unuttur. Yahut da, Resulullah’a söyleriz de bunu değiştirir.” bazıları “Resulullah’a ey Allah’ın Resülü: Sen kıza babasının bıraktığının yarısını veriyorsun oysa o, ne ata biniyor ne de düşmanla savaşıyor. Ve çocuğa miras veriyorsun o da hiçbir şeye güç yetiremiyor” dediler. Araplar bunu cahiliye döneminde böyle yapıyorlardı. Savaşmayana miras vermiyorlardı ve mirası büyüğe en büyüğe veriyorlardı.

“Ensar’dan Sa’d b. er-Rebî, Uhud’da şehit düşmüştü. Geride de karısını ve iki kızını bırakmıştı. Amcaları, Sa’d’ın geriye bıraktığı malın hepsini alarak, Sa’d’ın karısına ve çocuklarına hiçbir şey bırakmamışlardı. Sa’d’ın hanımı da durumu Hz. Peygamber’e şikâyet

²⁸ Ateş, **a.g.e.**, s. 380.

²⁹ Nisâ, 4/11.

etmişti. Miras ayetinin nazil olmasından sonra Hz. Peygamber, Sa'd'ın kardeşine: malın üçte ikisini kızlara, sekizde birini Sa'd'ın hanımına verip, kalanını kendisinin almasını emretmiştir.”

Yine, Ensar'dan Evs b. Sabit vefat ettiğinde; geride Ümmü Kehha adındaki hanımı ile üç kız çocuğu bırakmıştı. Cahiliye hukukuna göre; Evs'in amcaoğulları ve varisi olan Süveyd ve Arfece gelip bütün mirasını aldılar. Hanımına ve üç kızına bir şey bırakmadılar.

Böylece Evs'in hanımı Ümmü Kehha ve kızları çaresiz kaldılar. Çocuklar babalarını kaybettikleri gibi, onların mallarını da amcaoğulları almışlardı. Şimdi onlar: “Miras ancak eli silah tutan, düşmanla vuruşan, ganimet toplayan ve kavmini müdafaa eden kimselere aittir.” kuralına göre düşünüyorlardı. Evsli Ümmü Kehha olay üzerine Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: “Ey Allah Resulü, Evs b. Sabit vefat etti. Geride üç kız çocuğu bıraktı. Ben onun hanımıyım. Bende onlara infak edebileceğim bir şey yok. Babaları iyi mal bırakmıştı. O malı Süveyd ve Arfece aldı. Onlar bana ve (Evs'in) kızlarına ondan bir şey vermediler. Hâlbuki kızlar bakımım altındalar ve yiyip içemiyorlar -kendi geçimlerini sağlayamıyorlar- dedi.”³⁰

Kadının durumu kötüydü. Üç yetim kız çocuğu ile baş başa kaldığı gibi, babalarından kalan malı da yetişkin erkekler oldukları için kızların amcaoğulları almışlardı. Hâlbuki kadın çocuklara bakmakla yükümlüydü ve çocuklar da yanındaydı. Fakat ellerinde bir şey kalmamıştı. Allah Resulü, çaresiz kalan dul kadının sözlerini dinledi. Hadiseyi araştırmak için Süveyd ve Arfece'yi çağırttı. Durumu kendilerine aktarınca onlar, Evs b. Sabit'in mirasını aldıklarını gizlemediler. Zaten geçerli olan cahiliye hukukuna göre bu onların hakkıydı. Onlar Resulullah'a şöyle dediler: “Onun (kadının) çocukları ata binemezler, zahmete katlanmazlar ve düşmana da saldırmazlar.”³¹ Bu sözlerdeki cahiliye mantığı, “küçük çocuklara, kadınlara ve kızlara niçin miras vermediklerini”³² açıklıyordu. Miras yetişkin erkeklere veriliyordu. Çünkü onlar düşmanla savaşabiliyorlar, kadınlara göre daha çok zahmet ve meşakkat yükleniyorlardı.

³⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, C. II, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, s. 294.

³¹ Yazır, **a.g.e.**, 1294.

³² Sarıcık, **a.g.e.**, s. 161.

Bir süre sonra kadın yine geldi ve ağladı. Peygamber (sav) de, "Haydi şimdilik git, umarım ki Allah bu konuda hükmünü yakında verecektir." buyurmuştu. Daha sonra miras ayetinin nazil olması üzerine Hz. Peygamber, Süveyd ve Arfece'ye Evs'in hanımına ve kızlarına mirastan hisselerini vermelerini istemişti.³³ Yetimlere ister erkek ister kız olsun; ister ise kocasından arta kalan dullar olsun miras haklarını vermek gerekir.

Kur'an'da yetimlerin hakkına riayet etmeyi, onlara iyilik yapmayı teşvik eden, onların mallarını yemeyi ve onların haklarıyla oynamayı çeşitli yöntem ve şekillerle yasaklayan ve bu konuda kesin hüküm belirleyen Mekkî ve Medenî birçok ayet vardır. Cahiliye dönemindeki insanlar din diye bir şey tanımadıkları için, yetimlerin mallarını yemekten çekinmez, yetimin mallarından iyi ve kaliteli olanı alır; onun yerine kendi mallarından adi ve bayağı olanı verirler ve "isme karşılık isim, başa karşılık baş" derlerdi. Yüce Allah ise bu şekildeki bir davranışı onlara yasakladı. Zayıfları korumak, İslam'ın temel hedeflerinden biri iken yetimlerle ilgili, onların isimleri bizzat verilmek suretiyle yapılan açıklamalar ve uyarılar gösteriyor ki, onlar bu ortamda haklarını gereği gibi alamıyor, onlara yeterince iyilik edilmiyor ve yeterli ölçüde yardımcı olunmuyordu. Bu nedenle "Kur'an onların durumunu düzeltmek amacıyla bu kadar kesin telkinler, katı emirler koymuştur." Ve bu ayetler aynı zamanda peygamber asrında ve peygamberlikten önceki çevrede yetime yapılan muamelelere ve onların mallarının nasıl saçıp savrulduğuna ışık tutacak tablolar içermektedir.

2.1.2. Yetimlere Yapılan Diğer Haksız Muameleler

Cahiliye döneminde yetimlere mali yönden haksızlık yapıldığı gibi, o dönemde yetim kızların evlenmelerinde de problemler vardı. Yetim kızlar velilerinin evlerinde kaldıklarından dolayı, velileri onların mallarına göz diker veya güzelliklerine kapıldıklarında, onlarla evlenmek isterlerdi. Evlendiklerinde de onlara düşük mehir verirlerdi. Yetim kızları müdafaa edecek birilerinin olmadığını bildikleri için de onlara zulmetmekten çekinmezlerdi. Böylece de yetim kızlarla zorla evlenerek onlara zulmediyorlardı. Bu durumu Hz. Aişe (r.a): "Bir adamın yanında yetim bir kız vardı. Onu kendisine nikâhladı. Kızın meyve veren bir hurma ağacı vardı. Kız, o hurma ağacında olsun, adamın başka malında olsun ona ortaklı. Adam kızı kendisi için tutuyor; kıza kendisinden

³³ Mücteba Uğur, **Hicri I. Asırda İslam Toplumu**, İstanbul 1980, s. 25.

(mehir olarak) bir şey vermiyordu. Bunun üzerine: "Eğer velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız, onlarla değil; hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz..."³⁴ ayet-i kerimesinin nazil olduğunu ifade ediyor.³⁵

Bazen de söz konusu edilen, kişinin terbiyesi altında bulunan ve malından kendisine ortak olan yetim kızdır. Adam bu yetim kızla evlenmeyi düşünmediği gibi; onu başkasıyla evlendirip yabancıyı malına ortak kılmak da istememekte, yetim kızı ortada tutmaktadır. Böylece yetim kızla ne kendisi evleniyor ne de başkalarının evlenmesine müsaade ediyorlardı. Nitekim bir rivayette "Ey Muhammed! "Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü size Allah açıklıyor: Kitap'ta, kendileri için yazılmışı (mirası) vermeyip nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan ayetler (Allah'ın hükmünü apaçık ortaya koymaktadır). Hayırdan ne yaparsanız şüphesiz Allah onu bilmektedir."³⁶ ayeti ile ilgili olarak Hz. Aişe (r.a): "Burada söz konusu edilen, kişinin terbiyesi altında bulunan ve malından kendisine ortak olan yetim kızdır. Cenab-ı Hak, mezkûr ayetle bu durumu yasaklamaktadır." açıklamasını yapmaktadır. Bu ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden hareketle, cahiliye döneminde yetim çocukların birçok haklarının ihlal edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Cahiliye dönemindeki insanların yetimlere yaptıkları haksızlıklardan bir başkası da fakir ve çaresiz kalan yetimlere yardım ellerini uzatmamaları ve onları aşağılamalarıdır. Nitekim Cenab-ı Allah bu durumu şöyle ifade ediyor: "Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz."³⁷ Yani sizler imtihanın anlamını kavramıyorsunuz. Yetime iyilik ederek, yoksulu doyurma konusunda birbirinizi teşvik ederek imtihanda başarılı olmaya çalışmıyorsunuz. "Tam aksine mirası oburca ve hırsla yiyorsunuz. Malı öyle çok öyle taşkınca yiyorsunuz ki, artık gönüllerinizde yoksullara karşı iyilik etmeye ve onları doyurmaya götürecek ne bir cömertlik ve ne de iyilikseverlik duygusu kalmıştır." işte Kur'an-ı Kerim, insanların yetimlere iyilik etmeyi birbirlerine teşvik etmelerinin gerektiğini

³⁴ Nisâ, 4/3.

³⁵ Nisâ, 1/23.

³⁶ Nisâ, 4/127.

³⁷ Fecr, 89/17.

ve yetimin malından oburca ve haksızca yemeye kalkışmasının suç olduğunu böyle açıkça ifade ediyor.

2.2. Kur'an-ı Kerim'de Yetimlerle İlgili Hükümler

Sosyal dayanışma, İslam toplumunun temelini oluşturur. Müslüman cemaat, birlikte yaşadığı güçsüzlerin ihtiyaçlarını gözetmekle yükümlüdür. Bu arada ana-baba desteğinden yoksun olan yetimleri gözetmek ve korumak bu alanın öncelikli görevlerindendir. Yetimlerin kendileri gözetilecek ve malları korunacaktır. Nitekim Cenab-ı Allah: “Dünya ve ahiret hakkında (lehinize olan davranışları düşünün ve ona göre hareket edin). Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzeltene bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir.”³⁸ buyurarak sosyal dayanışmanın gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak, Said b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah Teâlâ: “Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”³⁹ ve “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”⁴⁰ ayetlerini indirince, yanında yetim malı bulunan kimseler, kendi yiyecek ve içeceklerini, yetimlerinkinden ayırdılar.”⁴¹

Müslümanlar yetimlerle aynı tabaktan yememeye başladılar. Onların develerine binmediler ve hizmetçilerini kullanmadılar. Kendi yiyeceklerinden artırıp onların hesabına kattılar. “Öyle ki onlar bunları yese de bu yiyecekler zayi olsa da bunlara dokunmadılar. Bu durum kendilerine pek zor geldi de gidip bu durumu Resulullah (sav)’a açıkladılar. Bunun üzerine Allah (c.c): “Sana yetimler hakkında soruyorlar.” ayetini indirdi.” Onların mallarını onlar için ıslah etmek ve işlerini çekip-çevirmek daha hayırlıdır. “Şayet kendi malını yetimin malı ile karıştırıp onunla yese ve ona yedirse, onun hizmetçisiyle kendi hizmetini gördürse ve kendi hizmetçisiyle de onun işini görse bu daha güzel bir davranış olur.” Yani

³⁸ Bakara, 2/220.

³⁹ İsra, 17/34.

⁴⁰ Nisâ, 4/10.

⁴¹ Ali b. Ahmed Nişaburi Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzulu'l- Kur'an*, Çev. Necati Tetik, İhtar Yayınları, İstanbul 1997, s. 58.

“yiyeceklerinizi onların yiyeceklerine, içeceklerinizi de onların içeceklerine katıp karıştırırsanız onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bunda beis yoktur.”

Zayıf olan yetimin ve malının korunması gerektiğini Cenab-ı Allah: “Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti”⁴² bildirir. Yine İsra suresinin 34. ayetinde de: “Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”⁴³ buyurmuştur. Bu ayetler Allah (c.c)ın toplumsal dayanışma ilkesine ne kadar önem verdiğini apaçık göstermesi bakımından önemlidir.

Ebeveynlerden birinin veya ikisinin ölümüyle, ergenlik yaşına gelmemiş çocukların ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mal varlığının korunması ve işletilmesi velilerce/vasilerce yapılır. “Veli/vasi, kısıtlının malını korur ve akıllıca nemalandırır. Kısıtlının ihtiyaçlarını da bu maldan karşılamasını sağlar. Vasiler, vesayetleri devam ettiği sürece, yetim çocuğun mallarını yönetme hakkına sahip ve bununla yükümlüdür. Vasiler, yükümlülüklerini yerine getirmedeği takdirde, hâkim müdahale eder.” Yüce Allah: “Yetimin malına sadece en iyi tutumla yaklaşın.”⁴⁴ diye buyurmaktadır. Allah Teâlâ bu ayetlerde bizlere malları telef etmekten kaçınmamızın gerektiğini bildirir.⁴⁵ Ayetteki, “Ancak en güzel bir niyetle olması hariç”⁴⁶ istisnasının manası hususunda değişik açıklamalar yapılmıştır.

Cenab-ı Allah yetimleri denemenin gerektiğini belirtmiş ve bu denemeden sonra istenilen sonuç elde edildiğinde de onlara mallarının teslim edilmesi gerektiğini şöyle bildirmiştir: “Yetimleri, nikâha erişecekleri çağa kadar deneyin; şayet kendilerinde bir (rüşd) olgunlaşma gördünüz mü, hemen onlara mallarını verin.”⁴⁷ Yetimler önce iyi yetiştirilmeli, eğitilmeli, maddi ve manevî yönden donatılmalıdırlar. Burada da yüce Allah hem bedeni gücü hem de evlilik çağına erişmeyi hem de bilgi sahibi olma gücünü bir arada zikretmiştir

⁴² En'am, 6/152.

⁴³ İsra, 17/34.

⁴⁴ En'am, 6/152.

⁴⁵ Nisâ, 4/6.

⁴⁶ En'am, 6/152.

⁴⁷ Nisâ, 4/6.

ki, bu bilgi sahibi olma gücü “onlarda reşitlik görmek” demektir. Kendilerinde “rüşd” görüldüğünde de kendilerine malları teslim edilerek sosyal hayattaki yerlerini en iyi bir şekilde almaları temin edilmelidir. Böyle yapılmadığı takdirde bu çocuklar büyüyünce toplumun sırtında bir kambur olarak yaşayacaklardır. Görüldüğü gibi yetime malının teslimi sadece basit bir mal taksimi meselesi değildir. Kur’ân-ı Kerim’e baktığımızda yetim mallarının muhafazasının gerekliliğinin sıklıkla vurguladığını görürüz. Malı muhafaza edilen yetimlere mallarının teslim edilmesi gerektiği hakkında da: “Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahdır.”⁴⁸ şeklinde buyurur.

Yüce Allah’ın: “Yetimlere mallarını verin”⁴⁹ buyruğunda yer alan “yetimler” den kasıt (bir zamanlar) yetim olan kimselerdir. Yüce Allah’ın: “Ve sihirbazlar secdeye kapanıverdiler”⁵⁰ buyruğunda olduğu gibi. Çünkü hem Allah’a secde etmek hem sihirbazlık birlikte olmaz. Aynı şekilde bulûğ söz konusu olduğu takdirde de yetimlik söz konusu olmaz. “Peygamber (sav)’e de: Ebu Talib’in yetimi” denilmesi daha önceki durumu nazarı itibara alınarak söyleniyordu. Bu ayet-i kerimelerde yetimlerin veli ve vasilerine hitap edilmektedir.”⁵¹ Mevdûdî: bu ayetin, "Yetimlerin yaşı küçük olduğu sürece onların malını sadece onlar için harcayın ve gerekli yaşa ulaştıklarında onların hakkı olan mallarını geri verin." ⁵² anlamında olduğunu ifade ediyor.

Yetimlere mallarının verilmesi iki şekilde olabilir. Birincisi yetimin veliliği söz konusu olduğu sürece yiyecek ve giyecek ihtiyacının karşılanması. Çünkü küçük yahut yaşı büyük olmakla beraber sefih gibi malının tamamını alıp kullanma hakkına sahip olmayanlar için bu, ancak bu yolla mümkün olabilir. İkincisi ise malı ona teslim etmek ve malında tasarruf etme imkânını verecek şekilde malı ona vermek. Bu da yetimin denenip reşitliğinin ortaya çıkması halinde söz konusu olur. Böyle bir durumda olan kimseye “yetim” adını vermek mecazen olur. İbarenin anlamı ise, önceleri yetim olan... Şeklinde olur. Bu önceki durumda alınan ismin, sonraki halinde de devamını ifade eder. “Nitekim önceleri sihirbaz olan (sonradan Hz. Musa’ya iman eden)ler hakkında da yüce Allah’ın: “Ve sihirbazlar

⁴⁸ Nisâ, 4/2.

⁴⁹ Nisâ, 4/2.

⁵⁰ Araf, 7/120.

⁵¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, **el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an**, C. IV, Trc. ve Notlar; M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 2000, s.556-557.

⁵² Ebu Ala Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'an**, C. I, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 327.

secdeye kapanıverdiler”⁵³ buyruğu da bu kabildendir. Artık gerçekten velinin yetimin reşitliğini anladıktan sonra malını ona vermemesi haram olur ve vermediği takdirde asi olur.”⁵⁴ Bu ayet, yetimin reşit olduğu anlaşıldığında zaman geçirmeksizin malının kendisine teslim edilmesinin gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Cenab-ı Allah: “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma (rüşd) görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın; yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.”⁵⁵ buyurmaktadır. Rivayet edildiğine göre, ayet-i kerime Sabit b. Rifa’e ile onun amcası hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: “Rifa’e vefat ettiğinde oğlu (Sabit) küçüktü. Amcası Sabit, Peygamber (sav)’ın yanına varıp şöyle dedi: Kardeşimin oğlu benim himayemde küçük bir yetimdir. Onun malından bana helal olan nedir ve malını kendisine ne zaman geri vereyim? Bunun üzerine bu ayet-i kerime indirildi.”⁵⁶

Kur’an-ı Kerim, mağdur edilebilecek durumda olan güçsüzlerin meseleleri üzerinde fazlaca durur ve dikkatleri onlar üzerine çekerek mağduriyetlerini önleyici prensipler ortaya koyar. “Özellikle çokça mağduriyetin yaşandığı konuların başında evlilikler gelir. Bu maksatla Kur’an, yetim erkek ve kadınların mağdur edilmemeleri gerektiğini ifade eder.”⁵⁷ Yetimlerin haklarına riayet edememekten korkulduğunda yapılması gerekeni Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”⁵⁸ Fakat çok kadınla gerçekleştirilecek olan evliliğin, zevceler arasında bir eşitlik ve adalet sağlayamayacağından korkuluyorsa o halde bir tek kadını nikâhlamakla yetinilmelidir. Çok

⁵³ Araf, 7/120.

⁵⁴ Kurtubî, **a.g.e.**, IV, s. 557-558.

⁵⁵ Nisâ, 4/6.

⁵⁶ Vahidî, **a.g.e.**, s.147.

⁵⁷ İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi “Kütüb-i Sitte”**, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 404.

⁵⁸ Nisâ, 4/3.

kadınla evli bulunan bir erkeğin aile yükünü hafifletmek maksadıyla, cariyeler edinmesine de müsaade edilmiş bulunmaktadır.”⁵⁹

Cenab-ı Hak’ın: “Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız.”⁶⁰ Bu buyruğu, nikâhlar hakkındaki hükümdür. Bu ayette birkaç mesele bulunmaktadır. Yüce Allah’ın: “Eğer... Korkarsanız” buyruğu şarttır. Yani onların dışında kalan kadınlardan, “nikâhlayın” demektir. ⁶¹ Yetimlere güzel söz söylemek gerekiyor. Zira Yüce Allah: “Bir de onlara güzel söz söyleyin” buyruğunda onlara yumuşak hitap edilmesini, güzel vaatlerde bulunulmasını istemiştir. Güzel (maruf) sözün mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun onlara: “Allah size bereketler ihsan etsin, sizi himayesine alsın, sizin iyiliğinize olan şeyleri takdir buyursun, ben sizin sadece bir nezaretçinizim, malınız için böyle bir ihtiyat sizin faydanızdır.”⁶² anlamına geldiği söylenmiştir.

“Ganimet” veya “Mağnem” harbîlerden muharebe esnasında veya muharip iki ordunun karşılaşması sırasında gâzilerin gücü ile zorla alınan maldır.⁶³ İslam hukukuna göre alınan ganimetlerin beşte biri devlet hazinesi için alınır, geri kalan kısım ise gaziler arasında paylaştırılırdı. Ganimetle ilgili ayetlerde yetim kelimesi yoksul, akraba, anne, baba, yolcu ve yolda kalmış olan, komşu ve esir kelimeleri ile anılmaktadır. “Ayetlerde yetimler yardıma ihtiyacı olan kimseler içerisinde yer almakla birlikte anne, baba ve yakın akrabalar kadar önemsenmekte, anne babaya güzel muamelede bulunulduğu gibi yetimlerin de kalplerinin kırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.” ⁶⁴ Nitekim ayetlere baktığımızda Cenab-ı Allah’ın: “Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”⁶⁵ buyurduğunu görürüz. İslam tarihi boyunca Beytu'l-Mal için ciddi bir gelir kaynağı olan ganimetlerden yetimlere de pay

⁵⁹ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, C. II, Çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Kültür Yay., Ankara 2003, s. 674.

⁶⁰ Nisâ, 4/3.

⁶¹ Kurtubî, **a.g.e.**, IV, s. 561.

⁶² Kurtubî, **a.g.e.**, IV, s. 593.

⁶³ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.153.

⁶⁴ Dilek Herkmen, “*Öksüz ve Yetim Kavramları*”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Kırmızı Yay. İstanbul, 2003, s. 334.

⁶⁵ Enfal, 8/41.

ayrılmış olması, şüphesiz yetimlerin İslam tarafından nasıl korunup gözetildiğinin de bir delili ve Cenab-ı Allah'ın yetimler hakkındaki rahmetinin tecellisidir. Yine sadedinde olduğumuz ayetin Bedir savaşıdan hemen sonra, hicrî 2. senede,⁶⁶ nazil olduğu “henüz faiz, içki ve kumar gibi ferdi ve toplumu tahrip eden belaların bile yasaklanmadığı, önemli bazı farzların emredilmediği bir dönemde inmesi de yetim meselesine İslam'ın ne kadar önem verdiğini ispat eder.”⁶⁷

İslam dini, devletin bütün gelirlerinden yetimlere pay ayırmıştır ve yetimlerin bu gelirlerden hakları vardır. Bu da İslam dininin sosyal problemlere ne denli makul, geçerli ve etkili çözümler getirdiğini göstermektedir. Nitekim zekât gelirlerinin de bir kısmı, yetimlere harcanır. Avn b. Ebi Cuheyfe, babasından naklen anlatır. “Bize Resûlullah'ın (sav) zekât memuru geldi. Zekâtı, zenginlerimizden aldı, fakirlerimize verdi. Ben, yetim bir çocuktum. Bana da bir deve verdi.”⁶⁸

Kur'an'ı Kerime baktığımızda insanları ilk önce Allah'a iman etmeye davet ettiğini görürüz. “İmana davet çağrısından sonra da imanın meyveleri olan salih ameller işlemeye davet eder.” Salih amellerin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz insanların birbirlerine iyilik etmeleridir. Birbirlerine iyilik etmeye davet ederken de: “Vaktiyle biz, İsrail oğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.”⁶⁹ geçmişten - ta İsrail oğullarından- itibaren bu davetini gerçekleştirdiğini ifadeyle insanlara mükellefiyetler yüklediğini ifade eder. Yine Cenab-ı Allah Nisâ sûresi 36. ayetinde de: “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş'a, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”⁷⁰ buyurur. Böylece de Allah Teâlâ edinilmesi gereken güzel huyları sayar.

⁶⁶ Ebu'l Fida İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, C. IV, Çağrı Yay. İstanbul, 1987, s. 3.

⁶⁷ Neşet Uluşal, **Kur'an'da Yetim Kavramı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.70.

⁶⁸ Tirmizi, Zekât 21.

⁶⁹ Bakara, 2/83.

⁷⁰ Nisâ, 4/36.

Ayetlerde iyilik etme görevi ana-babadan başlatılıyor, sonra akrabaları içerecek şekilde genişletiliyor. “Arkasından evleri komşulardan uzakta da olsa yetimlere ve yoksullara sıra getiriliyor. Çünkü bu iki kesim, komşulardan daha çok yardıma muhtaçtırlar.”⁷¹ Yine Bakara suresinin 215. Ayetine baktığımızda da: “Sana (Allah yolunda) ne harcamalarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”⁷² Aynı yukarıdaki ayete benzer bir sıralamanın takip edildiğini görüyoruz. Bütün bu ayet-i kerimeler insanın iyilik yapmaya davet edildiğini göstermektedir. Şayet iyilik yapmaya çağrılan insan bu davete icabet ederse de takip etmesi gereken sıralamalar kendisine gösteriliyor.

Ayet-i Kerimelerde sayılan bu mükellefiyetlerden özellikle Allah’ın: “ve yetimlere iyilik yapın” emrinin üstünde iyice durmanın ve düşünmenin gerektiğine inanıyoruz. Çünkü bu buyruk, “yetime şefkat duymaya, onu himaye ve koruma altına alıp muhafaza etmeye delalet etmektedir.”⁷³ İbni Abbâs’ın rivayet ettiği bir başka hadis-i şerifte de: “Resulullah (sav): “Kim Müslümanlar arasından bir yetim alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse (ona yedirir ve içirirse), affedilmez bir günah (şirk) işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır”⁷⁴ buyurur.

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!”⁷⁵ şeklinde cevap vererek iddialarının asılsız olduğunu vurgulamıştır. Bütün bunlar, “yetim; küçük iken babası olmayan çocuk” diye tarif edenlere göredir. Râzî ise; “yetim hem küçük hem de buluğa ermiş, babası ölmüş kimselere denir.”⁷⁶ şeklinde tarif eder. Bu husustaki delil ise: “Yetimlere mallarını veriniz.”⁷⁷ ayetidir.

⁷¹ Kutup, **a.g.e.** , III, s. 229.

⁷² Bakara, 2/215.

⁷³ Kurtubî, **a.g.e.** , II, s. 197.

⁷⁴ Tirmizî, *Birr*, 14, (1918).

⁷⁵ Bakara, 2/177.

⁷⁶ Fahrüddîn Ebu Abdullah, Muhammed, b. Ömer b. el- Hüseyin Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb Tefsir-i Kebir**, C. IV, Çev. Suat Cebeci, Lütfullah Kılıç, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 273.

⁷⁷ Nisâ, 4/2.

Yetimin istikbalinin düşünülmesi meselesi Kur'an'da açık şekilde yer alır. Bu husus yetimin malının korunmasıyla alakalı olarak belirtilen tedbir ve emirlerde zımnen yer ettiği gibi, bunlar dışındaki bir kısım ayetlerde de zahir olarak ele alınmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ: “Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi. Altında da onlara ait bir hazine vardı. Babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”⁷⁸ buyurarak bu gerçeği vurgular.

İnsanlar fitratları gereği yaşayabilmek için yiyecek yemek durumundadırlar. Yemek yedirmek ise büyük bir fazilettir. Yemek yedirmenin fazileti açlığın söz konusu olması halinde daha da fazladır. Nitekim Cenab-ı Allah bunu vurgulamak üzere: “Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır”⁷⁹ buyurur. İnsanların temel görevlerinden biri de Allah'ın kendisine bahsettiği nimetleri başkalarıyla paylaşmalarıdır. Bunun gereğini yerine getirmeyenleri Allah Teâlâ: “Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.”⁸⁰ şeklinde uyarır.

Cenab-ı Allah tarafından Hz. Peygambere yetim sıfatı verilmiştir.⁸¹ Çünkü Hz. Peygamber (sav) henüz altı aylık iken babasını kaybetmiştir. Dolayısıyla yetim kalmıştır. Güçsüzlük yetim kavramında farz edilen bir durumdur. Bu güçsüzlük beden gücünden ve vücut gelişiminden önce sorumluluk seviyesine ve tasarruftaki bağımsızlık seviyesine göre düşünülür. Beden gücü ve vücut sağlamlığı ne olursa olsun, sorumluluk ve düşünce bağımsızlığı yönüyle tüm güçsüzlükler de yetime eklenir. Yetimin güçsüzlüğü, insanla ilgili bir zayıflık olduğu için Kur'an-ı Kerim, özel olarak tedbir almayı teşvik etmiştir.

“Kur'an'ın yetimle ilgili velilere emrettiği ya da yasakladığı husus, yetimin bir hak, ona bakmanın da bir vazife olduğudur. Hak ve vazifeyi yerine getirmenin gerisinde, hâkimin kontrolü ve devletin görevi de bulunmaktadır.”⁸² O halde Kur'an, yetimin güçsüzlüğünün sömürülmesini yasaklamıştır. Zaten Kur'an, nerede bulunursa bulunsun, güçsüzlükten

⁷⁸ Kehf, 18/82.

⁷⁹ Beled, 90/11-16.

⁸⁰ Fecr, 89/17-20.

⁸¹ Muhammed Behiy, **İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar**, Çev. Ali Turgut, İstanbul tarihsiz, s. 301.

⁸² Behiy, **a.g.e.**, s. 301-303.

dolayı yapılan her türlü sömürüyü yasaklamıştır. Yetime zayıflığı sebebiyle iyi muameleyi öğütlerken, hangi sebepten olursa olsun, güçsüze iyi davranmayı da öğütlemiştir. Cenab-ı Allah Duha suresinde: “Öyleyse yetimi sakın ezme.”⁸³ buyuruyor. Yetime kahr, yetimin malını almakla, sözünü reddedip takdir etmekle, yüzünü ekşitmekle, ona kötü muamele yapmakla olduğundan, ayette bu tür muameleler yasaklanmıştır.

Kur'an'da, yetime iyilik etmeyip haksızlık edenler uyarılır ve böyleleri açıkça kınanır. Maun suresinde: “İşte o, yetimi itip kakar.”⁸⁴ buyrulmak suretiyle o işi yapan insanın doğru bir harekette bulunmadığı vurgulanır.

“Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”⁸⁵ buyurarak bu tavsiyelerden bazılarını zikretmiştir. “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler...”⁸⁶ buyruğunun “Mersed b. Zeyd diye anılan Gatafanlı bir kişi hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir.” Bu kişi kardeşinin yetim olan küçük çocuğunun malına veli tayin edilmişti. Onun malını yedi. İşte yüce Allah bu ayet-i kerimeyi onun hakkında indirdi. Bunu Mukatil b. Hayyan nakletmiştir. Bundan dolayı cumhur der ki: “Bu buyrukta kastedilenler, yetimin malından kendilerine mubah olmayan şeyleri yiyen vasilerdir.”⁸⁷

Cenab- ı Allah, insanlara iyilik yapmalarının gerektiğini sık sık vurgular. Yapılacak iyiliklerden de herhangi bir karşılık beklemeyenleri över. Karşılıksız iyiliğin yapılacağı sınıfları zikrederken de içlerinde yetimlerin” zikredildiği İnsan suresinde: “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”⁸⁸ şeklinde buyurur.

2.3. Hadis-i Şeriflerde Yetimler

Sehl İbni Sa'd radiyallahu anhdan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.): “Ben ve yetimi himaye eden kimse cennette şöylece beraber bulunacağız” buyurdu ve işaret

⁸³ Duha, 93/9.

⁸⁴ Maun, 107/2.

⁸⁵ Nisâ, 4/10.

⁸⁶ Nisâ, 4/10.

⁸⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, IV, s. 621.

⁸⁸ İnsan, 76/8-9.

parmağıyla orta parmağını, aralarını biraz aralayarak gösterdi.”⁸⁹ Resulullah (s.a.v.), gönüller anlasın, gözler canlandırsın diye dünyada bir yetimi kollayan, onun derdine ortak olup sofrasında yetimle ekmeğini paylaşanların, cennette bu şekilde kendisinin yanı başında bulunacağını anlatmıştır.⁹⁰ Yetim Peygamber yetimlere nasıl sahip çıkılacağını⁹¹ somutlaştırarak yerleştirmiştir zihinlere.

Resulullah (s.a.v.), kanadı kırık yetimlere kol kanat gereni, onların yaralarına merhem olanı, gözlerindeki yaşı silen cennetle müjdelemiştir. Kimsesizlerin kimsesi olanlara, gönlünde gariplere yer verenlere, yetim Peygamber cennette, yanı başında yer ayırmıştır. Zira o, yetimliğin, bir yanı eksik bir tarafı yarım yaşamamanın ne demek olduğunu herkesten iyi bilmektedir.⁹² Nice yetimler, ellerinden tutacak, kendilerini hayatın zor ve katı şartlarına alıştırarak rehberleri olmadığı için ezilmişler, itilip kakılmışlar ve âdeta kötü insan olmaya zorlanmışlardır.⁹³ İstismara müsait oldukları için insani değerlerin yitirildiği toplumlarda her türlü insanlık dışı eylemler için denek olarak kullanılabilirler.⁹⁴

Ebû Hüreyre radiyallahu anhdan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kendi yetimini veya başkasına ait bir yetimi himaye eden kimseyle ben, cennette şöyle yan yana bulunacağız.” Hadisin ravisi -Peygamber Aleyhisselam’ın yaptığı gibi- işaret parmağıyla orta parmağını gösterdi.⁹⁵

Hadîs-i şerîf yetimleri, soy itibarıyla yakınlık bakımından, insanın kendi yetimleri ve başkasına ait yetimler diye ikiye ayırmaktadır. Bir kimsenin kendi yetimleri; torunu, erkek veya kız kardeşinin çocuğu, öz veya üvey kardeşi, oğulluğu veya kocası ölen bir hanıma göre geride kalan çocukları yahut bu neviden yakınlarıdır.⁹⁶ Bunların dışındakiler de başkalarına ait yetimlerdir. Gerek kendi yetimini gerekse başkasına ait yetimi himaye etmek, şereflerin en güzeli olan Allah Resulü’ne cennette komşu olma payesi kazandırmaktadır. Vefat ederek geride yetim bırakan bir kişi aynı zamanda miras olarak mal da bırakmış olabilir. Ergenlik çağına girene kadar yetime sahip çıkmak, malının yok olup gitmesine engel

⁸⁹ Buhari, Talâk 25, Edeb 24; Ebû Dâvûd, Edeb 123; Tirmizî, Birr 14.

⁹⁰ Heyet, **Hadislerle İslam**, C. IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 292-293.

⁹¹ Heyet, **a.g.e.**, IV, s. 293.

⁹² Rukiye Aydoğdu, “Peygamber’in Yetimleri”, **DAD**, S: 280, 2014, s. 44.

⁹³ Heyet, **Riyazü’s-Salihîn Tercüme ve Şerhi**, C. II, Erkam Yay., İstanbul 2013, s. 295.

⁹⁴ Cemal Ağırman, **Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, s. 21.

⁹⁵ Müslim, Zühd 42.

⁹⁶ Heyet, **Riyazü’s-Salihîn...**, II, s. 294-295.

olmak onu himaye etmekle mümkündür. Eğer babadan kalan bir malı yoksa onun himayesi babasının yokluğunu hissettirmemekle sağlanabilir.⁹⁷

Şefkat duygularıyla bir yetimi kucaklamak, bağrına basmak, yanaklarına öpücükler kondurmak, ona yetimliğini ve yalnızlığını hissettirmemek gerekir. Samimi bir şekilde bunu yapan kişi ilahi rahmet pınarında yıkanmış ve günahlarından arınmıştır. Başına şefkat eli değen yetim gülecektir, kendisini değerli hissedecektir. Bütün bir toplumun gülmesi yetimin gülmesine bağlıdır. Yetim gülüyorsa, huzurluysa, toplumda huzurludur. Çünkü ilahi rahmet, yetim vesilesiyle o toplumun üzerine sağanak sağanak yağacaktır.⁹⁸

Bir evin hayırlı ya da şerli olmasında, dolayısıyla o eve rahmet ya da gazap yağmasında, içinde bulunan yetime karşı muamele belirleyici rol oynamaktadır. Bu hususu Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle haber vermiştir: Ebu Hureyre radiyallahu anh anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: " Müslümanlar içinde en hayırlı ev kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir." ⁹⁹ Asr-ı Saadette yetimlerin en çok huzur buldukları, en mutlu oldukları ev Hz. Peygamberin (s.a.v.) evidir. Kanatları kırılmış bu çocukların Hz. Peygamberin (s.a.v.) merhamet kanatları altında yer bulmaları onlar için çok büyük bir bahtiyarlıktır.¹⁰⁰

Yetimi sadece barındırmak kâfi değildir, aynı zamanda ona iyi davranmak da gerekir. Bir taraftan yeme-içme, giyim-kuşam gibi ihtiyaçları karşılanan yetim, diğer taraftan maddi veya manevi eziyete maruz kalırsa, bu tür bir barınma onun için zulüm haline dönüşebilir. Sağlıklı bir geleceğe sahip olan çocuk aile ortamında aldığı terbiye ile yetişir. Ailede istenen uygun ortam yoksa bu, çocuğun faydasına olmayacaktır. Yukarıda kaydettiğimiz hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), en iyi evin içerisinde yetim bulunan, fakat ona iyi muamele yapılan ev olduğunu; en kötü evin de yine içerisinde yetim bulunan, fakat ona kötü muamele yapılan ev olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹ Yetimlerin bakımını üstlenen kişilerin yetimlerin mallarını korumada titiz davranmaları gerekir. Hakları konusunda ne yemeli ne de yedirmelidir.

⁹⁷ Heyet, **a.g.e.**, II, s. 295.

⁹⁸ Heyet, **a.g.e.**, II, s. 295.

⁹⁹ İbn Mâce, Edeb, 3679.

¹⁰⁰ Aydoğdu, "*a.g.m.*", s. 45.

¹⁰¹ Canan, **a.g.e.**, II, s. 527.

Çünkü yetim henüz ergenlik çağına gelmeden babasını kaybetmiştir. Hem kendisinin hem de mallarının korunup gözetilmeye ihtiyacı vardır.¹⁰²

Her toplumun kendine göre öncelikleri vardır. İslam toplumunun da önceliklerinin ilk sıralarında yetimler gelmelidir. Bu yetimlerin birçoğu şehirleri yıkan, ruhları tahrip eden savaşlar neticesinde babasız kalmış şehit evlatlarıdır. Kimisi amansız bir hastalık sonucu anne babasını yitirmiş, kimisi anne babasını bir kazaya kurban vermiştir. Bazı yetimler ise fitratını kaybetmiş kişilerin dünyalık çıkarlarına alet olmuş, çocukluklarını tadamadan hayatın acı gerçekleriyle muhatap olmuştur. Onların artık anne ve babalarını bulmaları mümkün değildir. Ancak İslam'ın bu önceliğine değer veren kişiler tarafından sahip çıkılmayı beklemektedirler. Hz. Peygamberin yanındaki Hz. Enes gibi sıcak bir yuvayı, şefkatli bir eli arzu etmektedirler. Ümmü'd-Derda'nın evindeki yetimlere özenerek Hz. Peygamberin müjdesini, Müslümanların ilgisini umut etmektedirler.¹⁰³

Babanın çocuğuna karşı birtakım sorumlulukları vardır. Çocuğunu helalinden yedirmeli, helalinden giydirmeli, onu barındırmalı, eğitimine imkân sağlamalı, meslek edinmesi konusunda yardımcı olmalı, büyüdüğünde de evlendirerek sıcak bir yuva kurmasını sağlamalıdır. Yanında yetim barındıran kişi de yakınlık derecesi ne olursa olsun dinen ve ahlaken aynı sorumlulukları taşıdığını bilmelidir.¹⁰⁴

Dinimiz yetimlerle ilgilenme hususunda Müslümanlara önemli görevler yüklemiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de birtakım müjdelere vererek teşviklerde bulunmuştur. İbn-i Abbas anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Kim Müslümanlar arasından bir yetim alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse, affedilmez bir günah işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır." ¹⁰⁵ Yetimlere şefkat elini uzatmak dinimizin üzerimize yüklediği bir kulluk vazifesi ve ümmet olmanın gereğidir.¹⁰⁶

İbni Abbas radiyallahu anh anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Kim üç yetimi yetiştirir, nafakasını temin ederse, sanki ömrü boyu geceleri namaz kılmış, gündüzleri oruç tutmuş ve sabahtan akşama yalın kılıç Allah yolunda cihat etmiş gibi sevap alır. Keza,

¹⁰² Heyet, **a.g.e.**, II, s. 309.

¹⁰³ Heyet, **Hadislerle İslam**, IV, s. 293-294.

¹⁰⁴ Ağırman, **a.g.m.**, s. 15.

¹⁰⁵ Tirmizî, Birr 14; Ebû Dâvûd, Edeb 121.

¹⁰⁶ Aydoğdu, "**a.g.m.**", s. 45.

ben ve o, şu iki kardeş (parmak) gibi cennette kardeş oluruz." buyurdu ve şahadet parmağı ile orta parmağını birbirine yapıştırdı.¹⁰⁷ Üç yetimi Allah'ın rızasına muvafık yetiştirmek, iyi bir kul, iyi bir insan olmasına vesile olmak; her konuda olduğu gibi nafaka temininde de babanın yokluğunu hisseden yetimin nafakasını temin etmek sevap yollarının en güzellerindendir. Çünkü karşılığında cenneti kazanmak, cennette Allah Resul'üne komşu olmak vardır.

Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) bakıma muhtaç kimselerle ilgilenmeyi kendisi hayatında uygulamalarıyla göstermiş ve teşvik etmiştir. Bu konuda şöyle buyurmuştur: "Dul ve yetimlere yardım eden kimse Allah yolunda cihat eden veya gündüzleri nafile oruç tutup gecelerini ibadetle geçiren kimse gibidir."¹⁰⁸

Allah Resulü, Allah'ın kıyamet gününde azap etmeyeceği kişileri sayarken yetime merhamet edeni, yumuşak konuşup ona acıyanı da zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Beni hakla gönderen Allah'a yemin olsun ki, yetime merhamet edene, ona yumuşak konuşana, onun yetimliğine ve zayıflığına acıyana ve Allah'ın kendisine lütfettiği imkânlarla şımarıp komşusuna tepeden bakmayana, Allah kıyamet gününde azap etmez."¹⁰⁹ Azaptan azat olmanın yollarından birisini daha Hz. Peygamber (s.a.v.) bizlere haber vermiştir. O da yetime merhametle muamele etmek, yumuşak bir üslup kullanmak ve ona acımadır.

Yetimlerin hamisi Allah Resul'ünün yetimlere karşı tutumunun en güzel örneğini ünlü sahabe Enes b. Malik'e (r.a.) olan davranışlarında görmekteyiz. Hz. Peygamber (s.a.v.), yetim olan Enes b. Malik'i himayesine almış, Hz. Enes'in talim ve terbiyesiyle çok yakından ilgilenmiştir. Hz. Enes, Resulullah'a on yıl hizmet ettiğini, O'nun kendisine daima şefkatle ve merhametle davrandığını, Resulullah'tan bir defa bile azar işitmediğini¹¹⁰; bir hatası yüzünden kendisini ikaz edecek olan hanımlarına, Resulullah'ın "Bırakın çocuğu!" dediğini söylemiştir.¹¹¹

Hz. Peygamber (s.a.v.), huzuruna gelerek kalbinin katılığından yakınan bir adama, şunu tavsiye etmiştir: "Kalbinin yumuşamasını istiyorsan, yoksulu doyur ve yetimin başını

¹⁰⁷ İbn Mâce, Edeb 3680; Müslim, Zühd 2983.

¹⁰⁸ Buhari, Nafakat 1.

¹⁰⁹ İbni Hanbel 2: 263, 387.

¹¹⁰ Buhârî, Edeb 39, Savm 53, Menâkıb 23; Müslim, Fezâil 52, 82; Tirmizî, Birr 69.

¹¹¹ Buhârî, Vesâyâ 25; Ebû Davud, Edeb 1; Müslim, Fedail 54.

okşa.”¹¹² Yetimin başını okşamak, ayakta durabilmesi için ona yardımcı olmak, sevgi ve şefkat göstererek ona kimsesizliğini unutturmak demektir.¹¹³ Kalbi katılaştan, sevgi ve merhametten yoksun kişilerin bu güzel hasletleri tekrar kazanabilmeleri için yetimin başında ellerini gezdirmesi bir ön adım olacaktır. Yetime şefkat gösterilmesi, yetimin başının okşanması kalbin yumuşamasının bir alameti olarak kabul edilmiş ve yetimin gönlünün hoş tutulması hedeflenmiştir. "Bir yetimin başını önüne eğdiğini, boynunu büktüğünü gördün mü, kendi çocuğunun yüzüne sakın öpücük kondurma.", "Yetimin gözyaşını merhametinle sil, temizle. Yüzündeki toprağı şefkatinle silk."; "Eğer onun gölgesi, hamisi başından gitmişse sen onu kendi gölgenin altına al, terbiye et." gibi yetime şefkati nasihat eden Şeyh Sadi'nin Bostan'ındaki bu sözler kültürümüzde adeta birer ilke olmuştur. Bunun içindir ki; "Sakın ha! Dikkat et: Yetim ağlamasın. O ağlarsa Arş-ı Alâ titrer." gibi sözler kültürümüzde söylenegelen sözlerden olmuştur.¹¹⁴

Allah ve Resulü toplumun en hassas ve kırılgan kesimi olan yetimler hususunda dikkatli davranılmasını istemiştir. Yetim bir çocuk tıpkı kadınlar ve köleler gibi zayıftır. Hayata hazırlanabilmesi için elinden tutulması, bedensel ve duygusal yönden korunup kollanması gerekir. Çünkü yetim topluma bir emanettir.¹¹⁵

Resulullah'ın (s.a.v.), bir bayram sabahı arkadaşları oynarken bir köşede garip garip ağlayan ve yetim bir çocuk olan Beşir b. Akrabe'yi (r.a.) alıp evine götürmesi, onu temizlemesi, güzel ve temiz elbiseler giydirmesi, ona isterse ailesi olabileceklerini söylemesi yetimlerin ıslah edilip topluma kazandırılmalarına gösterilecek en önemli hadiselerden biridir. Beşir b. Akrabe adlı sahabe anlatıyor: “Babam Akrabe, Uhud Savaşı'nda şehit düşünce ağlayarak Resulullah'ın yanına gittim. Resulullah, bana “Ey sevgili yavrucak! Ağlama, ben baban olsam, Aişe de annen olsa istemez misin?” diye sorunca ben de: “Elbette ki isterim ya Resulullah!” dedim. Bunun üzerine Resulullah, benim başımı okşadı. (Şu anda) saçlarım ağardığı halde Resulullah'ın başımı okşadığı yerler hala siyah kalmıştır.”¹¹⁶ Hz.

¹¹² İbni Hanbel 2: 263, 383, 387.

¹¹³ Heyet, a.g.e., IV, s. 293.

¹¹⁴ Nurullah Eski, **Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 8.

¹¹⁵ Heyet, a.g.e., IV, s. 296.

¹¹⁶ Buhârî, et-Tarih'ul-Kebir, 2/ 78.

Peygamber (s.a.v.), babası şehit düştüğü için yetim kalan Beşir'i bağrına basmış, yetim kaldığını unutturmuş, babasının yokluğunu hissettirmemiştir.¹¹⁷

Peygamberimiz (s.a.v.), Mûte Savaşı'nda şehit düşen Cafer b. Ebû Tâlib'in (r.a.) şehit olduğunu duyunca hemen onun evine koşmuş, mübarek gözyaşları içinde Cafer'in yetim çocuklarını bağrına basıp koklamış, bugünden sonra kardeşime ağlamak yok demiş; yas tutmaları nedeniyle Cafer'in ailesine yemek yapılmasını emretmiştir.¹¹⁸ Cafer'in oğlu Abdullah anlatıyor: Bizi getirdiler, Allah Resul'ünün karşısına dizildik. Kuş yavruları gibiydik.¹¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) o an kimsenin aklına gelmesi mümkün olmayan bir şey yaparak berberi çağırdı. Babaları ölmüş olsa da hayatın devam ettiğini göstermek, yetimlere kimsesiz olmadıklarını hissettirmek, babalarının üzüntüsü ve kederinden saçları birbirine karışmış bu yetimleri sevindirmek için saçlarını kestirdi.¹²⁰ Bu hadise de yine bizzat Peygamber Efendimizin uygulamasıyla yetimlerin kendi hallerine bırakılmamalarını, terk edilmemelerini, onlarla ilgilenerek topluma kazandırılmalarını, böylece ıslah edilmeleri gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Bir çocuğun anneden ya da babadan mahrum olması farklı sonuçlar doğuracaktır. Her türlü ihtiyacının karşılandığı bir annenin yanında yetişse de psikolojik olarak babanın yokluğunu her zaman hissedecektir. Çocuğun annesiz kalması ise daha derin yaralar açacaktır. Sağlıklı bir kişilik için sadece ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması yeterli değildir. Ekonomik ihtiyaçlarının yanında hem anne hem de baba tarafından ruhi ihtiyaçlarının da karşılanması gerekmektedir. Bu yüzden çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmelerinde anne ve babanın etkileri inkâr edilemez bir gerçektir. Çocukların gelişimi hakkındaki bu gerçek, yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamada, sorunlarını çözmede herkesin birtakım sorumluluklarının olduğunu göstermektedir.¹²¹

Eğer ki yetimler ıslah edilmez de kendi hallerine terk edilirlerse toplum için de büyük tehlike arz edebilirler. Korumasız ve güçsüz oldukları için kötü niyetli kişiler tarafından her türlü gayrı meşru işlerde kullanılabilirler. Bunun için yetimlerin ıslah edilerek kendilerine ve topluma faydalı bireyler haline gelmesi yönünde dinimiz gerekli hassasiyeti göstermiş ve bizlere de gerekli talimatları vermiştir. “Ve bize Süleyman b. Harb söyledi: Bize Hammâd

¹¹⁷ Heyet, **a.g.e.**, IV, s. 292.

¹¹⁸ Tirmizî, Cenâiz 21; Ebû Davud, Cenâiz 30.

¹¹⁹ Nesai, Zinet 57.

¹²⁰ Heyet, **a.g.e.**, IV, s. 292.

¹²¹ Ağırman, *a.g.m.*, s. 10.

Eyyûb'dan; o da Nâfi'den tahdîs etti. O: İbn Ömer, hiçbir kimseye karşı vasiyeti geri çevirmedi, demiştir. İbn Sîrîn'e göre yetim malı hususunda işlerin en sevimli olanı, yetimin nasihatçileri ve velilerinin onun yanına toplanmaları ve yetime hayırlı olan şeye bakıp düşünmeleri idi. Tâvûs ise, kendisine yetimlerin işinden herhangi bir şey sorulduğu zaman "Allah salâha çalışanla fesat yapanı bilir."¹²² ayetini okurdu. Atâ İbni Ebî Rebâh da yetimler hakkında: 'Küçük büyük her veli (bir kayıtta: her vali) onlara harcama yapar. Her insan üzerine kendi hâline yakışan miktarla, kendi hissesinden harcama yapmak vazifedir' demiştir."¹²³

"İbn Abbas (r.a)'tan gelen rivayete göre o şöyle demiştir: Enam suresi 152. ayeti olan: "Ergenlik çağına erişinceye kadar yetimin malına onun iyiliği için olmadıkça dokunmayın" ayeti ile Nisâ suresi 10. ayeti olan "Doğrusu yetimlerin mallarını ve imkanlarını haksızca yiyip bitirecekler karınlarını sadece ateşle doldurmuş olurlar" ayeti nazil olunca insanlar yetim malıyla ilgilenmekten uzak durmaya başladılar ve bu durum Müslümanlara ağır geldi ve Peygamber (s.a.v.)'e bu durumdan şikayette bulundular. Bunun üzerine Allah, Bakara suresi 220. ayetini indirdi: "...Yetimlere nasıl davranılacağı hakkında sana sorarlar de ki: Onların durumlarını düzeltmek en iyisidir. Ve onların hayatlarını paylaşırsanız unutmayın ki onlar sizin kardeşlerinizdir. Zira Allah bozgunculuk yapanları düzeltmeye çalışanlardan ayırt etmesini bilir, Allah dileseydi taşıyamayacağınız yükleri omuzunuza yüklerdi..."¹²⁴ "İbn Abbas (r.a) Nisa suresi 10. ayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ayet indiği sırada bazılarının gözetimi altında yetimler bulunuyordu. Ayetteki tehditten korktukları için aynı evde olmalarına rağmen yiyeceklerini, içeceklerini ve kaplarını ayırıyorlardı. Bu da Müslümanlara zor geldi ve yetimlerle ilgilenmekten uzak durmaya başladılar. Bunun üzerine kolaylık getiren Bakara 220. ayeti nazil oldu ve birlikte yiyip içmeleri helâl kılındı."¹²⁵

Müslüman toplumların yetimlere, öksüzlere ve bütün mazlum çocuklara karşı birtakım yükümlülükleri vardır. Doğrudan veya dolaylı olarak, yetimlerden bahseden ayet sayısının yirmi biri bulması, Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamaları dinimizin yetimlere verdiği önemi ortaya koymaktadır.¹²⁶

¹²² Bakara, 2/220.

¹²³ Buhârî, Vesâyâ, 24.

¹²⁴ Nesâî, Vesâyâ 3669; Ebû Dâvûd, Vesâyâ 2871.

¹²⁵ Nesâî, Vesâyâ, 3670.

¹²⁶ Ağırman, *a.g.m.*, s. 16.

Ümmü Seleme (r.a) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) bize sadaka vermemizi emretmişti. Abdullah İbni Mes'ud'un hanımı Zeynep (r.a): "Kardeşimin yetim çocukları ile fakir olan kocama versem bu, beni sadaka mükellefiyetinden kurtarır mı? Ben onlara şöyle şöyle infak ediyorum!" dedi. Resulullah (s.a.v.): "Evet!" buyurdular. Râvi der ki: "Zeynep sanatkâr bir kadındı, el işi yapardı."¹²⁷ "Burada zikri geçen sadakanın nafîle sadaka olması muhtemeldir. Hasan Basri, Sevrî, Ebu Hanife, İmam Malik -bir rivayette Ahmed ve Hanbelî âlimlerden Ebu Bekir- bu kanaattedirler."¹²⁸

Dünyada bir geçimlik olan servetin misalinin anlatıldığı bu hadisi şerifte iyi kimseyi tarif ederken Peygamber Efendimiz (s.a.v.), yetim, fakir ve yolda kalmışa infak etmeyi iyiliğin kıstası olarak saymıştır. Zenginlerin yükümlülüklerinden birisi de zekât gibi zorunlu ve sadaka gibi gönüllü ibadetlerdir. Müslümanlar gerek bu ibadetlerini yerine getirirken gerekse hayri harcamalarını yaparken, malını aktardığı kişilerin arasına yetimleri de katmalıdır.¹²⁹

İslamiyet'ten önce cahiliye döneminde uygulanan kötü muameleler, toplumsal bir problem olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple, hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde, o dönemdeki diğer problemlere olduğu gibi bu hususa da genişçe yer verilmiş ve üzerinde önemle durulduğu görülmüştür. Kur'an'da ve hadislerde, yetimlere uygulanan kötü muameleler yerilmiş, yetimler ve onların hakları korunarak himaye altına alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde, yetimlerle ilgili karşılaşılabilecek her durum için esaslar gösterilmiş; müminlerin bu konuda yapmaları ve kaçınmaları gereken davranışlar geniş bir çerçevede ortaya konmuştur. Bu hususlardan biri de yetimlerin mallarının korunması, haksız yere yenmemesidir. Nisa suresindeki: "Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, karınlarına sadece ateş yiyip doldururlar ve yarın çılgın ateşe girerler."¹³⁰ ayeti inince yanında yetim bulunanlar hemen Hz. Peygamber'in meclisinden ayrılıp o yetimin yemeğini kendi yemeklerinden, içeceğini de kendi içeceklerinden ayırmışlardı. Bu sefer de yetimin sofrasındaki yemeğinden bir miktar artmaya başladı. Yetimin malını haksız yere yemeyelim diye kalan yemeği de saklıyorlardı. Ama bu yemek beklediği için bozuluyordu. İnsanlar yetimlerle bir arada olmaktan ve onların mallarına bakmayı üstlenmekten sakınır oldular. Bu durum ashaba zor

¹²⁷ İbn Mâce, Zekat 1835.

¹²⁸ Canan, **a.g.e.**, XVII, s. 188.

¹²⁹ Ağırman, *a.g.m.*, s. 16.

¹³⁰ Nisa, 4/10.

gelmeye başladı. Durumu Allah Resul'üne anlattılar. Bunun üzerine: “Dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz, diye böyle yapıyor. Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: “Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah, dileyseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹³¹ ayeti indi. Bunun üzerine sahabe-i kiram yetimlerin yiyeceklerini kendi yiyecekleriyle, içeceklerini de kendi içecekleriyle karıştırdılar.¹³² Sahabenin bu hassasiyeti, Peygamber Efendimizin cennette kendisine komşu olacağını müjdelediği¹³³ “kafilü'l-yetim” yani yetime kol kanat geren kimse olmak içindi.¹³⁴

Elmalı şöyle bir açıklama yapar: “Bu ayette Allah Teala Peygamberimize, onlara cevaben de ki; yetimlerin durumlarını düzeltmek onları ihmal edip bırakıvermekten daha hayırlıdır. Şu hâlde düzeltme amacıyla durumlarına karışıp mallarına el sürmek, onların yararlarını, geleceklerini gözeterek işlerine bakıp kendilerini eğitmek ve terbiye etmek ve mallarını artırmak her halde bunlardan kaçınmaktan daha iyidir. Ve eğer siz onlardan kaçınmaz da onlara karışırsanız, onları yanlarınıza alır, onlarla yaşar, onlarla birlik olur, onları evlendirmek suretiyle içinize alır, işlerine bakarsanız, onlar sizin (dinde) kardeşlerinizdir, din kardeşliği ise kan kardeşliğinden aşağı değil daha güçlüdür. İnsan olan kardeşini atamayacağı gibi, Müslüman olan da din kardeşini atamaz, kardeşlik hukukunu gözetir. "Müminler ancak kardeşirler, onun için iki kardeşinizin arasını düzeltin."¹³⁵ ayetinden anlaşılan mana uyarınca kardeşliğin gereği ise, kardeşin durumunu düzeltmek ve onun yararına çalışmaktır. Aksi halde onlar size kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebilirler. Bu ise sosyal hayatımızda büyük gedikler açar. Bunun için evlenme yoluyla birilerine karışacak olursanız bu, din kardeşlerinizle olsun. Allah da işleri bozucu olanı ve düzeltici olanı bilir ve bunları birbirinden ayırır ve ona göre mükâfatlarını ve cezalarını verir. Bunu bilmeli ve düzeltme adı altında işi bozmaya kalkışmamalıdır. Allah dileyseydi, sizi zorluklara koşar, ağır yükümlülüklerle zahmetlere sokardı, aciz bırakır, yetimlere hiç karıştırmazdı. Kendi derdinize düşer, onlara ne düzeltme ve ne de bozma, hiçbir şey yapmaya gücünüz yetmezdi. Bunun için Allah'ın verdiği güç ve kuvvete şükür

¹³¹ Bakara 2/220.

¹³² Ebu Davud, Vesaya 7.

¹³³ Buhari, Talak 25.

¹³⁴ Heyet, a.g.e., IV, s. 295.

¹³⁵ Hucurat, 49/10.

olmak üzere, yetimlere ve güçsüzlere bozma ile değil, düzeltme ile davranınız. "Canım filan kimse yetimin hakkını yedi de ne oldu..." demeyiniz. Herhalde Allah Aziz ve Hakimdir (çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir). O'nun emri mutlaka yerini bulur. Mühlet verir, hemen yerine getirmezse de bu hikmetindendir ve hikmeti siz bilmezsiniz."¹³⁶

Allah Teala Peygamberimize (s.a.v.) Miraç Gecesinde birçok ayetini göstermiştir. Onlardan birisi de kıyamet gününde yapılacak bir azap çeşidinin dikkatlere sunulması ve insanların yetim malı yemekten menedilmesi için yapılan şu uyarıdır: "Miraç gecesi bir kısım insanlar gördüm, deve dudağı gibi dudakları vardı. Dudaklarından biri burun deliklerine bükülmüş, diğeri de karnına sarkmıştı. (Her birinin başına) cehennem bekçileri; zebaniler dikilmiş, dudaklarını tutuyor, sonra da ağızlarına cehennem korlarını ve taşlarını sokuyorlardı. Cebrail'e, bunlar kimlerdir, dedim. Onlar haksız yere ve zulüm ile yetim malını yiyenlerdir, dedi." İnsanoğlu bu dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını ahirette eksiksiz bir şekilde görecektir. "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." ¹³⁷ ayetleri uyarınca iyiler mükâfat, kötüler ise ceza ile karşı karşıya kalacaklardır.

İnsanoğlunun, özellikle de Müslümanın gayesi Allah Teala'nın rızasını kazanmak, cennet ve cemalullah ile şereflenmektir. Bunun yolu ise Allah'a kul olmaktan, emirlerini yaşayıp haramlarından kaçınmaktan geçmektedir. Her insan bunu hedeflerken bazen de nefsine yenik düşerek, menfaatlerini öncelikleyerek bundan mahrum kalmaktadır. Aşağıdaki hadiste cennete girmeye engel teşkil eden özellikleri saymıştır Peygamber Efendimiz (s.a.v.): "Dört zümre vardır ki, onları cennete koymamak Allah Teâlâ üzerine hak olmuştur. (Bunlar) Alkollü içki içen, faiz yiyen, haksız yere yetim malı yiyen ve anasına, babasına karşı gelen."¹³⁸ İçki, faiz, ana babaya karşı gelmek gibi büyük günahların içerisinde haksız yere yetim malı yemenin de sayılması işin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Ubeyd İbni Umeyr (r.a.) babasından anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.)'e bir adam kebairden sormuştu, şöyle cevap verdiler: "Onlar dokuzdur!" buyurdular ve saydılar: "Şirk, sihir, insan öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftirada bulunmak, anne ve babaya haksızlık, kıbleniz olan Beytu'l-Haramda masiyet

¹³⁶ Yazır, **a.g.e.**, II, s. 92-93.

¹³⁷ el- Zilzal, 99/7-8.

¹³⁸ Hakim, Müstedrek, 2, 37.

işlemeyi sağlığını ve ölümünüzde helal addetmek."¹³⁹ İslâm yetim mallarının korunmasına çok büyük önem vermiş; yetim malı yiyenleri çok ağır bir dille eleştirmiş; yetim malı yiyenlerin hem bu dünyada hem de ahirette çok büyük hüsrana uğrayacaklarını bildirmiştir: "Haksızlıkla yetim malı yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe gireceklerdir."¹⁴⁰ ayetiyle yetim malı yemeyi ateş yemekle eş tutmuştur. Her toplum yetimlerin haklarını, mallarını korumaya yönelik birtakım yasal tedbirler almıştır. Ama bunca tedbire, devlet ve sivil kuruluşlarına rağmen yetimlerin malları birçok veli tarafından çeşitli vesilelerle haksızca yenmektedir.¹⁴¹ Yetimler Allah'ın emanetidir. Allah'ın emaneti olan yetimlerin malı da Allah'ın emanetidir. Dolayısı ile yetimin malını yiyenler, gasp edenler, yetimin mallarını kendi değersiz malı ile değiştirenler bu emanete ihanet etmişlerdir.

"Ebû Hüreyre (r.a.)den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.)şöyle buyurdu: "Yedi helâk ediciden kaçının!" Sahabeler: - Ey Allah'ın Resulü! Bunlar nelerdir? diye sordular. Hz. Peygamber: "Allah'a ortak koşmak, sihir (büyü) yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, evli, namuslu ve hiçbir şeyden haberi olmayan kadınlara zina isnat etmektir."¹⁴² Hadisi şerifte fertleri ve toplumları fesada uğratacak büyük günahların yedisinden bahsedilmektedir. Bu yedi husus insanlar için bir kurtuluş reçetesi veya tehlikeli noktaları tek tek gösteren bir harita konumundadır. Toplumlari helak eden ve sakınılması gereken bu yedi husustan birisi de yetim malı yemektir.¹⁴³

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisinde zikredilen bu büyük günah, tüyü bitmemiş yetimin hakkını yemekten sakındıran yüksek bir inancın ve örnek bir medeniyetin temsilcisi olan Müslümanlar için çok dikkat edilmesi gereken bir davranıştır.¹⁴⁴

Kültürümüzde yetime ve malına büyük önem verilmiş, yetim malına karşı her daim hassas davranılmıştır. Bunun neticesi olarak kamu malının korunmasında yetimin malı

¹³⁹ Ebu Davud, Vesaya 10; Nesâî, Tahrir 3.

¹⁴⁰ Nisâ, 4/10.

¹⁴¹ Ağırman, *a.gm.*, s. 24.

¹⁴² Buhârî, Vasâyâ 23, Tıb 38, Hudûd 44; Müslim, İmân 145; Ebû Dâvûd, Vasâyâ 10; Nesâî, Vasâyâ 12.

¹⁴³ Heyet, **Riyazü's Salihin...**, VII, s. 57.

¹⁴⁴ Heyet, **Hadislerle İslam**, IV, s. 294.

caydırıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Halkımız arasında kullanılan şu cümle bunun göstergesidir: "Kamu malını yeme! Çünkü içinde tüyü bitmemiş yetimin hakkı vardır."¹⁴⁵

Amr İbn Şuayb babasından o da dedesinden anlatıyor: "Bir adam Resulullah (s.a.v.)'e gelerek: "Ben fakirim, hiçbir şeyim yok, üstelik bir de yetimim var!" dedi. Resulullah (s.a.v.): "Yetimin malından ye! Ancak bunu yaparken ne israfa kaç ne aceleci ol, ne de kendine mal et" buyurdular."¹⁴⁶ Bu hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.), yanında yetim barındıran kimsenin, yetimin malından yemesine bazı kayıtlarla müsaade etmiştir: Adam fakir olacak, yetimin malını israfa kaçmayacak şekilde tasarruf edecek, kendine has bir sermaye yapmayacaktır. Yetimi himaye eden kişiye bu malın mubah olabilmesi için, yetimin malının muhafazasında, işletilerek arttırılmasında bir katkısının olması ve yetimin işlerinin düzene sokulması için gayret göstermiş olması gerekir. Bunun neticesinde o maldan ancak iyi niyetle ve ameline denk gelecek oranda alması ve kullanması uygun olacaktır."¹⁴⁷ "Aişe (r.a): '(Velilerden) kim zengin ise (yetimin malını yemeye tenezzül etmesin) kaçınsın. Kim de fakir ise, o hâlde örfe göre (bir şey) yesin..."¹⁴⁸ ayeti, yetim malının velisi muhtaç bir kimse olduğu zaman, malının miktarına göre ve maruf surette yetimin malından faydalanabileceği hakkında indirildi demiştir."¹⁴⁹

Ebu Zer (r.a.) anlatıyor: " Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Ey Ebu Zer! Ben seni zayıf bir kimse görüyorum. Ben kendim için sevdiğimi senin için de aynen severim. Öyleyse iki kişi üzerine emir olmayasın, yetim malına da velilik yapmayasın."¹⁵⁰ Bir şahsın ölümünden sonra, onun geride bıraktığı malları koruma ve kullanma; çocukları ise koruma yetkisine sahip olan kimseye vasi denir. Kayyım ise bu hususlarda sadece koruma yetkisine sahip kişiye denir. Dolayısıyla vasi hem koruma hem de tasarruf yetkisine sahipken, kayyım sadece koruma yetkisine sahiptir. Yukarıdaki hadiste vasilik yapacak kişilerde birtakım özelliklerin bulunması gerektiği vurgulanmıştır.

"Yetimin bakımını üstlenecek kimsenin zenginlik, kişilik ve dirayet olarak ona bakabilecek durumda olması da önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), yönetim kabiliyetini

¹⁴⁵ Eski, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd, Vesaya 8; Nesâî, Vesâyâ 11; İbn Mâce, Vesâyâ, 2718.

¹⁴⁷ Canan, **a.g.e.**, XVI, s. 267.

¹⁴⁸ Nisa 4/6.

¹⁴⁹ Buhârî, Vesâyâ 2765; Müslim, Tefsir 3019.

¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, Vesaya 4 ; Nesâî, Vesaya 10.

zayıf gördüğünden dolayı Ebû Zerr'e (r.a.) yetim malına velilik yapmamasını önermiştir. Ayrıca akraba da olsa, yetim çocuklar, kendisiyle barışık olmayan, dayakçı, sadist, küfürbaz, içki ve kumar düşkününü insanlarla; insanlık dışı davranışlara ve şiddete maruz kalma gibi merhamet, sevgi ve şefkatten yoksun kalacağı ailelere de verilmemelidir.”¹⁵¹

Bu uygulamanın en bariz örneğini Abdumuttalib'in ölümüne yakın bir zamanda Peygamberimizi emanet ederken yapmış olduğu seçimde görmekteyiz. Daha varlıklı olmasına rağmen Ebu Leheb'i seçmemiş hem çocuk sayısı fazla hem de maddi durumu iyi olmayan Ebu Talib'i vasi olarak seçmiştir. Bu seçimin ne kadar isabetli olduğu Abdumuttalib'in vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Ebu Talib ise sahip olduğu gönül yapısı, şahsiyeti ve cömertliği sayesinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) en güzel bir şekilde sahip çıkmıştır.¹⁵² Bu özellikleri sebebiyle Peygamberimizi en çok koruyanların başında gelmiştir. Abdumuttalib de çocuklarının bu özelliklerini bildiğinden, torununu Ebu Talib'e emanet etmiş, Ebu Leheb'e vermemiştir. Dolayısıyla yetimin malı korunmalı, korunurken de doğrudan zarar vermek şöyle dursun, zarar verme ihtimali olan her davranıştan sakınmak gerekmektedir.¹⁵³ Peygamber Efendimiz 'in Ebu Zer'i uyarması bunun bir göstergesidir.

Zekât ibadeti dinimizin temel esaslarından biridir. Zekât, muhtaç ve yoksulların zengin malındaki hakkıdır.¹⁵⁴ Zekât, toplumda bir dayanışma ve yardımlaşmadır. Zekât, malların zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması için¹⁵⁵ fakirlere tanınmış bir haktır. Zekât, mal sahiplerini temize çıkaran, onları arındıran¹⁵⁶ bir ibadettir. Zekâtla yükümlü olmak için mali imkâna sahip olmak gerekir. Mali imkâna sahip olan kişi yetim ise, velisi o malı değerlendirmeli, zekâtla tükenmesine terk etmemelidir. Çocuğun malından zekât vermek gerekir mi, gerekmez mi tartışmasına girmeden, meseleyi işin ehline bırakarak ve ilgili kitaplara müracatı önererek aşağıdaki hadise dikkatleri çekmek istiyorum. Bu hususu Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle ifade etmiştir: “Amr b. Şuayb (r.a.)'in babasından ve dedesinden rivayetine göre, Resûlullah (s.a.v.) insanlara bir hutbe vererek şöyle buyurdu: “Dikkat edin!

¹⁵¹ Ağırman, *a.g.m.*, s. 17.

¹⁵² Hamidullah, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁵³ Heyet, *a.g.e.*, IV, s. 295.

¹⁵⁴ Zariyat, 51/19.

¹⁵⁵ Haşr 59/7.

¹⁵⁶ Tevbe 9/103.

Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarete değerlendirsın ve o malı zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin.”¹⁵⁷

Hız. Peygamber’in (s.a.v.) ifadesinde görölmektedir ki, yetimleri himaye eden kişiler yetimlerin geleceğini düşünerek mallarını işletmeli, nemalandırmalı; zekâtla da olsa günden güne azalmasına, tükenmesine müsaade etmemelidir.¹⁵⁸ Yetimin malını korumak ve nemalandırmaktan anlaşılan, menfaati yetime dönecek her türlü ticaret, ziraat, artırma ve vasiliktir.¹⁵⁹ Yetime velilik yapan kişi yetimin malı ile ticaret yapmalı, bu malı değerlendirmeli, nafaka ve diğer harcamaların bu malı tüketmesine engel olmalıdır. Yetimin malını yatırımda kullanmak hem malı korumak olacaktır hem de malın çoğalmasını sağlayacaktır. Böylece büyüyüp de malını kullanabilecek duruma geldiğinde mali yönden daha geniş bir imkâna sahip olacaktır. Bu da bir nebze olsun, babanın himayesinden mahrum kalmış olan yetime ayakta durma ve hayata tutunma gücü verecektir. Yetimin malını idare etmeyi terk etmek, yetim malının telef olup kaybolmasına sebep olacağından, haram kabul edilmiştir. Fakat yetim malını idare etmeyi terk etmenin yetim malına zarar vermeyeceği düşünülürse, o zaman da yetim malını idare etmenin yetim malı açısından bir maslahat ve faydayı kapsaması gündeme gelmektedir.¹⁶⁰

Bununla birlikte zekât gelirinin bir kısmı da yetimler için harcanır. Avn bin Ebu Cuhayfe, babasından naklen anlatır: “Bize Hız. Peygamberin (s.a.v.) zekât memuru geldi. Zekâtı zenginlerimizden aldı, fakirlerimize verdi. Ben yetim bir çocuktum. Bana da bir deve verdi.”¹⁶¹ Yetimlerin gönlünü almak, bir ihtiyacını gidermek, başkalarının malına göz dikmelerine engel olmak, yetimleri topluma katmak gibi nedenlerden dolayı zekâtla desteklemek takdire şayan bir davranıştır.

Babası olmayan çocuk yetimdir. Ancak bu yetimlik ne zamana kadar devam eder? Her babası olmayan, yetişkinliğine rağmen hala yetim midir? Yoksa yetimliği kalkar mı? Bunun için yetimliğin ne zaman bittiği meselesi de önem arz etmektedir. Hız. Ali (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.)'den iki şey öğrendim: "İhtilamdan sonra yetimlik kalmaz, geceye kadar

¹⁵⁷ Tirmizî, Zekat 15.

¹⁵⁸ Heyet, **a.g.e.**, IV, s. 296.

¹⁵⁹ Eski, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁶⁰ Eski, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁶¹ Tirmizî, Zekât, 21.

gün boyu sessiz durmak yoktur."¹⁶² Peygamber Efendimizin bu ifadesi, yetimliğin ne zaman bittiğine dair sınırı belirlemektedir. Ancak buradaki “ergenlik çağına ulaşmak” ifadesinden maksat, hakiki anlamda çocuğun ergenliğe adım atması mıdır? Yoksa bunun başka bir izahı var mıdır?¹⁶³

İbn Abbas’a (r.a), “Yetimlik ne zaman biter?” diye sorulduğunda, “Ömrüme yemin ederim ki, adam vardır, sakalı çıkar da hala kendi hakkını almaktan aciz, kendi namına bir şey vermekten acizdir. İşte kişi kendi hakkını alacağında başkalarının alışverişi gibi doğru ve yeterli davranabiliyorsa, artık o zaman yetimlik durumu sona ermiş demektir.” diye cevap verir.¹⁶⁴ Yani rüştüne ermekle yetimlik son bulur. Peki, rüşt nedir? Sözlükte "doğru yolu bulmak, makul davranmak" gibi manalara gelen rüşt kelimesi fıkıh terimi olarak kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikri olgunluğa sahip olmasını, Şafi'ye göre bunun yanı sıra dini ve ahlaki açıdan adalet vasfını taşımasını ifade eder. Bu vasfı taşıyana reşit denir. Rüştün karşıtı olan sefeh ise (sefahe: hafiflik) fıkıhta akli melekesi yerinde ve temyiz kudretine tam sahip olmakla birlikte mal ve servetini din, akıl, mantık ve iktisat prensipleriyle bağdaşmaz biçimde harcayan kimsenin tedbirsizlik halini, Şafi'ye göre bunun yanında kişinin fisk vasfını taşımasını belirtmek için kullanılır. Bu durumdaki kişiye sefih adı verilir. Sefih mali tasarruflardan menedilme (hacir) sebeplerinden biri olup biri kişinin buluğa ermesiyle birlikte devam eden, diğeri buluğa erip rüşt hali sabit olduktan sonra ortaya çıkan sefeh hali olmak üzere iki nevidir. Reşit ve sefihin tasarrufuna dair hükümler daha çok fûru-i fıkıh kitaplarının hacir bölümlerinde ve Hanefî fıkıh usulü eserlerinin ehliyet bahislerinde ele alınır. Kur'an-ı Kerim'de hukuki tasarruflar bağlamında kullanıldığında rüşt kavramı, çocukluk çağını takiben cinsel gelişmenin ötesinde bir fikri olgunluk düzeyine erişmeyi ifade eder.¹⁶⁵ Fıkıh ve usul terminolojisinde de rüşt, insan hayatının devreleri incelenirken kişinin kendi fiiliyle haklar ve borçlar meydana getirebilmeye ehil sayılması anlamına gelen eda ehliyetinin tam olarak kazanılması aşamasını belirtmek için kullanılır.¹⁶⁶

Rüştü, malını yerli yerinde ve düzgün kullanmak diye tarif eder İbn Abbas (r.a.). Şu hâlde yetimlik ergenliğe adım atmakla bitmez. Yetimliğin bitmesi için o şahsın iyi ile

¹⁶² Ebû Dâvûd, Vesaya 9.

¹⁶³ Heyet, **a.g.e.**, IV, s. 296.

¹⁶⁴ Müslim, Cihad ve siyer 137.

¹⁶⁵ Nisa 4/6.

¹⁶⁶ Saffet Köse, “Rüşd”, **DİA**, C. 35, İstanbul 2013, s. 298.

kötüyü, faydalı ile zararlıyı ayırt edebilmesi; ticarete kendi menfaatini ve karını gözetebilmesi, malını idare edebilmesi gerekir. Rüşt, akli kapasiteyle alakalı bir olgunluk halidir. Daha teknik ifadeyle: "Dine ve dünyaya zarar verip vermeyecek şeyleri bilmektir." Şu hâlde malını muhafaza hususunda dikkatli davranarak sefahat ve israftan kaçınan kimseye "reşit" denir. Keza işlerini güzelce idareye muktedir surette buluşa eren kimse de "reşit" namını alır. Bir kimse buluşa erdiği halde malını muhafaza ve işlerini yürütme hususlarında yetersiz olabilir. Bu durumda, henüz "reşit" sayılmaz. Şu hâlde malın teslimi iki şarta bağlı olmaktadır: Buluş ve Rüşt.

İmam Azama göre, akil kimse en fazla 25 yaşına kadar beklenir. 25 yaşına gelen bir kimse "reşit" olmasa da malı kendisine verilir. Zira bu yaş, insanın dede olması mümkün olan bir yaştır.¹⁶⁷ Yetimler ergenlik dönemine girdiğinde, rüştüne de ermiş iseler mallarını kendilerine teslim etmek gerekir. Ancak ergen olup da mallarını yerli yerinde kullanabilecek bir kabiliyet görülmezse, yirmi beş yaşına gelinceye kadar malları kendilerine teslim edilmez. Ama yirmi beş yaşından sonra artık mallarını teslim etmek gerekir.

2.3.1. Osmanlı Devleti Öncesinde İslam Devletlerinde Yetimlerle İlgili Uygulamalar

Erken dönem İslâm tarihinde yetim mallarının korunması uygulamasının müesses bir hâle geldiği anlaşılabilmektedir. Şimdi bu müessesenin Osmanlı öncesi İslâm devletlerinin tarihinde kaynakların izin verdiği ölçüde takibini yaparak devam edelim. Böylece Osmanlı tecrübesinin tevarüs ettiği birikim daha iyi anlaşılabilecek ve devamlılığın tahlilini yapma imkânı bulunabilecektir.¹⁶⁸ Zira Osmanlı'da "kadim" önemli bir kaynak olarak devlet yönetiminde gerek söylem olarak gerek de uygulama olarak kendisine yer bulabiliyordu. Öncelikle, İslâm siyasetname geleneğinde hükümdara yetim malına karşı çok hassas davranması sürekli salık verilir. Sadi Şirazi'nin (ö. 691/1292) İlhanlı hükümdarı Abaka Han (ö. 680/1282) için kaleme aldığı *Nasihatü'l-Müluk*'ta bu konuyla alakalı bir kısım anlatılmaktadır:

Hükümdarlar yetimlerin babasıdır. Bu sebeple yetimlere kendi babasından çok daha fazla şefkat göstermesi gerekir. Zira fakir bir baba ile hükümdar baba arasında oldukça fark

¹⁶⁷ Canan, a.g.e., II, s. 523.

¹⁶⁸ Mehmet Akif Berber, **Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 52.

vardır. Rivayet ederler ki, bir kimseden geriye bir kese altın ile bir çocuk kalmış. Şehrin hâkimi vasînin yanına birini göndererek altını istemiş. Vasî altını çocuğun kuşağına koyup hâkimin yanına götürmüş ve, “Bu altın bana ait değil bu çocuğa ait, almak istiyorsan kendisinden al ki sonra kıyamette kendisine iade edersin.” demiş. Hâkim bu sözü işitince kendine gelmiş ve ağlamaya başlamış. Çocuğun başını ve gözünü öptükten sonra, “Ben kıyamete kadar bu zulmün yükünü nasıl taşıyabilirim?” demiş. Altınları vasîye göndermiş, çocuğun yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarını ergenlik çağına kadar hazineden karşılanmasını emretmiş.¹⁶⁹

Bu tarz menkıbe ve meseller İslâm siyasetname geleneğinde karşımıza çok sık çıkmaktadır. Bundan başka, İslâm devletleri ve teşkilatları tarihi bakımından yetim mallarına dair gelişmeler de bazı eser ve uygulamalardan takip edilebilmektedir. Bu takibin en iyi yapılabileceği kadılık kurumu, İslâm tarihinin en önemli müesseselerinden biridir, zira kadılar devlet ve toplum arasındaki bağlantıyı sağlar.¹⁷⁰ Kadıların vakıf ve yetim mallarıyla ilgilenmeye başlaması Emeviler devrine kadar geriye gitmektedir.¹⁷¹ Yaacov Lev, yetim paralarının kontrolünü üzerine alan ilk kadının, 76/804 yılında Fustat kadısı olarak tayin edilen Abdurrahman b. Muaviye olduğunu ifade eder. Wael Hallaq da, Osmanlı öncesinde kadıların yetim mallarından sorumlu olduğunu belirtmektedir. İslâmi ilimler tarihinde kadının görevlerini belirleyen ve onlara yol gösterici işlevde bulunan edebî'l-kadı literatürü gelişmiştir. Bunlar daha sonra sakk mecmuaları hâlini almıştır.¹⁷²

İslâm tarihinde yetimlerin mallarıyla alakalı kayıtları tararken, bunlara karşı gerekli hassasiyeti göstermeyen ya da yetim malına hıyanet ettiği ithamlarına maruz kalan kişilere dair bazı ifadelerle karşılaşılmaktadır. Bu ifadeler, yetim mallarına yönelik müesses bir hassasiyetin her zaman olduğunu başka bir açıdan da olsa kanıtlamaktadır. Bir tarihi alıntıda; miladi dokuzuncu yüzyılın sonlarında Mısır'da bir alimin yetim ve vakıf paralarından sorumlu üst düzey bir alim bürokrat olduğundan bahsedilmektedir. Ahmed b. Tolun (ö. 270/884) dönemine denk gelen bu devirde, Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/884) adındaki bu alimin bazı sebeplerden dolayı itham altında kaldığı ve mezkûr yöneticinin, bu kişinin

¹⁶⁹ Sadi-yi Şirazi, **Hükümdarlara Öğütler: Nasihatü'l Müluk: Şeyh Sa'dî'nin Abaka Han'a Yazdığı Nasihatname: Takrirat-ı Selase**, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

¹⁷⁰ İlber Ortaylı, “Kadı”, **DİA**, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 71.

¹⁷¹ Fahrettin Atar, “Kadı” **DİA**, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 69.

¹⁷² Berber, **a.g.e.**, s. 53.

tuttuğu kayıtları tetkik ettirdiği belirtilmektedir. Bu incelemenin neticesinde Bekkâr b. Kuteybe'nin temize çıktığı da kaydedilmektedir.¹⁷³ Meşhur İslâm alimi Gazzali de (ö. 505/1111) *Munkiz* adlı eserinde döneminin kimi ulemasını benzer ithamlarla suçlamaktadır. Bu eserin miladi 1108-1109 yıllarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eserde ilmiyle tanınan kimselerin bazılarının namaz kılmadığı bazılarının içki içtiği ve bazılarının da yetim ve vakıf malı yediğinin halk arasında malum olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷⁴ Yetim malı yemek, tüyü bitmemiş yetimin hakkını yemek gibi bugün dahi kullanılan bazı kalıpların tarihsel bir kökeni olduğu aşikardır.

Memluk tarihinde kadılık müessesesi dışında farklı bir teşkilatlanmadan bahsedilmektedir. Hüsameddin Lâçin (1296-99) döneminde kurulan bu müessesenin en azından 14. asrın sonlarına kadar faal ve önemli olduğu bilinmektedir. Bu müessese, mevziü'l-hüküm adını taşımaktaydı ve başında Şafii mezhebine mensup bir baş kadı bulunuyordu. Rüşde erişmemiş tüm yetimlerin malları ve birikimlerinin burada toplandığı kaydedilmiştir. Baş kadı tarafından görevlendirilen kimseler olmaksızın bu hazineden herhangi bir şey çıkarmak yasaktı. Bu görevlendirilmiş – izinli kimselerin vasiler olduğu tahmin edilebilir. Bu hazinenin, Kahire merkezdeki Mesrur Han diye bilinen iki binadan büyük olanında saklandığı belirtilmiştir. Bu yetim sandıklarının sorumluluğu aslen eminü'l-hüküm denilen, yine baş kadıya bağlı bir görevlidedir. 1387 yılında yeni bir baş kadı atandığı zaman buraya gitmiş ve kayıtları kontrol etmiştir. Sabra'ya göre, bu denetim neticesinde mevcut eminü'l-hüküm değiştirilip yeni birisi atanmıştır.

İslâm hukuk tarihi çalışan Emile Tyan'a göre, 800'lü yıllardan itibaren kadılar, şuhuda yani tereke taksimi sırasında şahit olan kişilere yetimlerin mallarını emanet ediyordu. Sonrasında bu uygulama, kadının eminü'l-hüküm adında bir görevli atamasının yaygın uygulama haline gelmesiyle bırakıldı. Bu kişi bir memur idi ve kadının izn olmadan yetim malında tasarrufta bulunamıyordu. İbn Nüceym'e (ö. 970/1563) göre, bu uygulama 16. yüzyılda iyice köhneleşmiş bir hâle düşmüştü. Bunun üzerine de Osmanlı'da da uygulanagelen vasi tayin edilmesi düzenine geçilmişti.

Memluk örneğinin dikkate değer bir tarafı, bu devlette dört mezhebe dair baş kadılık/imamlık müessesesinin bulunmasıdır. Yukarıda bahsi geçen baş kadıların Şafi

¹⁷³ Orhan Çeker, "Bekkâr b. Kuteybe", *DİA*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 365.

¹⁷⁴ Berber, *a.g.e.*, s. 54.

mezhebine mensup kişiler olduğu ikincil literatürde belirtilmiştir. Memluk hukuk sisteminde 1264 yılında I. Baybars (ö. 676/1277) tarafından Sünniliğin dört ana mezhebinden kadılara baş kadılık denilen bir paye verilmişti, bunlar kendi cemaatlerine imamlık ve kadılık yapmaktaydı. Şafii mezhebinin baş kadısı bürokratik hiyerarşi olarak diğerlerinden önde gelmekteydi. İşte, bütün yetimlerden sorumlu olma görevi de bu hiyerarşiyi temsil eder şekilde Şafii baş kadıya ve onun atadığı emine aitti. 1371-72 ve 1379-1380 yıllarında Hanefi baş kadısının, kendi idaresi altında ayrı bir “yetim malı sandığı” kurma girişimi olduysa da bunlar sonuçsuz kalmıştır. 1387 yılında Kahire’ye ait bir kayıta, Memluk devleti hükümdarı Berkuk’a (ö. 801/1399) ulaşan bir şikâyetin divanda dinlendiği ve karara bağlandığı kaydedilmektedir. İbnü’l-Furat’ın (ö. 807/1405) Tarih’inden (*Târihu’d-düvel ve’l-mülûk*) aktarılan bu kayıta, bir kadın kocasından kalan mallara haksızca el konulduğunu iddia etmektedir. Bunun üzerine kadının yetimlerinin vasisi, eminü’l-hükm ve Şafi baş kadısı çağrılıp dinlenmiştir. Vasi, eminü’l-hükm ve baş kadının yetimin malına “devlet adına” el koyduğunu ifade etmiştir ve Sultan Berkuk da bunun üzerine emini cezalandırmıştır. Baş kadı, suçlamayı kabul etmemiştir. Sonrasında ise vasi, bu cezalandırmadan dolayı vicdanına boyun eğerek yalan ifade verdiğini itiraf etmiştir. 16.Yüzyıl Memluk iktisadi tarihini inceleyen Alsabagh, Memluk Devleti’nde yetim mallarıyla alakalı görevli olarak yer alan eminü’l-hükm ile nazirü’l-eytamin görevlerinin aynı olduğunu ve çoğu zaman bunları ayırt etmenin kolay olmadığını belirtmektedir.¹⁷⁵

14. Yüzyıl Kudüs’ünü inceleyen Huda Lutfi şer‘î mahkeme kayıtlarında yetimlere ve vasilere dair karşısına çıkan kayıtları incelemiştir. Burada da İslâmi bir müessesenin uygulandığını görmekteyiz. Lutfi’nin incelediği kaynak, “Harem-i Şerif dokümanları” olarak geçer ve 1970’li yıllarda Mescid-i Aksa’da keşfedilmiştir. Bu dokümanlarda Kudüs’teki şer‘iyye mahkemesi sicil kayıtları mevcuttur. Bu kayıtların kataloğu da bulunmasının üzerinden çok geçmeden hazırlanmıştır. Katalogda yetim kavramını aradığımızda Osmanlı sicil kayıtlarına benzer kayıtlar karşımıza çıkmaktadır. 1100 ile 1400 tarihleri arasında gerçekleşen vasi tayinleri, vasilerin ticari ya da borç ilişkileri gibi kayıtlar bu belgelerde karşımıza çıkmaktadır. 789/1387 tarihli bir kayıta, Kudüslü Şeyh Zeynüddin Mahmud bin Halil bin Davud, Burhaneddin İbrahim en-Nasiri’nin yetimlerine 140 dirhem borcu olduğunu ikrar etmektedir. Borç dört ay sonrasına vadeli olarak kaydedilmiştir. Dönemin eminü’l-hükmü yani emval-i eytam sorumlusu da bilgilendirilmiştir. Aynı kaydın

¹⁷⁵ Berber, a.g.e., s. 56.

sonunda bu borcun dört ay sonra eda edildiği belirtilmiştir. 4 Ramazan 790/1388 yılında yine Burhaneddin en-Nasiri'nin yetim Kemal için üç aylık nafaka 90 dirhem, vasi kontrolündeki yetim malından alındığı tescil edilmektedir. 7 Cemaziyülahır 790/1388 tarihli bir başka kayıta et-Türki el Hanef sıfatlı birinin iki aylık nafaka için 600 dirhemi yetim Kemal adına kaydedilmiştir. 20 Zilkade 789/1387 tarihli kayıta, Muhammed bin Ahmed, Kudüs'teki yetimlerin vasis Şemseddin Muhammed'den, Mahmud bin Burhaneddin İbrahim en-Nasiri adına iki aylık nafaka için 400 dirhem aldığını ikrar etmektedir. 11 Zilkade 793/1391 tarihinde, vas olduğu muhtemel kişi kadı huzuruna çıkarak Şam'da Katibü'l-Esrar görevini yürütmüş Bedreddin b. Muhzir'in yetimlerinin nafakalarını temin edebilmek için babalarından kalan dört cariye, bir köle ve bir katırın satılması için izin almıştır. 9 Şevval 777/1376 tarihli başka bir kayıta Ahmed'in zevcesi Asiye bint Muhammed b. Salim, müteveffa kocasının yetimleri Ömer, Hadice ve Aişe için eminü'l-hükm'den 52 dirhem tahsil etmektedir. Şevval 789/1387 tarihli kayıt, daha önce bahsi geçen Burhaneddin'in yetimleri için, eminü'l-hükm Eş Şeyh Şemseddin tarafından annelerine ödenek sağlandığı belirtilmektedir. Yine Burhaneddin'in yetimleri için, hanımı Şirin bint Abdullah'a Kudüs'ün naibü'l-hükmü Ebu Bekir b. İbrahim el-Basravi eş-Şafii tarafından aylık 40 dirhem nafaka bağlandığı yazmaktadır. Altı ay sonra bu nafakaya yirmi dirhem eklenmiştir. Burhaneddin'in başka bir hanımı olan Ümm Muhammed'den olma yetim Mahmud as-Sai'ye aynı naib tarafından aylık 20 dirhem nafaka bağlanmıştır. Öncek değişikliğin yapıldığı tarihte bu yetimin nafakasına da 10 dirhem eklenmiştir. Kudüs'te ölen Nasirüddin el-Hamavi'nin terekesinden, müteveffanın yetimlerinin vasisi el-Hac Muhammed b. Muhammed el-Adrai'nin, Muhammed b. Süleyman'ın Nablus'tak dükkanında kalan ürünleri satışının listelenmesi ve tescil kaydı, 11 Rebiülevvel 787/1385 tarihli, Muhammed el-Kırımî'nin Şihabeddin b. Zabit (vekil-i beytülmal) adına tuttuğu/gözetdiği yetim parasının muhasebesi gibi kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtların tutulma biçimi Osmanlı sicillerinde karşımıza çıkan vasi ve yetim malı ilişkileriyle alakalı hüccetlerle birebir aynıdır. Bu da kadılık kurumunda yetimlerle ilgili muamelenin devamlılığının göstergesidir.¹⁷⁶

En az Harem-i Şerif kayıtları kadar kıymetli diğer bir kaynak da Kahire Geniza vesikalarıdır. Önemli akademik çalışmalara konu olmuş bu kayıtlar da, Mısır – Kahire'deki Yahudi cemaatinin kendi aralarındaki ilişkilerde tuttuğu mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bugün Geniza belgelerini Princeton Üniversitesi'nin hazırladığı bir veri

¹⁷⁶ Berber, a.g.e., s. 58.

havuzunda arama yaparak tarama imkânı mevcuttur. İşte bu kaynakta yetimlikle alakalı arama yaptığımızda karşımıza birçok kayıt çıkmaktadır. Geniza belgeleri İslâm devletinde yaşayan bir gayrimüslim topluluğun en çok da Müslümanlarla olmak üzere ilişkilerini göstermektedir. Burada doğrudan Müslüman yetimleri bahis konusu edilmese dahi yetim mallarını korumadaki uygulamanın benzerlikleri üzerine düşünmek gerekir. Zira mevzubahis dönemde Yahudi cemaatinin bağlı olduğu düzen İslâm hukuk düzeniydi. Osmanlı kaynaklarında göreceğimiz gibi, burada da Müslüman yetimlere uygulanan koruma müessesesi, şer‘i mahkemeye başvurdıkları takdirde Yahudiler için de bağlayıcı olabilir. Örneğin buradaki kayıtlarda miras paylaşımı sonrası yetimlere bir koruyucu vasi tayin edildiği görülmektedir. Goitein’in altı ciltlik çalışması kaynak olarak bu belgeleri kullanır ve açıklar. Bu çalışmada yetimlerin mallarının vasi aracılığıyla işletilmesi, yetim mallarıyla ticaret gib hususlara dair birçok değini mevcuttur.¹⁷⁷

Gerek *Geniza Project* gerekse de Goitein’in eserindeki kayıtlarda, örneğin 1150 yılından bir kayıta Mısır’da Müslümanlar arasındaki yetim malı ilişkilerini görebilmek mümkündür. Yusuf b. Said, bir evdeki hissesinin dörtte üçünü yetim Hibetullah’a rehin bırakmıştır. Yani borcu olan (yetimden kredi olarak aldığı) altı dinarı ödeyemezse mevzubahis evi ve onun karşısındaki yıkık bir evden feragat edecektir. Goitein’in fişlerinden anladığımız kadarıyla Geniza varaklarında yetim Hibetullah’ın parasını kred olarak alan başkaları da vardır. Örneğin 1149 Elal’dan bir kayıta Hibetullah’ın Ebu’l- Farac’ın yetimi olduğu belirtilmektedir. Yahudi cemaatinden Shelomo b. Adaya bu yetimden 45 dirhem kredi almıştır ve bunu ayda iki kırat olarak ödeyecektir. Bu borç, Yahudi otorite tarafından kaydedilmiştir. Goitein, Yahudi cemaati içinde de yetimlere vasiler atandığını ifade eder. Bir baba ölüp arkasında yetimler bıraktığında prosedür olarak Yahudi hâkim tarafından o yetimlere vasi tayin edilmekteydi. Eğer ortada yetim varsa, miras paylaşımı vasi atanana kadar bırakılıyordu ve böylece malın eksiksiz taksim ve teslimi mümkün olabiliyordu.

Bir başka örnekte, bir tüccarın sağlığında tek oğluna iki vasi ve bir de nazır nasb ettiğini aktaran Goitein, bu nazırlık titrinin İslâm öncesi kültürden gelen bir görev olduğunu düşündüğünü belirtir. İngilizce metinde “supervisor” olarak geçen bu görevin, İslâm vesayet ve yetim malı ilişkilerinde nazır olarak tayin edilen görev olma ihtimal yüksektir. Başka bir benzerlik de şudur; Yahudi yetimlerin malları da Müslümanlarınk gibi müzayede ile satılır. Yahudi yetimin malına vasi olan kişi o malı işletebilir, nemalandırabilir. Bu süreçte yetim

¹⁷⁷ Berber, a.g.e., s. 59.

bu kârda ortak olsa da zararda vasi tazminle sorumludur. Yetimin eğer bir gayrimenkulü varsa bunlarda tamir ya da başka masraflar açısından uzmanlara danışılır, kimi durumda satılır ve altına çevrilirdi. Vasinin yetim için yaptığı nafaka harcamaları yetimin malından mahsup edilebilirdi. Görüleceği üzere bu uygulamada benzerlik yüksek orandadır. Yahudi toplumunda yetimlerin rüşde erişip mallarını ellerine alabilme yaşı erkeklerde 13, kızlarda ise 12 yıl altı aydır. Yetimlerin bu süreçte hâkim ve ileri gelenler tarafından hareketlerinin yani olgunluklarının takip edildiği ve mallarının ona göre kendilerine teslim edildiği kaydedilmiştir. İki Yahudi yetim kızın, malları hususunda ablalarından şikâyet ettikleri kayıta, onları ve mallarını korumakla görevli iki abileri ve Yahudi toplumu kendilerine yardımcı olmadığı için, miras payları hususunda Müslüman kadılarına başvurmak zorunda kaldıklarını itiraf etmektedirler. Bunu yapmaya mecbur bırakıldığını ifade eden bu yetimler, Yahudilerin davaları için Müslüman hâkimlere gitmemesi yönünde alınan cemaat içi karara uymamış oluyordu. Yetimler kendi davalarını görünür kılmak için, Yahudi geleneğinde yeri olan, ayinden önce cemaat önüne çıkıp meramını herkese duyurma yolunu seçmişlerdir. Tüm bu kayıtlarda yetimlik sadece baba kaybı demek değildi, yalnız annesini kaybeden çocukların kayıtları da yetim olarak geçmekteydi. Bu kıymetli eserlere dair değinmek gereken bir nokta da şudur: Goitein Yahudi hakimleri ile Müslüman kadılarını mukayese ederek Müslümanların halifeye bağlı olduğunu, halifenin ise kimseye bağlı olmadığını; bu sebeple de elinde çok fazla gücü olan kontrol edilemeyen bir yapıda olduğunu ifade eder. Halife, dilerse fakihlere başvurur. Ona göre Yahudi mahkemesi ise hüküm verme yetkisini yalnızca Tanrı'ya atfetmektedir. Yahudi mahkemeleri öyle hakkaniyetlidir ki, mahkeme kurulduğu zaman hâkimin yanında üç kişi daha bulunur ki yanlış kararlara müdahale edebilsinler. Bu yaklaşımın oryantalist bakış açısının hâlâ devam ettiği bir dönemde kaleme alınan bir eserde görünmesi şaşırtıcı olmasa gerektir. Goitein'in yorum yaptığı bu dönem Yahudi toplumu Müslüman hakimiyetindeki bir yapıda zimmi statüsündeydi. İslâm mahkemelerinde kadıların devlet ve yönetici lehine karar aldıkları her zaman dile getirilen bir Oryantalist iddiası olsa da halifenin yetimlerin mallarını da özgürce yönettiği iddiası önceden aktardığımız tarihi vesikalarla kolayca yanlışlanabilmektedir.¹⁷⁸

Osmanlı öncesi hüküm süren ve Osmanlı'ya tesir açısından en kuvvetli örneklik gösterebilecek Anadolu Selçuklu Devleti'nde yetim mallarının korunmasına yönelik uygulamalarla ilgili bilgimiz kısıtlıdır. Osman Turan'ın iki farklı çalışmasında yetimlerin

¹⁷⁸ Berber, **a.g.e.**, s. 61.

malları ve bunlardan sorumlu kişilere temas edilmiştir ancak uygulamaya yönelik somut örneğe ulaşılamamıştır. Bu örneklerden birisi, kadıların tayin menşurlarında kadıların sorumlulukları sıralanırken yetimlerin mallarının muhafazasına dairdir. Bunların yetim mallarının muhafazasında din ve emanet şartlarını yerine getirme sorumluluğu üstlendikleri metinlerde ifade edilir.¹⁷⁹ II. İzzeddin Keykavus (1246-1262) devrine ait bir temliknâmede müşrif-i beytü'l-mal ve müşrif-i mal-i eytam adlı iki şahit görülmüştür.¹⁸⁰ Bu yetim malı müşrifinin vasi mi, nazır mı yoksa başka tür bir görevi mi olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. Müşrif titrinin mali işleri denetleyip teftiş eden idari sorumlu anlamına geldiği belirtilmektedir.¹⁸¹ Yine de beytülmal müşrifinin beytülmal sorumlusu olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülürse, bu yetim malı müşrifinin de yetim malı emini olma ihtimali kuvvetlenir. Elimizde fazla veri olmadığı için tahmin düzeyinde kalacak bu çıkarıma göre; Selçuklularda da Memluk örneğindeki gibi yetimlerin paralarının biriktirilip tutulduğu bir bina/hazine olabilir. Sonuç olarak, her ne kadar bu konu ile alakalı Osmanlı tarihinde olduğu gibi Osmanlı öncesi İslâm tarihinde de müstakil bir araştırma yapılmamış olsa da bu alıntılar yetim mallarının korunması konusunda İslâm tarihinde müesses bir gelenek olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu bölümdeki bilgilerden hareketle, Osmanlı öncesi İslâm devletlerinde yetim mallarının korunması hususunda bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Bunlardan ilki, bu birikimlerin deniz aşırı ticaretler dahil olmak üzere çeşitli ticari ortaklıklarda kullanılmasıdır. Fıkıh kitaplarında da geçtiği şekliyle bu ticari girişimlerde mudarebe ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bidaa', inan ortaklığına da rastlanılmaktadır. Yine de uygulama açısından elimizde Osmanlı dönemindeki gibi çok sayıda veri yoktur. Hatta sağlıklı çıkarım yapacak kadar veriye sahip olduğumuzu dahi iddia edemeyiz. Bu kısıtları göz önünde bulundurarak bir çıkarım yapacak olursak bu yetim birikimlerinin rant tarafında değil de girişim tarafında değerlendirildiğinden bahsedebiliriz. Ayrıca mu'amele- şer'iyeye gibi kredi nemalandırma yöntemlerinin Osmanlı'ya kadarki dönemde kullanıldığına dair elimizde bir bilgi yoktur. Ayrıca, Osmanlı öncesi İslâm tarihinde terekelerin nasıl tutulduğu da tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Terekenin toplu satışı bir kalem olarak fetva kaynaklarında geçse de yetime ait birikimin nakde çevrilebilir olanlarını çevirme gibi bir temayül olup

¹⁷⁹ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1958, s. 41-43.

¹⁸⁰ Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, ed. Altan Çetin ve Bilal Koç, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014, s. 550-558.

¹⁸¹ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Müşrif", **DiA**, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 168.

olmadığına dair cevap vermek mümkün değildir. Ancak bu soruları Osmanlı Devleti uygulama özelinde cevaplamak mümkün olabilir. İkinci çıkarım ise ilk dönem İslâm tarihi ve Memluk tarihinden görüleceği üzere yetim mallarının korunması uygulaması merkezi bir yapıdadır. Özellikle Memluklerde hukuk organizasyonu içinde yetim mallarına hasredilmiş bir nazırlık mevcut olmuştur.¹⁸²

2.4. Emval-i Eytam Sandıklarından Önceki Uygulamalar

2.4.1. Eytam Keseleri

Osmanlı toplumunda, yetimlere miras yoluyla kalan menkul ve gayri menkul malların, vasileri tarafından işletilmesi ve sermayenin kontrol altına alınarak elde edilen gelirin, bu şahısların ihtiyaçlarının karşılanması için harcanması, reşit olduklarında ise mallarının kendilerine teslim edilmesi için oluşturulan kurumlara, eytam keseleri adı verilmektedir. Bu keseler iki şekilde oluşturulmakta idi. Birincisi; bir babanın vefat etmeden önce bir vasiyi, miras işlerini hal ya da reşit olmayan çocuklarının veya torunlarının mal varlığını idare ile vazifelendirmesi ve bunu kadı önünde ikrar etmesi ile meydana getirilirdi. İkincisi ise; babası tarafından vasi tayin edilmeyip de küçük yaşta yetim kalan bir çocuk için, kalan mirasa yönelik kadı tarafından vasi tayini ile kesenin oluşturulmasıdır. Kadılar bu gibi durumlarda, doğrudan sorumluluk altında idiler. Osmanlı kadısının vefat edenin terekesine el koyup müdahale etmesine ve tespit edilen değerler üzerinden mirasçıların hissesini tayin edip tevzi etmesine birkaç durum sebep olabilmekte idi. Bu durumlardan bir tanesi de belirttiğimiz gibi, vefat eden kişinin küçük yaşta çocuğunun bulunması ve bu çocuğa kalan hissenin tespit edilerek vasi tayin edilmesidir. Vasi olan kişinin ve mirasçıların ilk işi, yetim kesesinin asıl sermayesinin oluşturulmasından önce, vefat eden şahsın terekesinden teçhiz ve tekfin masraflarını çıkartıp sarf etmektir. Teçhiz ve tekfin masraf ve muamelesinden sonra, vefat eden şahsın borcu varsa, alacaklı olan kişilere bu borçlar ödenirdi. Ancak borcun terekeyi aşması durumunda, vârisler bu borç için bir şey vermeye mecbur değillerdi. Terekeden borcun ödenmesi ve tüm gerekli harcamalardan sonra, vefat edenin vasiyeti veya kadının hükmü doğrultusunda, geriye kalan menkul veya gayri menkul miras için, kese kurma işlemi kadı huzurunda gerçekleştirilirdi. Mirasın taksimi ve bu taksimin tespiti için

¹⁸² Berber, a.g.e., s. 62.

gerekli olan kişilerin de bulunduğu bu ortamda, yetimler için kese kurma işlemi gerçekleştikten sonra, artık kesenin işletimi için tek uhdesi yetimlerin vasisi olmakta idi.¹⁸³

2.4.2. Vasi ve Kassamlar İdaresindeki Yetim Mallarının İdaresi

İslâmiyet'in ilk yıllarından Osmanlı'nın kuruluşunda ve sonrasındaki süreçte, babası vefat eden çocuğa rüşünü ispatlayana kadar mallarının idaresi ve gözetip kollanması için mahkeme tarafından vasi tayin edilirdi. Eğer annesi ölmüş ise vasi tayinine gerek kalmaz çocuk babasının sorumluluğu altında olurdu. Ayrıca baba hayatta fakat sorumluluk üstlenemeyecek sağlık koşullarında ise aynı şekilde vasi tayini gerçekleştirilirdi. Bu konudaki bir başka uygulama ise kişilerin vefat etmeden önce çocuklarına vasi tayin etmeleridir. Dahası, doğmamış çocuklara da vasi tayin edilerek miras bölüşümünde haklarının korunduğu bilinmektedir.¹⁸⁴

Vasi tayininde güven unsurunun ön planda tutularak başta baba ve anne olmak üzere yakın akrabalar ile mahalle halkından tanınmış kişiler arasından seçildiği görülmektedir.¹⁸⁵ Her ne kadar güvenilir kişilerden seçilse de vasi ile yetim malının olası kayıplarının en aza indirilmesi ve hesapların kontrolü için bir de nazır tayin edilmiştir. Yetimi gözetmek, malını koruyarak ihtiyaçlara uygun olarak değerlendirmekle görevli vasiler görevlerini tam olarak yerine getiremediklerinde, kötüye kullandıklarında, vefat ettiklerinde, yetim malından ödünç alabilmek için ya da yönetimden aciz olup yaşlandıklarında görevden alınırlardı. Vasi yönetimine verilen mallar değerlendirilmeye başlamadan önce vefat eden kişinin hayatta iken aldığı borçları kapatılır, alacakları tahsil edilirdi. Vasilerin genellikle borçları reddettiği, borç verenlerin şahitler huzurunda haklı olduklarını kanıtladıktan sonra alacakların tahsil edildiğine dair birçok belge vardır. 1520'de vefat eden Ali'nin borçlu olduğu kişi 600 akçesini yetimlerin vasilerinden geri istemiş, açılan davada vasinin borcu reddetmesi üzerine

¹⁸³ Cafer Çiftçi, *Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri*, U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 5, Bursa 2003, s. 83.

¹⁸⁴ Çiğdem Gürsoy, Vasi Yönteminden Eytam Eytam Sandığına Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları, XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, C. V, Ankara 2022, s. 325.

¹⁸⁵ "1885-1909 yılları arası Marmaris Şer'iyye Sicillerindeki 161 vasî tayininde 85 kişinin vasîsi %52,79 oran ile anne, 27 kişinin vasîsi %16,77 oranı ile baba ve 10 kişinin vasîsi de %6,21 oranı ile akrabalar olmuştur." Mehmet Çanlı, "Eytâm İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)" *Türkler Ansiklopedisi*, C XIV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 97.

alacaklı şahitler göstererek parasını tahsil etmiştir.¹⁸⁶ Yetimlere kalan gayrimenkullerin kira ve mahsul gelirleri direkt olarak kullanılırken menkuller çeşitli işletim usulleri ile işletildikten sonra gelirleri gereken harcamalara yönlendirilmiştir. Zaman zaman gayrimenkullerden alınan kira gelirlerinin direkt olarak harcanmasının yanı sıra kira geliri nakit para statüsünde değerlendirilip kredi olarak verilerek ikinci bir gelir daha elde edilmiştir. Dahası menkul ve gayrimenkulün bir arada olduğu yetim mallarında gayrimenkulden gelen kiranın menkullerle birleştirilip nemaya verildiği gözlenmiştir.¹⁸⁷

Yetimlere kalan gayrimenkullerin kira ve mahsul gelirleri direkt olarak kullanılırken menkuller çeşitli işletim usulleri ile işletildikten sonra gelirleri gereken harcamalara yönlendirilmiştir. Zaman zaman gayrimenkullerden alınan kira gelirlerinin direkt olarak harcanmasının yanı sıra kira geliri nakit para statüsünde değerlendirilip kredi olarak verilerek ikinci bir gelir daha elde edilmiştir. Dahası menkul ve gayrimenkulün bir arada olduğu yetim mallarında gayrimenkulden gelen kiranın menkullerle birleştirilip nemaya verildiği gözlenmiştir. Çalışma konusu yetim paralarından alınan krediler olduğu için bahsi geçen işletim usulleri detaylı incelenmiştir. Bey' bi'l-istiğlâl ve muâmele-i şer' iyye olarak bilinen iki usulün sadece yetim paralarının işletilmesine özgü olmadığı Osmanlı ticari hayatında geçerli olan borç verme usullerinden olduğu bilinmelidir. Tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde; sosyo-ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir kılınarak sistem bütünlüğü ve beraberinde girift ilişkilerin korunduğu, kredi işlemleri, gayrimenkul kiralari, vakıflar, yardımlaşma sandıkları, yetim malları gibi konuların birbiri üzerinden kurgulandığı bir kez daha tespit edilmiştir.¹⁸⁸

Kısaca muameleye verme olarak da adlandırılan işletme usulünde borç verilen para karşılığında yıllık %10-15 arasında nema alınmaktaydı. 1519'da yetim akçesinden 500 akçe borç alan ve 50 akçe çuha pahası (borcun neması kadar) olmak üzere toplamda 550 akçe borcu olan Mehmet'e geri ödeme için bir yıl vade verildiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Mahmut Çelebi vasi Hüseyin ile yaptığı muamele-i şer' iyye sonucunda yetim malından bir senelik 1.000 akçe borç ve çuha pahasından 100 akçe olmak üzere toplamda 1.100 akçe geri ödeyecektir. Yetim parası %10'dan muameleye verilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Gürsoy, a.g.m., s. 328.

¹⁸⁷ Gürsoy, a.g.m., s. 329.

¹⁸⁸ Gürsoy, a.g.m., s. 329.

¹⁸⁹ Gürsoy, a.g.m., s. 330.

Yetim paraların işletilmesinde sıklıkla kullanılan bir tür ipotekli satış olan bey' bi'l-istiğlâl, alınan borç karşılığı gayrimenkul rehin verilmesi ve borç geri ödenene kadar mülk sahibinin mülkünü kiracı olarak kullanmaya devam etmesi şeklinde özetlenebilir. Yıllık alınan kira, borcun neması kadar olup döneminin cari kira fiyatları ile bir ilişkisi yoktur. 1588'de Halife, evini vasi Abdülaziz'e bey' bi'l-istiğlâl ile 3.000 akçeye satmış ve yıllık 300 akçe kira parası vermiştir. Toplam geri ödeme 3.300 akçedir. Aynı yıl, Fatma da evini vasi Lâleruh'a bey' bi'l-istiğlâl ile 5.500 akçeye satarak yılda 550 akçe kira elde etmiştir. Toplam geri ödeme 6.050 akçedir. Her iki örnekte de yetim malları yılda %10'dan değerlendirilip, kâr olarak alınan 300 ve 550 akçe ile ihtiyaçlar karşılanmıştır.¹⁹⁰ Bey' bi'l-istiğlâl işletim usulünde alınan kefiller kardeşler, çocuklar gibi yakın akrabalar ve mahalle halkından seçilmiştir.

Yetim mallarının muamale-i şeriye ve bey' bi'l-istiğlâl dışında mudarebe ile değerlendirildiği tespit edilmiştir. Emek-sermaye diğer bir deyişle kâr-zarar ortaklığı olan mudarebede ortaklık yüzdesi şartlarına göre sermayenin bir kısmının ya da tamamının kaybedilme riski bulunmaktadır. Araştırma sırasında yetim malının mudarebeye verilmesi hakkındaki tek örnek; 1534'te Safiye'nin yetimlerine ait 14.500 akçenin kasap Karaca'da mudarebede bulunduğunu belirten kayıttır. Karaca'nın parayı geri ödememesi üzerine açılan davada borcun mudarebede olduğu bu yüzden yarısının ödenmesi gerektiği karara bağlanmıştır.¹⁹¹

Öncelikle eytam sandıklarının kurulması ile vasilik görevinin son bulmadığını belirtmek gerekir. Sandıklara devredilen yetim mallarının işletilmesi sandık görevlileri tarafından yapıldıktan sonra ele geçen fazlalar yetim harcamaları için vasilere verilmiştir. Merkezileştirme çalışmaları kapsamında başlayan uygulamada kişilerin yönetiminde olan mal ve paralar tek merkezde toplanarak değerlendirilmiştir. Yetim ihtiyaçlarının takibi ve organizesi ise eskiden olduğu gibi vasilere bırakılmıştır. Belirlenen nizamnamelere göre hareket edilen eytam sandıklarından esnaf, tüccar ve diğer kişiler gerekli şartları oluşturduklarında borç alabilmişlerdir. Ayrıca, malların eksilmeden-zarar görmeden geri dönmesi için verilecek borçlara karşılık alınacak rehinlerin gerçek değerlerinin bilir kişiler tarafından denetlenmesi istenmiştir. Örneğin; esnaf aldığı borca karşılık gediğini rehin

¹⁹⁰ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 332.

¹⁹¹ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 333.

olarak verecekse bunun yerinde gidilip görülmesi ve kıymet biçilmesi gerektiği özellikle belirtilip kaydedilmiştir.

Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulması yetim mallarının korunması ve işletilmesini merkezî bir yapıya kavuşturmuştur. Fakat bu nezaretin kurulmasından önce de yetim malları çeşitli şekillerde korunuyor ve kullanılıyordu. Örneğin on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Miss Pardoe, Süleymaniye Camii'nin etrafındaki bedestenlerde yetimlere ve diğer İstanbullulara ait çok sayıda sandık olduğunu belirtmektedir.¹⁹² Zira daha önceki fermanlardan da yetim mallarının bedestenlerde saklandığını görmekteyiz.

Aynı şekilde Nezaret kurulmadan önce de yetim malları borç olarak veriliyor ve yetim parası değerlendiriliyordu. Bu konudaki referans yine dinî olup Hz. Muhammed'in "Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarete değerlendirsın ve o malın zekâtını yiyip tüketmesine terk etmesin." şeklindeki hadisine dayandırılmaktadır.¹⁹³

Yetim malının faizle borç verilerek işletilmesine dair birkaç örnek vermek gerekirse: 1848 senesinde Nevşehir kazası sakinlerinden Niğdelioğlu Yorgi, "ma'rifet-i şer'le" 9 senede ödemek koşuluyla Elhac Ali'nin vasisi olduğu yetimelerin malından 25 bin kuruş borç almıştır. Niğdelioğlu Yorgi, borcunu 27 bin kuruş faizle, yani toplamda 52 bin kuruş olarak ödemeyi kabul etmiştir. Meblağın fazlalığından olacak ki konu Konya valisine de bildirilmiş ve borçlunun, borç koşullarına uymaması halinde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.¹⁹⁴

Bir başka örnekte Yorgancı Nuri Ağa'nın adamı Hacı Mehmed'in eytam malından "li-ecli't-ticare", yani ticaret yapmak maksadıyla 10 bin kuruş borç aldığı ve Varna'ya giderek kereste ticareti yaptığı belirtilmektedir. Fakat Nuri Ağa, keresteleri zimmetine geçirmiş ve "eytâm-ı merkûmeye gadr dâ'iyesinde" bulunmuştur. Bu durumun anlaşılmasından sonra borcun verilmesinde aracı olan Ahmed Ağa, Varna'ya gönderilmiş ve Nuri Ağa'nın malının muhasebesinin yapılması istenmiştir. Ayrıca "meblağ-ı mezbûrenin tahsili ve mümkün olmadığı hâlde merkûm Mehmed'in Dersa'adet'e ihzârı" Varna muhafızından istenmektedir.¹⁹⁵ Son örneğimizde ise İstanbul'da nalbur esnafı Tahir Efendi'nin kefaletiyle

¹⁹² Julia Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 227-228.

¹⁹³ Tirmizî, **Zekat**, 6419.

¹⁹⁴ BOA. A.MKT., 134/54-4, 13 Receb 1264 (15 Haziran 1848).

¹⁹⁵ BOA. A. MKT. 180/98, 17 Rebiu'l-ahir 1265 (7 Mart 1849).

Panayot Kalfaya eytam malından 6 bin kuruş borç verilmiştir. Bu süreçte Tahir Efendi “müdirlik hizmetinde istihdâm” edilerek Bosna eyaletine gönderilmiştir. Panayot Kalfa borcunu ödeyememiş, kendisine üç dört ay ek süre tanınmış fakat sonunda iflas etmiştir.

Eytamın vasisi olan Mehmed Emin, borcun Tahir Efendi tarafından ödenmesini ve “eytâmı gadrden vikâyesine dâ’ir Bosna vâlisi devletlü pâşa hazretlerine hitâben bir kıt’a emirnâme-i sâmi” gönderilmesini istemektedir.¹⁹⁶ Son iki örnekte de görüldüğü üzere yetim malının denetimsiz bir şekilde borç olarak verilmesi bazı sıkıntılara yol açmaktadır. Elimizdeki örneklerde meblağların yüksek olmasından dolayı üst düzey devlet memurları da sürece dâhil edilmiştir. Fakat meblağların daha düşük olduğu durumlarda çok daha büyük sıkıntıların yaşandığını ve bu sıkıntıların çözümünün pek de kolay olmadığını düşünebiliriz. İşte bu karmaşanın bir düzene konması ve sisteme devlet mekanizmasının da dâhil edilmesi gerektiği böyle bir sürecin sonunda düşünülmeye başlanmıştır.

Tereke ve muhallelfat sözlükte eş anlamlı olarak kullanılır ve her ikisi de “ölen bir adamın bıraktığı şeyler” anlamına gelir.¹⁹⁷ Osmanlı uygulamasında tereke yazımı ve mirasın taksim edilmesi kadıların yardımcı memurlarından kassamların görevidir.¹⁹⁸ Tereke yazımı kişinin ölümüyle başlayan bir süreç olup öncelikle ölenin mal varlığı tespit edilir. Ehl-i hibre denilen bilirkişilerce malların değeri belirlenip terekeye yazılır. Bu mallardan ölen kişinin teçhiz ve tekfin masrafları karşılanır. Ardından, varsa, borçları ödenir; bu uygulamada öncelik vakıflardan alınan borçlara verilir. Eğer tereke ölen kişinin borçlarının tamamını karşılamıyorsa alacaklılar terekeden alacakları oranda hisselerine düşeni alırlar. Bu işlemden sonra ölenin vasiyeti yerine getirilir ve son olarak da kalan malları mirasçıları arasında şer’i kanuna göre paylaştırılır. Eğer ölenin mirasçısı yoksa kalan malları devlet hazinesine aktarılır. Bu işlemler kadı veya kassam tarafından kadı siciline veya kassam defterine kaydedilerek resmileşir.¹⁹⁹ Miras taksimi yapılması askerî sınıf üyeleri için zorunlu olmakla birlikte reaya için isteğe bağlı bir uygulamadır. Kadı veya kassam ancak mirasçıların isteği yahut mirasçılar arasında küçük çocuk varsa onun haklarını korumak adına duruma müdahale edebilir.²⁰⁰ Bununla birlikte tereke / muhallelfatla ilgili kayıtlar

¹⁹⁶ BOA. A.MKT.DV. 40/32-2, 19 Şevval 1267 (17 Ağustos 1851).

¹⁹⁷ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 822 ve 1226.

¹⁹⁸ Sait Öztürk, “Kassam”, **DİA**, C. 24, İstanbul 2013., s. 579-582.

¹⁹⁹ Tahsin Özcan, “Muhallefat”, **DİA**, C. Cilt 30, İstanbul 2015, s. 406.

²⁰⁰ Furkan Şahin, **Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yasal Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 39.

sicillerde en fazla karşılaşılan belge türüdür. Tahsin Özcan'ın tahminlerine göre “İstanbul sicillerinin yaklaşık %40'ı tereke ve miras kayıtlarından meydana gelmektedir.”²⁰¹ Askerî sınıf olarak bilinen, yani vergi vermeyen devlet memurları ve görevlilerin tereke işlemleri askerî kassamlar; reayanın, yani sivil halkın tereke işlemleri ise beledî kassamlar tarafından görülmekteydi. Varisi belli olmayan terekelere beytülmal kassamlığı bakarken gayrimüslim tebaanın terekelerine isteğe bağlı olarak kadılar veya mensubu oldukları dinî cemaatin reisleri bakmaktaydı.²⁰²

Askerî sınıf mensuplarının terekelerinin kaydedilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştik. Askerî sınıfın terekelerinin yazımına özel bir özen gösterildiği belirtilmektedir. 1826'dan önce yeniçerilerin tereke işlemleri beytülmal emini tarafından yazılır, ölen yeniçerinin malları satıldıktan sonra cenaze işlemlerinin masrafları düşülür ve paralar orta sandığında saklanırdı. Ölen kişinin yetimleri varsa buradaki mallarından nafakaları karşılanır, yetimler rüşd yaşına geldiğinde de malları kendisine teslim edilirdi. Varisi olmadan ölen yeniçerilerin malları devlet hazinesine aktarılırdı. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunda da bu uygulama devam etmiştir.²⁰³ Tereke / muhallefat yazımı oldukça hassas bir konu olup eski dönemlerden beri özen gösterilmesi gereken bir muamele olduğu belirtilmektedir. Örneğin daha on altıncı yüzyılda kadıların ve naiplerinin sık sık görev yerlerinde teftişe çıkarak zorla tereke taksimi yapmamaları tembihlenmektedir.²⁰⁴ I. Ahmed'in 1609 tarihli bir adalet fermanında “... siz ki kadılersiz ... her kasaba ve karyeye karib geldüğünüzde yeni makberleri sayub defter idüb badehu mahalline varub bunlar ne zamanda fevt olmuşlardır ve bunların metrukatı nice oldu ne için bize haber eylemedin ve bizden izin almadan defn eylediniz deyu taaddî idüb ve kefereden mürd olanlardan birkaç kuruş almayınca defne izin vermeyüb ekserinin veresesinden sagîr ve sagîre ve gaib ve gaibe olmayub cümle hazır ve kibar olub kısmet taleb eylemezler iken cebren müteveffanın muhallefatını yazub iki yüz akçe değer esvabı bin ve bin beş yüz akçe pahaya tutub kısmet bahanesiyle beğendüğünüz esvabı çeküb alub ve sizden mukaddem kadı olanlar bir defa kısmet eylediği müteveffa için

²⁰¹ Özcan, a.g.m., s. 406, 407.

²⁰² İlhami Yurdakul, **Osmanlı Merkez İlmiye Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 127.

²⁰³ Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 14, Yıl: 2006, s. 105.

²⁰⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 72.

kısmet olmamış ve bazı esvab gizleyüb rûsum kısmına gadr eylemişsiz tekrar kısmet lâzımdır deyu kısmet idüb ...” ifadeleri yer almakta ve kadıların henüz o dönemde dahi yaptıkları yolsuzlukları gözler önüne sermektedir.²⁰⁵

Kadıların tereke yazarken yaptığı yolsuzlukları incelendiğinde bu durumun birkaç sebebi olduğu görülmektedir. Buna göre kadıların yolsuzluğa başvurmalarında düzenli maaşlarının olmaması oldukça etkilidir. Kadılar ve ona yardımcı memurlar devletten maaş almadıkları için gördükleri işlemlerden aldıkları harçlarla geçimlerini sağlıyorlardı. Bu nedenle mümkün olduğunca fazla işlem yapmak istiyor, yaptıkları işlemlerde de ufak tefek hilelere başvuruyorlardı. Ayrıca kadıların görev süresi en fazla iki sene olduğu ve bu iki senenin sonunda çok uzun süreler boşa kaldıkları için mümkün olduğunca fazla servet biriktirmeye çalışıyorlardı. Mesela bir yetime vasi tayin ederken belli bir miktar veraset hücceti harcı alıyor, kısa bir süre sonra vasiyi azlederek yeni bir vasi atıyor ve tekrar harç alıyorlardı.²⁰⁶

1826’dan sonra girişilen reform hareketi kapsamında 1 Muharrem 1254 (28 Mart 1838) tarihinden başlanarak devlet memurlarına maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.²⁰⁷ Bu girişim modern devlet olma yolunda atılmış ciddi bir adım olmanın yanında, yukarıda bahsedildiği gibi, her kademedен devlet memurunun rüşvet veya başka bir şekilde haksız kazanç elde etmesini engellemeye yönelik bir girişimdir.²⁰⁸ ‘Dürüst olmayı teşvik eden hiçbir şey yok’ diyordu Diyarbakır valisi. ‘Adil bir yöneticilik yapmaya kalksam öbür paşaların hepsi karşımda birleşir ve kısa sürede yerimden olurum; rüşvet almasam hiçbir şey satın alamayacak kadar fakirleşirim.’²⁰⁹ Osmanlı memurlarının bizim “yolsuzluk” olarak gördüğümüz uygulamalarını anakronizme düşmeden değerlendirmek gerektiğini söylemektedir: “Günümüzün düşünüş biçimi için kamu yararına hizmet ile meritokratik uygulamalar, eşitlik, kurumsal nesnellik ve yargı bağımsızlığı birbirleriyle yakından ilintilidir. Akılcılık bu süreçleri birbirine bağlar ve bunların tümü modern ulus-devletin

²⁰⁵ Şahin, a.g.e., s. 41.

²⁰⁶ Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XIV / 25 (1981-1982), s. 141.

²⁰⁷ Şahin, a.g.e., s. 42.

²⁰⁸ Erdoğan Keleş, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858), **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 24, Sayı 38, 2005, s. 259-280.

²⁰⁹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 192.

özellikleridir. Buna karşılık Osmanlı yönetici sınıfı bir tarafta şahsi iktidar ve mülkiyet, diğer yanda da devlet hazinesi arasında herhangi bir ayırım yapmıyordu. Yönetici sınıfın iktidarı elinde bulunduran üyeleri, bir yozlaşma ya da açgözlülük duygusuna kapılmaksızın, ne yolla olursa olsun servet edinmeye bakmışlar, bunu da kendilerinin meşru hakkı olarak görmüşlerdir.”²¹⁰

Yine bu bağlamda ilmiye sınıfına yönelik bir ceza kanunnamesi hazırlanmıştır. Mayıs 1838 (Rebiülahir 1254) tarihli “Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi” kadıların tereke yazımı sırasında yaptığı usulsüzlüklere de değinerek, bu işlemde almaları gereken ücretleri belirlemektedir. Buna göre tereke yazımında “şeriatın gereği ve padişahın fermanına uygun olarak ‘kuruştan bir para resm-i kısmet ve bin kuruştan altmış para ücret-i kaydiyye’ ve müzayede ile satılan terekeden elde edilen meblağdan ‘bin kuruştan iki kuruş ücret-i dellaliyye alınıp bundan fazla harc-ı hüccet vesayet ve hademe ve ihzariyye ve kalemiyye namıyla ve nam-ı aherle bir akçe alındığı’ anlaşılırsa alınan şey iade edilecek ve alan cezalandırılacaktı.”²¹¹ Düstur’da yayımlanan fakat tarihi belirtilmeyen “Bi’l-umûm Mehâkim-i Şer’iyye Hakkında Nizâm-nâme”nin 55, 56 ve 57. maddeleri yetim mallarına dair yapılacak işlemlerle ilgilidir. Nizamnamenin 55. Maddesine göre “Eytâm için nasb-ı vâsi ve îdiyye ve izn-i elbise ve isbât-ı rüşd ve emsâli hacetlerden kat’an harc alınmayub fakat tahmiline göre on gurûşdan nihâyet otuz gurûşa kadar kalemiyye ve kaydiyye ahz olunacaktır.” Yani vasi tayini, bayramlık elbise ve rüşd isbatı gibi konularda kadıların harç alması yasaklanıyor, fakat 30 kuruşu geçmemek koşuluyla kalemiye ve kayıt ücreti alınacağı belirtiliyordu. 56. maddesi “Eytâm ve evkâf ve kibâr emvalinin idâne hüccetleri için yalnız kîsede beş gurûş harc alınacaktır ve tecdîd-i idâne olundukda hâmiş-i hüccet harcı olmak üzere kisede yüz para alınacaktır.” demektedir. Buna göre eytam malının borç olarak verilme işleminden %1 ve bu işlem tekrarlanırsa %0,5 oranında harç alınacaktır.²¹² 57. madde yetim mallarının muhasebesiyle ilgili olup “Hasbe’l-nizâm üç senede bir kere emvâl-i eytâm muhâsebesi rü’yet olunarak ba’de ihrâci’l-masârif fazla kaldığı hâlde asıl mâla sirâyet itmemek üzere fazlanın kâfi olduğu mertebe-i mecmû’-ı mâldan harc-ı muhâsebe olarak kisede beş gurûş alınacaktır fakat hasbe’l-icâb bir sene mürûrunda muhâsebesi rü’yet olduğu sûrette zikr olunan harc-ı muhasebenin sülûsü ve iki sene mürûrunda rü’yet

²¹⁰ Rifa’at Ali Ebou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 99.

²¹¹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, **Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler**, Hel Yayınları, Ankara, 2014, s. 54.

²¹² Şahin, a.g.e., s. 44.

olundığı takdîrce sülûsânı ve üç sene veyâhûd ziyâde mürûrunda rû'yet olunur ise sâlîfû'z-zıkr kisede beş gurûş alınacaktır ve eğer ba'de ihrâcü'l-masârif fazla kalmaz ise harc-ı muhâsebe alınmayub ber-vech-i hesabı rû'yet olunacaktır.” demektedir. Buna göre yetim malları üç yılda bir denetlenecektir. Bu işlemin bir masrafı olacağından yetim malının aslına dokunulmadan kârından %1 oranında harç alınacaktır. Eğer icap eder ve bir sene sonunda muhasebe yapılırsa bu harcın üçte biri, iki sene sonunda yapılırsa üçte ikisi ve üç sene sonunda yapılırsa tamamı alınacaktır. Eğer mallardan fazla çıkmazsa harç alınmayacaktır.²¹³ Görüldüğü gibi doğrudan yetim mallarıyla ilgili düzenlemeler yapılmadan önce de çeşitli vesilelerle bu işlemler düzenlenmeye çalışılmıştır.²¹⁴ Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla doğrudan bu alana yönelik düzenlemeler yapılmaya başlayacaktır.

2.5. Vakıf Medeniyeti Kapsamında Yetimler

Türkçede “durmak, durdurmak, alıkoymak” anlamına gelen vakıf²¹⁵, İslâm toplumlarının en temel kurumlarından biridir. Kur'an'da vakıfla ilgili herhangi bir ibare olmamakla birlikte bazı ayet ve hadislerden çıkarılan sonuçlar ve örnek olarak gösterilen birkaç durum İslâm'ın ilk zamanlarından beri vakıf sisteminin uygulandığını göstermektedir.²¹⁶

Vakıf, İslam coğrafyasının bir kurumu olarak algılansa da klasik Yunan, Roma, Bizans ve İran toplumlarında da vakıf benzeri sosyal yardım kuruluşları mevcuttur.²¹⁷ Zira geleneksel yapının hâkim olduğu modern öncesi toplumlarda devlet, vakıf/yardım kuruluşlarının üstlendiği hizmet alanlarına maddî yatırım yapabilecek durumda değildi. Bireylerin sağladığı bu yardım ağı sayesinde devletin hazinesinden herhangi bir masraf yapılmadan toplumun pek çok ihtiyacı karşılanmış oluyordu.²¹⁸ Pek çok köklü medeniyetin mirasçısı olarak görebileceğimiz Osmanlı İmparatorluğu da vakıf kurumuna gereken değeri vermiş, hatta bir “vakıf medeniyeti” olarak tasvir edilmiştir.²¹⁹ Bildiğimiz kadarıyla ilk

²¹³ “Bi'l-umûm Mehâkim-i Şer'iyye Hakkında Nizâmname”, *Düstur*, Tertib I, Cild 1, s. 301-314.

²¹⁴ Şahin, a.g.e., s. 45.

²¹⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2014, s. 475.

²¹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 25-28.

²¹⁷ Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.

²¹⁸ Şahin, a.g.e., s. 8.

²¹⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010, s. 315.

Osmanlı vakıf kurumu 1336 yılında Orhan Gazi tarafından İznik’te kurulan bir medresedir.²²⁰ Devletin daha ilk zamanlardan itibaren kurulmaya başlayan vakıfları yalnızca hayır ve yardım kuruluşları olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü pek çok vakıf kurucusu bazı durumlarda hayır ve yardım amacının ötesinde düşüncelerle de vakıf kurabiliyordu. Vakıf yaptıran –yani vâkıf- bu işe girerken iyi bir gelecek hazırlama, bu ve öteki dünyada mutluluğa ulaşma, cemaatine hizmet etme, mallarını arttırma ve onlara dokunulmazlık sağlama, sosyal hiyerarşide prestij elde etme, toplum üzerinde egemenlik kurma, ölümden sonra dahi adını yaşatma, kıyamet günü için hazırlanma ve Allah’a yakınlaşıp O’nu hoşnut tutma gibi amaçlarla hareket ediyordu.²²¹

İstanbul’un fethinden sonra “vakıflarla birlikte harap Bizans şehri üzerinde tipik Osmanlı şehri yükselmiştir” diye Halil İnalcık, vakıfların bu yönüne vurgu yapmaktadır.²²² Klâsik dönem boyunca büyük vakıfların kurucuları, başta padişahlar olmak üzere saray erkânı olmuştur. Padişahların anneleri, kardeşleri, kızları, eşleri ve cariyeleri de pek çok vakıf kurmuştur.²²³ Klâsik yapının çözülmeye başlamasıyla İstanbul’un eyaletler üzerindeki kontrolü zayıflamış ve taşrada vakıfların sayısı hızla artmıştır.²²⁴ Merkezî gücün zayıflamasıyla taşrada oluşmaya başlayan yeni sınıf daha önceden yönetici elitin hâkimiyetinde olan vakıf kurma işini de üstlenmiş ve bu sayede hem maddî hem de siyasî güçlerini arttırmıştır. Vakıf kurumları, İslâmiyet’in ilk zamanlarından on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar İslâm toplumlarının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının merkezinde olmuştur.²²⁵ Bir önceki kısımda değinildiği üzere vakıflar, vâkıfına sağladığı şahsî, maddî ve manevî faydaların yanında bu kurumlardan faydalanan sıradan insanlara da pek çok fayda sağlıyordu.

Gerek Kur’an-ı Kerim’in emir ve yasakları gerek Peygamber (s.a.v.)’in teşvikleri ile bizzat sahabe uygulamalarında yetimlere gösterilen ihtimam, İslam devletlerinde kimsesiz, yetim çocukların himayesine özel bir önem verilmesini sağlamıştır. Devlet eliyle olsun toplum eliyle olsun kurulan vakıflarla yardıma muhtaç kişiler, yolda kalmışlar, yetimler,

²²⁰ Singer, **a.g.e.**, s. 177.

²²¹ Singer, **a.g.e.**, s. 32.

²²² Halil İnalcık, “İstanbul”, **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, s. 223.

²²³ Şahin, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁴ Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplumsal, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 62.

²²⁵ Yediyıldız, **a.g.m.**, s. 479.

kimsesiz çocuklar ve dul kadınlar himaye edilmiş ve onların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Erbil Atabeyi Muzafferüddin Ebu Said Gökbörü (630/1232)'nin kurmuş olduğu vakfın vakfiyesinde çocuklar için çocuk yetimhanesi, sokak çocuklarının kalabileceği bakımevi kurulması şart koşulmuştur. Ayrıca sultaneye varıncaya kadar yetimhanede kalan çocukların her türlü ihtiyacı karşılanmıştır.²²⁶ Aynı şekilde İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmut Han (703/1304) tarafından kurulmuş vakfın günümüze kadar ulaşmış olan vakfiyesinde de terkedilmiş ve yetim kalmış çocukların ihtiyaçlarının karşılanması ve himaye edilmesi ile ilgili maddeler²²⁷, İslam tarihi içerisinde yetimlerin gözetilmesi sahasında tesis edilmiş olan sosyal kurumların oluşmuş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarına denk düşen 1 Şevval 721/24 Ekim 1324 tarihli Hattab bin Sahib Ahmed tarafından Sivas'ta kurulan vakfın vakfiyesinde yetim çocukların günümüz tabiriyle koruyucu aileler tarafından yetiştirilmesini içeren bir şart bulunmaktadır.²²⁸ Buradan bakıldığında Müslümanlar, yetimlerin bakımını sadece yiyecek, giyecek, barınma gibi fiziki ihtiyaçların karşılanması olarak görmemiştir. Anne-baba şefkatini hissetmeleri, milli ve manevi değerlere sahip bir birey olarak yetişmelerine de önem vermişlerdir.²²⁹

Osmanlı Devleti, diğer İslam devletleri gibi toplumsal huzurun oluşması için gerekli sosyal devlet yapısını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet özelliği, hususiyle vakıfların yaygınlaştırılması ile sürdürülmekteydi. Böylece sadece devlet değil halk da kurduğu vakıflar yoluyla bu sosyal yapının içerisinde bulunarak toplumsal refahın ve huzurun sağlanmasında rol oynuyordu. Osmanlı Devleti'yle zirveye ulaşan vakıf müessesesi eğitim, ulaşım, sağlık, ibadet gibi halkın temel ihtiyaçlarından yoldan çöplerin kaldırılmasına, fakir kızlara çeyiz düzülmesine kadar çok geniş bir yelpazede toplumun faydasına olabilecek her şeyi kapsamaktaydı. Bu kapsam içerisinde yetimlerle ilgili kurumların olmaması düşünülemezdi.

Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu vakıflar arasında, Ayasofya Camii'nin batı yönündeki kapısı yanında bina ettirip Darü't-talim adını verdiği okul, yetimler için kurulmuş

²²⁶ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.349.

²²⁷ Abdülkadir Yuvalı, "*Gâzân Han*", **DİA**, C. 13, İstanbul 1996, s. 430-431.

²²⁸ Nesimi Yazıcı, *Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, **AÜİFD**, C. 48, S. 1, Ankara 2007, s. 17

²²⁹ Nazif Öztürk, "*Aile Vakıfları*", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. III, Ankara 1991, s.1035-1036.

vakıflara bir örnektir. Öncelikle yetim çocuklar, yetim çocuk bulunamaz ise fakir Müslüman çocukların eğitimi için kurulan bu vakfın vakfiyesine göre, tayin edilen öğretmenin, çocukların eğitimi için yeterli olacak kapasitede olması ve hizmetine karşılık günde altı akçe alması kararlaştırılmıştır. Yardımcı öğretmenin görevi çocuklara derslerinde yardımcı olmaktır.²³⁰ Çocuklara şefkatle ve merhametle davranacak, hizmetine karşılık günde iki akçe alacaktır. Okulun açılıp kapanması ve temizlik işlerinden sorumlu bir kayyım tayin edilecek ve bu kişinin güzel ahlaklı olmasına dikkat edilecektir. Yine Fatih Sultan Mehmed, vakfiyelerinin Kalenderhane ile ilgili kısmında çevredeki fakirlere günde 40, muhtaç misafirlere ise günde 15 akçe harcanması şartını koşmuştur.²³¹ Bunların yanında yetimler için her gün yüz akçeden aylık üç bin akçe harcanmasını, babası ve annesini kaybetmiş her yetim için günde yarım dirhemden aylık 15 akçe verilmesini istemiştir.²³² Bir başka Osmanlı padişahı Kanunî'nin Süleymaniye Vakfiyesi'nde ise Kur'an-ı Kerim'i öğrenen yetimler için günlük on akçe verilmesi ve yılda iki defa elbise alınması şart koşulmuştur. Vakıfta fakirler için çıkan yemekten, okuyan yetim ve fakir çocuklara da hisse ayrılması istenmiştir.²³³

Bu tür vakıflar sadece devlet ricali arasında sınırlı kalmamıştır. Toplumdan gücü yeten insanlar da yetim çocukların himaye edilmesi için vakıflar kurmuşlardır. Bununla ilgili birçok örnek elimizde mevcuttur. 15 Zilhicce 1204/26 Ağustos 1790'da Ümmügülüm Hanım tarafından kurulan bir vakıfta²³⁴, vakıf gelirlerinden her yıl 100 kuruş ayrılarak Ramazan ayında, yoksul ve yetim Müslüman çocuklarına yeteri kadar giyecek alınması şart koşulmuştur.²³⁵ Aynı şekilde 1617 senesinde Kara Çelebizade Mehmed Efendi'ye ait İstanbul'da bulunan vakfının vakfiyesine göre, Ramazan ayında yetim çocuklara elbise alınması için tahsisat ayrılmıştır. Bunlardan başka, 1856 yılında Nevres Hanım'a ait vakfiyede her sene Şaban ayının sonlarına doğru on beş fakir ve yetim çocuğa elbise alınması şart koşulmuştur.²³⁶ Yetimlerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bu tür vakıflara daha birçok örnek verilebilir. Bunların yanında Osmanlı Devleti'nde avarız vakıfları, esnaf sandıkları ve

²³⁰ Yazıcı, a.g.m., s. 16.

²³¹ Yazıcı, a.g.m., s. 16.

²³² **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı Ankara 1938, s. 313-314/ 257, 328-329/260-261.

²³³ Kemal Edib Kürkçüoğlu, **Süleymaniye Vakfiyesi**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1962, s. 152-153/42-43.

²³⁴ Yazıcı, a.g.m., s. 17.

²³⁵ Nazif Öztürk, "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yardımlaşma Kuruluşları*", **Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı**, Ankara 2003, s. 59.

²³⁶ Hikmet Zeki Kapçı, **Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012, s. 13.

yeniçerilere ait orta sandığı uygulamalarıyla da yetimlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.²³⁷

Avarız vakıfları ise, köy veya mahalle halkının başta avarız vergisi olmak üzere ortak mükellefiyetlerinin karşılanması, köy veya mahallenin ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulmuş vakıflardır. Fakir olarak ölenlerin teşhiz ve tekfini, köy veya mahallenin kaldırım, su yolu gibi ihtiyaçlarının tesis ve tamiri, mahallenin imam, müezzin, muallim gibi görevlilerinin ücretlerinin karşılanması, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarının giderilmesi avarız vakıflarının harcamaları arasındadır. Bu vakıflarının kahir ekseriyeti para vakfı olarak bir hayır sahibi tarafından kurulabildiği gibi köy veya mahallenin ileri gelen zengin ya da esnaflarından para toplanmak suretiyle de tesis edilmiştir²³⁸.

Esnaf sandıkları ise Osmanlı esnafının loncalar eliyle teşkil ettiği bir fondur. Bu fonun sermayesi doğrudan bir kişi tarafından vakfedilen paralar ile esnafın yaptığı bağışlar, haftalık veya aylık aidatlar veya çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa terfi gibi vesilelerle ödenen harçlardan oluşmaktaydı. Sandığın gelirleri %1 nema ile esnafa borç verilirken, aynı zamanda çevredeki köprü ve yol tamiri gibi amme ihtiyacına, esnaf fakirlerinin iâşesine, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına da harcanmaktaydı.

Esnaf sandıkları gibi bir sandık olan orta sandıkları da yeniçeriler arasında dayanışmayı sağlamak, muhtaç duruma düşenlerin kendilerine ve ailelerine yardım etmek amacıyla kurulmuşlardır. Bu orta sandıklarının yanında Ağa kapısında yeniçeri ağasının dairesinde kara sandık adındaki bir sandıkta yeniçeri yetimlerinin paraları saklanmaktaydı. Vefat eden yeniçerinin emval ve eşyası satılarak yetişmiş çocuğuna verilirdi. Çocuk küçük ise bu para o yeniçerinin bağlı bulunduğu ortaya gönderilir ve çocuk rüşd yaşına erinceye kadar orada işletilirdi. Eğer paranın işletilmesi istenmezse kara sandıkta korunmaya alınırdı. Yetim büyüyünce bu paralar ona teslim edilirdi. Bu açıdan bakıldığında orta sandıkları tezin asıl konusu olan Eytam İdaresi'nin ortaya çıkmasına adeta bir zemin hazırlamıştır.²³⁹

Yetimleri ilgilendiren hak ve sorumluluklara, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslümanlar arasında başından itibaren İslam Hukuku'nun düzenlediği şekilde riayet

²³⁷ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2003, s.79.

²³⁸ Mehmet İpşirli, “*Avârız Vakfı*”, **DİA**, C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

²³⁹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. IX, OSAV, İstanbul 1996, s.254-255.

edilmiştir. Halk arasında bu hükümler uygulanırken her zaman Şeriye sicillerinde kayıt altına alınma gereği duyulmamıştır. Osmanlı'da kaza merkezlerinde tutulan Şeriye sicillerinde mahkemelere intikal etmiş olan dava konularının yanında yetim mallarının işletilmesi de dâhil olmak üzere evlenme, boşanma, miras, vakıf idareleri gibi birçok konu kayıt altına alınmıştır. Bazı kaza merkezlerinde ise yetim mallarının idaresiyle ilgili müstakil defterler bile tutulmuştur.

2.5.1. Osmanlı Devleti'nde Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik Kavramı ve Kurumlar

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik işlevine sahip olan kurumlar İslam hukuku kökenli kurumlardır. Osmanlılar devlet yönetiminde ve teşkilatında örnek aldıkları daha önceki Türk- İslam devletlerinden kurumlar bakımından da etkilenmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı sosyal güvenliğinin kaynakları İslam kurumları ve İslam hukukuna uygun eski Türk kurum ve gelenekleridir. Osmanlılar öncesinde Türklerde sosyal güvenlik anlayışı İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası dönemde ayrı ayrı incelenebilir. İslamiyet öncesi dönem hakkında ayrıntılı çalışmalar yapılmamış olmakla birlikte ortaya çıkarılmış kaynaklardan kısmi bilgilere ulaşılabilmektedir. İslamiyet sonrası dönemde ise İslamiyet'e ait kurumlar yerleştiğinden bu kurumlara ilişkin temel bilgilerin İslamiyet sonrası Türk devletleri için genel geçer kurallar oluşturduğu söylenebilir.

Sosyal güvenlik işlevine sahip uygulamalar ve kurumlar İslamiyet'in ilk günlerinden itibaren ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Medine'de ilk İslam devletinin kurulmasından sonra sosyal güvenlik işlevine sahip kurumların daha çok yerleştiği ve uygulandığı görülmektedir. Ashab-ı suffeye yapılan yardımlar, Ensar ve muhacir arasında oluşturulan kardeşlik, vakıf kurumunun ilk örnekleri sosyal yardımlaşmayı ortaya koyan kurumlar olmuştur. Kasâme ve âkile kurumları topluluk içi dayanışma örnekleridir. Devlet de sosyal güvenliğe çeşitli şekillerde katkı sağlamıştır. Âkile kurumu Medine Anayasasında düzenlenerek hukuki bir güvenceye de kavuşturulmuştur. Ganimetten ihtiyaç sahiplerine pay ayrılmış, zekât devlet eliyle toplanmış ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmış, karz-ı hasen kurumu resmi bir kurum şeklinde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti bu kurumlardan kendi ekonomik, siyasi ve sosyal şartlarına uyanları alarak uygulamıştır.²⁴⁰

²⁴⁰ Mehmet Aykanat, **Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2015, s. 25.

İslam sosyal güvenlik hukukunun kuralları kanunlaştırılmış değildir. Ancak İslam hukukunun kaynak sistematliğini kullanarak sosyal güvenlik hukuku kurallarına ulaşmak mümkündür. Deliller olarak adlandırılan İslam hukuku kaynakları sosyal güvenlik kurumunun da kaynağıdır. Kuran, Sünnet ve icma gibi temel kaynaklar ile tali kaynaklara başvurularak kıyas ve içtihat gibi yöntemler kullanılmak suretiyle İslam sosyal güvenlik anlayışına ulaşılabilir. Osmanlı öncesi Türk İslam devletleri de bu genel ilkelerle kendilerine uygun sosyal güvenlik sistemleri oluşturmuşlardır.

Selçuklular döneminde Anadolu’da çok sayıda sağlık kurumu oluşturulmuştur. Bu sağlık kurumları da Osmanlılara miras kalmıştır. Osmanlılar, hastane bulunan yerlerde yeni hastaneler yapmamış, bulunanları kullanmayı tercih etmişlerdir. Türklerin Anadolu’da kurdukları ilk sağlık kurumları Osmanlı öncesine aittir. Danişment Oğulları döneminde Niksar Dârüşşifası ve Kayseri’de Gevher Nesibe Dârüşşifası ilk sağlık kurumları olarak bilinmektedir. Daha sonra da sağlık kurumları oluşturulmuş ve bunların bazıları Osmanlılar zamanında da hizmet vermeye devam etmişlerdir. Osmanlılar döneminde bu kurumlara yeni ve gelişmiş sağlık kurumları eklenmiştir. Osmanlıların sahip oldukları kurumlar eski Türklere ait İslamiyet’e uygun kurumlarla, İslamiyet’e özgü kurumların bir sentezidir. Sosyal güvenlikle ilgili olanları inceleme alanımızda da yer alan bu kurumlar, Osmanlı devletinden önceki Türk İslam devletlerinde de benzer şekilde yer almışlardır.²⁴¹ Osmanlılardan önceki devletlerde sosyal güvenliği sağlayan kurumlara zekât, sadaka gibi dini nitelikli yardımlar, vakıflar, fütüvvet teşkilatı gibi kurumlar örnek olarak gösterilebilir.²⁴²

Osmanlı sosyal güvenlik kurumlarını incelerken Klasik dönem ve Tanzimat dönemi şeklinde bir ayırım yapılmalıdır. Klasik dönemde geleneksel sosyal güvenlik teknikleri Osmanlı devletinin sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamıştır. Tanzimat sonrası dönemde ise modern sosyal güvenlik tekniklerinin iptidai örnekleri, emekli sandıkları ve hukuki düzenlemeler sosyal güvenliğe ilişkin yaşanan değişimlerdir. Geleneksel teknikler eski önemini kaybetse de bu dönemde de uygulama alanı bulanlar olmuştur. Klasik sonrası dönemde sosyal güvenliğe ilişkin bakış açısı ve sosyal güvenliği sağlayan kurumlarda bir değişiklik olmamıştır. Ancak bu dönem Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik durumunun değişmeye başladığı bir dönemdir. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar sosyal güvenliği de

²⁴¹ M. Akif AYDIN, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 24.

²⁴² Aykanat, **a.g.e.**, s. 26.

tehlikeye düşüren sebeplerdir. Bu durum halk arasında da hoşnutsuzluklara sebep olmuştur. Osmanlı devleti kuruluş döneminden itibaren sosyal yardım kurumları oluşturmuştur. Bu kurumlardan bir kısmı çalışanlar için sosyal güvenlik sağlarken bazı kurumlar toplumun tümüne sosyal güvenlik sağlamayı amaçlamıştır. İslam ülkelerinde ve Osmanlı devletinde modern sosyal güvenliğin oluşumu sanayileşmenin gerçekleşmemesine bağlı olarak Batıdan daha geç ortaya çıkmıştır. Ancak İslam ülkelerinde ve Osmanlı devletinde kendi ihtiyacını giderecek şekilde farklı sosyal güvenlik kurumları var olmuştur. Sosyal güvenliğı sağlamaya yönelik kurumlar yere ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Çünkü tehlikeler ve zararları yere ve zamana göre değişmiştir. Bu sebeple insanların ihtiyaçları da değişmiş, sosyal güvenlik kurumları da bu ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Osmanlı devleti de altı yüz yıldan fazla bir süre hüküm süren bir devlet olarak farklı sosyal güvenlik kurumlarının uygulandığı bir devlet olmuştur. Altı yüz yıl içerisinde insanların karşılaştığı tehlikeler ve bunları telafi etme yolları değişiklik göstermiştir. Osmanlı devletindeki sosyal güvenlik kurumları da ihtiyaca göre önem kazanmış veya kaybetmiş, bazı kurumlar yerini başka kurumlara bırakmış, bazı kurumlar tamamen ortadan kalkmış, bazı kurumlar ise ihtiyaca göre sonradan ortaya çıkmıştır.²⁴³

Osmanlı devletine ait ilk sanayi kuruluşunun II. Bayezid devrinde kurulan Tophane olduğu ileri sürülmektedir. Sanayi kuruluşlarının daha yoğun olarak kurulması ise Tanzimat döneminde olmuştur. Bu dönemde çoğunluğunu devletin işlettiğı 160 civarında fabrika kurulmuştur. Yine de Osmanlı Devleti'nde yoğun sanayileşmeden ve işçi sınıfından söz edilebilecek bir dönem olmamıştır. Devletin son dönemlerine ilişkin yapılan işçi sayısı tahminlerinde dahi işçi sayısının çok yüksek olmadığı görülmektedir. Özellikle sanayide çalışan işçi sayısı oldukça azdır.

Kendisinden önce yaşamış Türk İslam devletlerinin kurumlarını miras olarak alan Osmanlı Devleti, bu kurumlar üzerine koyarak geliştiğinden ilk dönemlerden itibaren teşkilatlı bir yapıya sahip olmuştur. Sosyal güvenlik işlevine sahip kurumların ve sosyal güvenlik uygulamalarının da devletin ilk dönemlerinden itibaren var olduğu düşünülmektedir. Klasik dönemde Osmanlı sosyal güvenliğini sağlayan kurumlar Türk İslam devletlerinden alınarak uyarlanmış kurumlardır. Osmanlı Devleti İslam hukukuna dayalı bir hukuk sistemine sahip olduğundan İslam kurumlarının sosyal güvenliğin

²⁴³ Aykanat, **a.g.e.**, s. 33.

sağlanmasında daha etkin olduğu söylenebilir. Bu kurumlar sosyal güvenlik bakımından özel bir öneme sahip olmuştur.²⁴⁴

Klasik dönemde sosyal güvenlik sağlayan kurumlar ağırlıklı olarak yararlananların katkı sağlamadığı sosyal güvenlik kurumlarıdır. Bu kurumlar içerisinde en çok işleve sahip olan vakıf kurumu olmuştur. Bunun dışında dini nitelikli zekât, sadaka, fitre, kurban, karz-ı hasen gibi kurumlar toplumda karşılığı olan kurumlardır. Aile içi yardımlaşma ve diğer sosyal yardımlar da klasik dönemde sosyal güvenlik bakımından öneme sahiptir. Nafaka, mehir, âkile gibi kurumlar ise hukuki güvenceye de sahip olan kurumlardır. Fütüvvet, Ahilik, lonca teşkilatı şeklindeki silsilenin oluşturduğu bu sandıklar, yararlananların finansmana katkı sağladığı kurumlardır. Klasik dönemde emeklilik kurumuna ilişkin ilk uygulamaların da başladığı görülmektedir.²⁴⁵ Klasik dönemde Osmanlı sosyal güvenlik anlayışı yardımlaşma üzerine kurulmuştur. Bu dönemde kullanılan sosyal güvenlik teknikleri aile içi yardımlaşma, meslek teşekkülleri çerçevesinde yardımlaşma ve sosyal yardımlar şeklindeydi. Aile içi yardımlaşma dönemin şartları içerisinde oldukça önemliydi. Özellikle tarım kesiminde daha yaygın olan bu sistem bu alandaki boşluğu dolduruyordu.

Klasik dönemde bir işçi sınıfından söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde çalışanlar içinde sosyal güvenliğe en çok ihtiyaç duyanlar esnaf sınıfıdır. Belki de bu ihtiyacın sonucu olarak esnaf teşekkülleri oluşturulmuştur. Bu teşekküller kurdukları yardımlaşma sandıkları ile mensuplarının sosyal güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Vakıflar da desteğe ihtiyacı olan kimselere dışardan destek sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde çalışanların sosyal güvenliğini sağlamaya yönelik kurumlar arasında, farklı dönemlerde benzer fonksiyonlara sahip olmuş olan fütüvvet teşkilatı, ahilik teşkilatı ve loncalar yer almaktadır. Ahilik Kurumu altında örgütlenen esnaf ve sanatkârlar mesleki dayanışma çerçevesinde, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bir sosyal güvenlik sistemi kurmuşlardır. Ahilik 11.yy'da ortaya çıkmış ve 15.yy'a kadar etkin olmuş bir teşkilattır. Ahilik teşkilatının yerini alan ve batıda da örnekleri olan loncalar, üyeliğin zorunlu olduğu ve günümüzdeki meslek teşekküllerine benzeyen bir sistem kurmuştur. 15.yy'dan sonra etkinlik kazanan loncalar, makine gücünün Osmanlı devletinde yaygınlaşmaya başladığı 19.yy'da zayıflamaya başlamış ve bu yüzyılın sonunda ortadan kalkmıştır.²⁴⁶

²⁴⁴ Kadir ARICI, **Sosyal Güvenlik**, Tes-İş Yayını, Ankara 1999, s.291.

²⁴⁵ Aykanat, **a.g.e.**, s. 35.

²⁴⁶ Aykanat, **a.g.e.**, s. 38.

Osmanlı tarihinde Tanzimat pek çok alanda olduğu gibi sosyal güvenlik alanında da bir dönüm noktası kabul edilebilir. Aslında Tanzimat'tan sonra Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında köklü değişiklikler yaşanmamıştır. Ancak yararlananların katkı sağladığı sosyal güvenlik sistemlerinin ilk örnekleri Tanzimat sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde temelleri atılan bu kurumlar günümüz sosyal güvenlik sisteminin de başlangıcıdır. Tanzimat ve Islahat Fermanları özellikle anlayış değişikliklerine sebep olmuşlardır. Tanzimat ve Islahat fermanları sonrasında yararlananların katkı sağladığı sosyal güvenlik sistemleri oluşturulmaya başlanmıştır. Doğrudan sosyal güvenlikle ilgili hukuki düzenlemeler, emeklilik sandıkları ve çalışanlara ilişkin diğer kurum ve kuralların ilk örneklerine bu dönemde rastlanmaktadır. Bununla birlikte geleneksel sosyal güvenlik teknikleri de sona ermemiş, sosyal güvenlik işlevlerini sürdürmüşlerdir.²⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenliği sağlayan kurumlar genellikle yararlananların katkı sağlamadığı kurumlar olmuştur. İlk kez meslek örgütleri ile başladığı bilinen yararlananların katkı sağladığı sistem ise Tanzimat'tan itibaren tekaüd sandıkları ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle Tanzimat öncesinde sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturan ve Tanzimat sonrası dönemde eski işlevini kaybetse de Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdüren, yararlananların katkı sağlamadığı kurumların temeli yardımlara dayanmaktadır. Yardımlar dışında hukuki sorumluluk sebebiyle yükümlülerin sosyal güvenlik desteği sağladığı kurumlar da bulunmaktadır. Günümüzde olduğu gibi sosyal yardım ve hizmet kurumları da yükümlülerin katkı sağlamadığı sosyal güvenlik teknikleridir.

Vakıf kurumu sosyal güvenlik fonksiyonuna sahip bir kurumdur. Vakıf kurumunu ve sosyal güvenlik hukukunu inceleyen eserlerde vakıfların sosyal güvenlik sağlama özelliklerine temas edilmiştir. Ancak vakıflar, son yüzyılda oluşmuş olan sosyal güvenlik kurumlarından farklı özelliklere ve ilkelere sahiptir. Vakıfların kendine özgü bir sosyal güvenlik kurumu olduğu söylenebilir. Vakıflar iyi işlediği ve korunduğu dönemlerde, insan şahsiyetinin ve hayatının korunması, kurtarılıp geliştirilmesi, insanların hayatta karşılaşabilecekleri maddi ve manevi zorlukların ve sıkıntıların giderilmesi, hayatın güzelleştirilmesi, sosyal düzenin her türlü tehlikelerinden kurtarılması hususlarında fonksiyona sahip olmuşlardır. Vakıflar geniş anlamda ve dar anlamda sosyal güvenliğin kapsamına giren faaliyetler yapmışlardır. Vakıflar günümüz sosyal güvenlik sistemlerine

²⁴⁷ Aykanat, **a.g.e.**, s. 39.

göre daha esnek yapıdadır. Günümüz sistemlerinde primler belirli sosyal riskler için ödenmekte ve risk gerçekleştiğinde bireylere destek sağlanmaktadır. Vakıflarda ise bir karşılık söz konusu değildir.²⁴⁸

İslamiyet'in kabulünden önce yetim konusuna önem vermiş olan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu konudaki hassasiyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁴⁹ İslam hukukunda yetimlerin özel bir yeri vardır. Yetimlere yardım edilmesi ile ilgili çok sayıda örnek zikredilebilir. İslam peygamberinin kendisinin bir yetim olması insanlara mesaj olarak yetmelidir. Hz. Peygambere gelen ikinci vahiyde O'nun yetim olmasına vurgu yapılmış ve yetimlere zulmedilmemesi, dilencilerin azarlanmaması bu ayette yer almıştır.²⁵⁰

İslam hukukunda "lakî" olarak adlandırılan terk edilmiş çocuklar konusunda düzenlemeler yer almaktadır. Canlı ve cansız kayıp şeylerin geneline lukata denilmiştir. Ailesi veya çevresi tarafından terk edilmiş olan çocuğa da lakî denilmiştir. Terk edilmiş bir çocuğu sahiplenmek kişisel yönden mendub olarak nitelenmiştir. Yani hukuken bağlayıcı bir emir söz konusu değildir. Ancak toplumsal yönden sahipsiz bir çocuğu koruma altına almak bir görevdir. Toplum bakımından terk edilmiş çocuğu sahiplenmek farz-ı kifayedir. Terk edilmiş bir çocuk sahiplenmediğinde öleceği kanaati varsa gören kişinin çocuğu sahiplenmesi ise farz-ı aynıdır. İslam hukukçularının yetimlerin korunup yetiştirilmesini farz-ı kifaye olarak kabul etmeleri, devletin ve toplumun yetimlerin yetiştirilmesi ve korunması konusunda görevli olduklarını göstermektedir.²⁵¹ Bazı hukukçular lakînin nafakasının beytûlmalden (devlet tarafından) karşılanacağını kabul etmişlerdir. Osmanlılar da Türk geleneklerinde ve İslam hukukunda önem verilen yetimleri aynı şekilde sahiplenmişlerdir. Osmanlılarda yetimler konusundaki hukuki düzenlemeler ve oluşturulan kurumlar bu konuya verilen önemin göstergeleridir.²⁵²

Osmanlıda vakıflar kimsesiz çocukların yetiştirilmesi için çalışmışlar, hayatlarını kazanabilecekleri çağa kadar onlara gelir sağlamışlardır. Örneğin Fatih İmareti vakfından her ay 200 yetim çocuğa maaş bağlanmıştır. Vakıflar doğrudan yetimlerin eğitim ve bakım ihtiyaçları için kurulduğu gibi başka amaçla kurulmuş vakıfların da benzer amaçla fonlar

²⁴⁸ Aykanat, a.g.e., s. 49.

²⁴⁹ ÖGEL, s.245; ÇANLI, s.93.

²⁵⁰ Duha 1-11.

²⁵¹ Abdüsselam ARI, "Yetim", **DİA**, C. 43, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 501.

²⁵² Aykanat, a.g.e., s. 173.

ayırdıkları görülmektedir.²⁵³ Tanzimat'tan sonra kurulan eytam sandıkları da yetimlere günlük veya aylık şeklinde bilirkişilerin belirlediği ödemeyi yapmışlardır. Osmanlı devlet hazinesinde de yetimler için ayrılmış ödenekler olduğu görülmektedir.²⁵⁴ Maliyeye ait defterlerde lakîr çocuklara maaş verildiğine ilişkin kayıtlar yer almaktadır.²⁵⁵ Lakîr çocuklara maaş tahsisine ilişkin bireysel örnekler de bulunmaktadır.²⁵⁶

“... Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: ‘Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır...’” ayeti²⁵⁷ yetimleri koruyup gözetmeyi tavsiye etmektedir. Hz. Peygamberin “Sadakanın (zekatın) yiyip bitirmemesi için yetimlerin mallarında ticaret yapın” hadisini Serahsi, nafakanın yetimin malını bitirmemesi için işletmek şeklinde yorumlamıştır. Yani yetimlerin mallarının değeri kaybetmemesi için işletmek Hz. Peygamberin bir tavsiyesidir. Eytam sandıkları ve yetim mallarının işletilmesini sağlayan diğer kurumlar Hz. Peygamberin tavsiyesine uygundur. Bu tavsiyeye uygun olarak Tanzimat sonrasında gerekli kurumlar oluşturulmuştur. 1851’de Emval-i Eytam Nazırlığı kurulmuş, her il ve ilçede yetimlerin malvarlığını korumak amacıyla Eytam Sandıkları kurularak yetimlerin paraları işletilmiştir. Yetim bir çocuğa miras veya başka yollardan intikal eden mallar özel olarak korunmuş ve işletilmesi için çalışılmıştır. Uygulama, zamanla eytam sandıkları şeklinde yerleşmiştir. Eytam sandıklarında yetim çocuğun malları satılarak nakde çevrilmiştir. Elde edilen kazanç yetimin ihtiyaçlarına harcanırken ana sermaye de korunmuştur. Yetim kendini idare edebileceği rüşd yaşına geldiğinde ise malları kendisine teslim edilmiştir. 1851 yılında kurulan eytam sandıkları, diğer görevlerinin yanında yetimlere nafaka temin etmişlerdir.²⁵⁸ Tahsin Özcan, Eytam Sandıklarını para vakıflarının bir uygulaması şeklinde değerlendirmiştir. Eytam sandıklarına ilişkin kayıtlardan eytam sandıklarının ihtiyacı olanlara çeşitli şekillerde borç verildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁹

Eytam Nazırlığı daha çok yetim mallarının korunması ve idaresi ile ilgili görevler yapmıştır. Bunun dışında devletin yetimlere verdiği maaşı tahsil etmek, yetimlerin

²⁵³ Çiftçi, **a.g.m.**, s.82.

²⁵⁴ Çiftçi, **a.g.m.**, s.82.

²⁵⁵ BOA, MAD.d, /13894.

²⁵⁶ BOA, DH.MKT, 1986/70, 18 M 1310; BOA, A.MTZ.GR, 2/61, 10 Ra 1310.

²⁵⁷ Bakara, 2/220.

²⁵⁸ Çanlı, **a.g.m.**, s.107-108.

²⁵⁹ BOA, A.MKT.UM, 357/13, 22 Zilhicce 1275; BOA, A.MKT.UM, 557/82, 23 Şevval 1278; BOA, A.MKT.UM, 506/16, 7 Rebiülahir 1278.

nafakalarını temin etmek gibi görevleri de olmuştur.²⁶⁰ Zimmilerin yetimleri de Müslümanların yetimleri gibi korunmuş, zimmi yetimlere zimmi vasiler tayin edilmiştir. Kimsesiz çocuklar mensup oldukları cemaat belli ise bu cemaate teslim edilmişlerdir.²⁶¹

Darüleytamlar, sokak çocuklarının yetiştirilmesi amacıyla II. Meşrutiyet döneminde kurulmuşlardır. Zamanla Osmanlı coğrafyası içindeki farklı şehirlerde Darüleytamlar kurulmuştur. Sokak çocukları, engelli çocuklar, gazi ve yetim çocukları için darüleytamlar kurulduğu görülmektedir.²⁶² 5 Temmuz 1899 tarihli “Darüleytamın Talimat-ı Esasisi” ile ilgili hukuki düzenleme yapılmıştır. Talimata göre Darüleytam, Müslüman vatandaşların çocuklarının eğitim ve öğretimlerini sağlamak üzere kurulan bir okuldur.²⁶³

Darüleytamlar bir süre hizmet ettikten sonra ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir. Açılan her şube kısa sürede dolmuştur. Daha az çocuğa daha kaliteli hizmet vermesi için Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. 11 Ağustos 1917 tarihinde Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne “kamu yararına çalışan dernek” statüsü verilmiştir. Kurtuluş Savaşından sonra 30 Haziran 1921’de Ankara’da yeniden kurulan kurum, eski havasını kaybetmiş ve 1923 yılında faaliyetlerine son vermiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamnamesinde korunacak çocuklar için 13 yaş sınırı konulmuştur. Çocuklara kötü muamele yapılmaması, anne babaları tarafından da olsa fazla yük yüklenmemesi, sağlıklarının korunması, iyi beslenmeleri nizamnamede düzenlenmiştir. Ayrıca çocuklar için hastane ve sanatoryum yapılması, tedavilerinin yapılması, tatil imkânının sağlanması, kötü alışkanlardan uzak tutulması gibi sağlıkla ilgili önlemlere de yer verilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti, din, ırk, cinsiyet ayrımı yapmaksızın bütün çocuklara hizmet vermeyi amaçlayan bir kurum olmuştur. Ancak başka dinlere ait kuruluşlar kendi çocuklarını koruma altına aldığından, kurum yalnız Müslüman çocuklara hizmet eder konuma gelmiştir.²⁶⁴

²⁶⁰ Çanlı, **a.g.m.**, s.102.

²⁶¹ BOA, MV, 113/119, 20 Rebiülahir 1324.

²⁶² BOA, BEO, 4244/318252, 2 Safer 1332, BOA, BEO, 3674/275477, 25 Zilkade 1327; BOA, BEO, 3702/277590, 2 Safer 1328.

²⁶³ Aykanat, **a.g.e.**, s. 175.

²⁶⁴ Aykanat, **a.g.e.**, s. 175.

1868 yılında Tuna valisi Mithat Paşa tarafından ıslahhaneler, 1872’de Darüşşafaka, 1903’te II. Abdülhamid tarafından Darülhayr-ı Ali kurulmuştur.²⁶⁵ Bu kurum 1909 yılında sultanın tahttan indirilmesinden sonra kaldırılmıştır. Yine II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye Etfal Hastanesi 1899 yılından itibaren yoksul kadın ve çocuklara hizmet veren modern bir hastane olmuştur. Darülhayr-ı Ali’de ise üç yüz yetime barınma ve eğitim imkânı sağlanmıştır.²⁶⁶ Kimsesiz ve yoksul çocuklar için Osmanlı Devleti’nin pek çok bölgesinde sanayi mektepleri kurulmuştur.²⁶⁷ 1868 tarihli Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi ile ihtiyaç sahibi öğrencilerin sanayiye yönelik eğitim verilen okullarda öğrenim görmesine ilişkin şartlar belirlenmiştir. Din ve vatandaşlık ayrımı yapılmaksızın ihtiyaç sahibi çocukların okullara alınmaları düzenlenmiştir. 1883 tarihli Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dair Nizamname ile yetim kız çocuklarına eğitim verilmesi düzenlenmiştir. Sanayi mektepleri darüleytamların kurulmasından önce yetim çocuklara hizmet veren yetimhane işlevine de sahip olmuşlardır.²⁶⁸ Sanayi mekteplerine benzer bir kurum olan 1883 tarihli Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi okulda öğrenim görececek çocukların %10’unu ihtiyaç sahibi öğrencilerin oluşturacağını hükme bağlamıştır.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nde çocuklara yönelik sosyal hizmet kurumlarının temel olarak iki kategoriye ayrılması mümkündür. Bu kurumlardan eytam sandıkları yetim mallarının korunması ve işletilmesi üzerine çalışmışlardır. Bunun dışındaki kurumların ise eğitimi esas olarak oluşturulan kurumlar olduğu görülmektedir. Bu eğitim kurumları ihtiyaca göre çocukların barınma, beslenme, giyim gibi ihtiyaçlarını da karşılamışlardır.²⁶⁹

²⁶⁵ Çanlı, **a.g.m.**, s.93.

²⁶⁶ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 195.

²⁶⁷ Özbek, **a.g.e.**, s. 196.

²⁶⁸ Özbek, **a.g.e.**, s.248.

²⁶⁹ Aykanat, **a.g.e.**, s. 176.

3. EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARININ KURUMSAL YAPISI VE TARİHÇESİ

Bu bölümde yetim mallarının korunmasına yönelik devlet müdahaleleri ve Emval-i Eytam Sandıklarının kurulması incelenecektir. Bu süreç takip edilirken ilk iki bölümde değinilen konular göz ardı edilmemelidir. Zira şer'i bir konu gibi görünen yetim mallarının korunması uygulaması, ilk bölümde bahsettiğimiz modern devlet anlayışının bir sonucu olmuştur. Emval-i Eytam Sandıklarının kurulmasıyla yetim mallarının korunması ve işletilmesi bürokratik ve karmaşık bir yapı haline getirilirken; bundan çok daha önemlisi devlet, yetim mallarını doğrudan kendi kontrolü altına alıyordu.²⁷⁰ Bu uygulamayı on dokuzuncu yüzyıla başlayan ve Tanzimat'tan sonra doruk noktasına çıkan merkezîleşme ve bürokratikleşmeye bağlayabiliriz.²⁷¹ Devlet, Tanzimat'la birlikte gücünü ve etkinlik alanını sürekli olarak genişletme eğiliminde olmuştur.

3.1. Emval-i Eytam Sandıklarının Kuruluş Sebepleri

Daha önce bahsettiğimiz tereke yazım usulü ve kadıların bu süreçte yaptığı yolsuzluklar şüphesiz ki Osmanlı tarihi boyunca zaman zaman az ya da çok var olagelmıştır. Fakat on dokuzuncu yüzyılın modern devleti; kurum ve kuruluşlarıyla, idari yapısı ve bu yapıyı denetleyen mekanizmalarla halkını olduğu kadar memurlarını da kontrol altına almaya gayret göstermiştir. On dokuzuncu yüzyıla birlikte devlet memurlarının uyması gereken kurallara dair pek çok düzenlemenin yapılmasından bunu kolayca anlayabiliriz. Süreç içerisinde merkezî devlet etkinlik sahasını artan oranda genişletmiş ve eskiden ulema sınıfının tekelinde olan alanlara da el atmaya başlamıştır. Bu durumun en fazla bilinen örneği vakıflara yönelik devlet müdahalesidir. Devlet okullarının açılmaya başlaması ve yargı alanında nizamiye mahkemelerinin kurulmasıyla başlayan sekülerleşme ulema sınıfının geleneksel gücünü büyük oranda azaltan diğer düzenlemeler olmuştur.

Yetim mallarının tespit edilmesi, yazılması ve yetimin rüşd yaşına gelene kadar bu malların değerlendirilmesi kadıların denetiminde olmuştur. Emval-i Eytam Sandıklarının kurulmasıyla sistem düzenli ve bürokratik bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir. Bununla

²⁷⁰ Nazan Maksudyan, **Hearing The Voiceless-Seeing The Invisible: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic And Political History In The Late Ottoman Empire**, Sabancı Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 251.

²⁷¹ Şahin, **a.g.e.**, s. 38.

birlikte nezaretin kurulmasından önce de zaman zaman yetim mallarının korunması ve iyi idare edilmesiyle ilgili fermanlar çıkartılmıştır. Örneğin III. Selim'in saltanatının başlarında İstanbul kadısına hitaben yazılan bir fermanla: “Bezzâzistân ve Bitpazarında bi'l-müzâyede fûrûht olunan eşyâ-yı münevvi'a-i ibâd ve metrukât ve muhalledfâtı Bezzâzistân ve Bitpazarı ahâlîleri birbirleriyle ittifâk ve ittihâd ve şirket-i hafiyeleriyle artırmayıp rahîs bahâlarıyla iştirâ ve tamâm iğtisâb ve intihâb ve değerin sülûs ve rub'u bahâlarıyla iştirâ eylediklerinden sonra birer mahalle tecemmu' ve beynlerinde tekrâr müzâyede ve çıkışma ederek gırlı bahâyâ iblâğ cesâret eden ahz olundukdan sonragedik ve mâlik olduğu emvâl ve eşyâsı cânib-i mirîden zabt ve kendisi katle bedel Magosa Kal'asına kal'a-bend olunacağı muhakkak ve meczûm ve hakkında bâb-ı ricâ ve merhamet mefkûd ve mesdûd idüğünü kendilere tefhîm ve işbu fermân-ı âlî sudûrunu sâbıklara kıyâs ve tenbihe lafzı kabilinden add ile yine âdet-i merdûde-i sâbıkları üzere hakaret ederler ise bildim bilmedim demelerine bir vechile havâle-i sem'-i i'tibâr olunmayıp irtikâb edenlere emân verilmeyip va'idât-ı merkûme icrâsı derkâr idüğünü Bezzâzistân ve Bitpazarı ahalilerinin gûş-i huşlarına telkin eylemelerini ve kethüdâlar dahi fimâ-ba'd bu mekûle emr-i memnû'a cesâret edeni kapıya göndermekde ve haber vermekde kusûr ederler ise sonra haber alındıkda kendüleri dahi kazâyâ uğrayacaklarını Bezzâzistân ve Bitpazarı kethüdâlarına ber-vech-i izâh beyân ve tenbîh ve te'kîd eyledikten sonra...” denilerek yetim mallarının korunduğu bedestenlerde esnafların birbirleriyle anlaşarak yetim mallarını düşük paraya satın aldıklarının belirlendiği ve bunu yapanların Magosa kalesine kalebent olarak sürgün edileceği söylenmektedir. Aynı III. Selim, 1798 tarihli başka bir fermanında “... eytama gadr olunduğunu istima' edersem sonra buna cevap vermek güç olur ona göre...” diyerek kendisini de yetimlere yapılan zulümlerden mesul tutmakta ve bu konuya dikkat edilmesini istenmektedir.²⁷²

1795 senesinde yapılan bazı düzenlemelerle yetim mallarının muhafazasının dürüstlükleri ve yetenekleri sınavla belirlenenlerden başka kimseye bırakılmaması, hıyaneti tespit edilenlerin tedip edilmesi, yetim mallarının vasilerin eline verilmeyerek bedestenlerde saklanması ve yetime kalan menzîl, akar ve vakıf gibi gelirlerin mahkeme tarafından başkasına devredilmemesi karara bağlanmıştır.²⁷³ Yine II. Mahmut'un 1811 tarihinde Rumeli kazaskerine hitaben yazılan fermanında “... erâmil-i eytâma şefkat ve merhamet ve

²⁷² Şahin, a.g.e., s. 28.

²⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 268.

hulûl-i rüşd ve sedâdına değin emvalleri muhâfazasına dikkat Kitâb-ı Kerim’de a’zam-ı evâmîr-i ilâhiyyeden ve bu husûsa itinâ ve nezâret cümlelerinin ve tahsis hukkâm-ı şerifin vâcibe-i zimmetlerinden olmaktan nâşî...” denilmekte ve konunun dinî bir yükümlülük olduğu belirtilmektedir.²⁷⁴

Tüm bu örneklerden de anlaşıldığı üzere padişahlar zaman zaman yetimlerin hukukunun ve mallarının korunmasını tembihleyen fermanlar ve adaletnameler çıkarmıştır. Bu fermanlar ve adaletnamelerle yaşanan aksaklıklara dikkat çekilmiş, sorunlara çözüm üretilmeye çalışılmış ve yetim haklarının korunmasına gereken özenin gösterilmesi vurgulanmıştır. On dokuzuncu yüzyıl reformlarıyla birlikte devlet otoritesi sürekli olarak artmış ve yüzyılın ortasına gelindiğinde daha öncesinde çıkartılan fermanlarla yoluna konulmaya çalışılan yetim mallarının korunması merkezî bir kurumun, Emval-i Eytam Sandıklarının denetimine bırakılmıştır.

3.2. Emval-i Eytam Sandıklarının Kuruluşu

Emval-i Eytam Sandıklarının kurulmasındaki temel düşünce anne veya babası ölen çocuklara miras kalan malların kadı veya vasi tarafından zayi edilmeden düzgün bir şekilde kayıt altına alınması ve güvenli yerlerde saklanarak mallarının işletilmesi, çocuk rüşd yaşına geldiğinde ise malının faiziyle birlikte kendisine teslim edilmesidir. Devletin böyle bir konuya müdahil olmasındaki gaye hem yetim mallarının korunması, değerlendirilmesi hem de düzenli bir kayıt mekanizmasıyla devlet memurlarının yolsuzluklarının önüne geçerek sistem üzerindeki kontrolü sağlamaktır diyebiliriz. Zira Tanzimat döneminin modern devleti, kendi denetiminden bağımsız oluşumları sistem içerisine dâhil etme eğiliminde olmuştur.²⁷⁵

Emval-i Eytam Sandıklarının kurulmasındaki ana hedef anne veya babası ölen çocuklara miras kalan malların kadı veya vasi tarafından düzgün bir şekilde kayıt altına alınması ve güvenli yerlerde saklanarak mallarının işletilmesi, çocuk rüşd yaşına geldiği zaman malının kendisine teslim edilmesidir. Osmanlı Devleti’nin bu şekilde bir sistem girişiminde bulunmasındaki gaye ise düzenli bir kayıt mekanizmasıyla devlet memurlarının

²⁷⁴ Şahin, a.g.e., s. 478

²⁷⁵ Mehmet Çanlı, Tarihi Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 9/3 2020, s. 1303.

yolsuzluklarının önüne geçmek ve eytam mallarından sağlanan para akışını kontrol altına almaktır. Çünkü Osmanlı Devleti tanzimat döneminden itibaren kendi denetiminden bağımsız oluşumları kontrol etme eğilimde olmuştur.²⁷⁶

1849 yılında Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluş süreci başlamıştır. Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasının ana sebeplerinden olan tereke yazımıyla ilgili yolsuzluklar devam etmekle birlikte daha önce de bahsedildiği gibi bu yolsuzlukların ekseriyetine kassam kâtiplerinin ve muhızlıların adı karışmıştır. Söz konusu yolsuzluklardan çoğu tespit edilememiş olmakla birlikte tespit edilenler yetim mallarına zarar verdikleri gerekçesiyle kassam kâtipliğinden menedilmiştir.²⁷⁷

Emval-i Eytam Sandıklarının kuruluş süreci 1840'lı yılların sonunda başlamıştır. Önceki bölümlerde de sık sık bahsedildiği üzere tereke yazımıyla başlayan yolsuzluklar yetim rüşet yaşına gelene kadar devam edebiliyordu. Bu yolsuzlukların çoğuna kassam kâtiplerinin ve muhızlıların adı karışırdı. Bu yolsuzlukların çoğu tespit edilemese de 1818 yılında Mustafa Halim Efendi, 1835 yılında Kumkapılı Arif Efendi, 1841 yılında Şakir Efendi yetim mallarına zarar verdikleri gerekçesiyle kassam kâtipliğinden menedilmiştir. Emval-i Eytam Sandıklarının kurulmasıyla ilgili ilk adımlar 1849 sonlarında yetim mallarının muhasebesinin yapılmasının kararlaştırılmasıyla başlamıştır. 25 Kasım 1849 (9 Muharrem 1266) tarihli bir belgeye göre “Kassâm kapusunda olan yirmi bin keseye karîb eytam akçesinin lâyıkıyla hüsn-i idare olunamaması cihetiyle çürümekte idüğü” belirtiliyor ve “emval-i merkûme hasardan kurtarılmak üzere yalnız eytama mahsus” olmak üzere dokuzar seneliğine ve seneliği %7,5 faizle siham kaimesi çıkartılması isteniyordu.²⁷⁸ Bu konu meclis-i meşverette kararlaştırılmış ve maliye nazırına bildirilmiştir.²⁷⁹ Bu konunun devamında konu şeyhülislamla da görüşülmüş ve karara bağlanmak üzere Meclis-i Vâla'ya gönderilmiştir.²⁸⁰ Haziran ayına gelindiğinde “Kassâm kapusunda olan ma'lûmü'l-mikdâr eytâm akçesinin sâye-i âtîfet-vâye-i hazret-i şâhânedâ hasârdan vikâyesi zımnında eytâma mahsûs olmak üzere tertîb ve küşâd olunacak fâ'izlü eshâm-ı kavâ'im keyfiyetine dâir mâliye nâzırı âtûfetlü efendi hazretleri tarafından takdîm olunan bir kıt'a tezkire meclisi

²⁷⁶ Şahin, a.g.e., s. 50.

²⁷⁷ Fatih Bozkurt, Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875), **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 3, Edirne 2012, s. 77.

²⁷⁸ Şahin, a.g.e., s. 51.

²⁷⁹ BOA, İ.DH. 217/12800-2, 9 Muharrem 1266 (25 Kasım 1849).

²⁸⁰ BOA, İ.DH. 217/12800-4, 26 Safer 1266 (11 Ocak 1850).

vâlâya lede'l-i'tâ bu husûs mukaddemce vâki' olan ifâde-i seniyyeleri üzere tertîb ve icrâ kılınmış" ve padişahın onayına gönderilmiştir.²⁸¹

Sonrasında "Kassâm kapusunda olan eytâm akçesinin şunun bunun yedinde çüridilmemesi için ba'zı şerâit ve usûl ile mukaddemce çıkarılması tasdim kılınan eshâm kavâ'imi hakkında zât-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhî ile bi'l-muhâbere kararlaştırılan sureti mübeyyin mâliye nâzırı âtûfetlü efendi hazretlerinin bir kıt'a tezkiresi şehr-i Ramazan-ı Şerifin on dokuzuncu pazar gicesi sâhil-hâne-i cenâb-ı meşihât-penâhîde" bir meclis-i mahsus tertip olunmuştur. Konunun dinî kısmıyla ilgili şeyhülislam, malî kısmıyla ilgili ise maliye nazırının görüşleri alınmış ve 29 Temmuz 1850 tarihinde şeyhülislamın sahil-hanesinde toplanılmıştır. Toplantıda esham kaimesi konusu görüşüldükten sonra yetim mallarıyla ilgili asıl sorunun bu malların düzgün idare olunamaması görüşü öne sürülmüştür. Bu bağlamda "vedî'a-i dest-i hilâfet-i yübûset-i hazret-i zi'l-lullahî olan aceze-i eytâmın şimdiye kadar kassâm kapısı takımından gördükleri hasârdan ve gaddarlıktan kurtarılması şîme-i insâf ve ma'delet ve lâzıme-i insaniyetden olduğu vechile sâye-i ma'delet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde bir çare bulunması lüzûmundan bahs açulub bâb-ı kassâmda yalnız bir on beş bin kiselik mâl-ı eytâm olduğu iddi'â olunur iken muahharen icrâ olunan takîkât üzerine fark bin kiseye karîb akçe zâhire çıkarılmış ise de her ne fâ'ide ki bunun nısfından ziyâdesi çürümüş olup şu hâlde gider ise mevcûdundan dahî haber kalmayacağı ifâde-i vâkı'a-i cenâb-ı mişihât-penâhîden müstebân olmağla bundan böyle hukûk-ı eytâmın bir sûret-i mergûbe ile muhâfazası husûsunda icâb-ı hâl lede'l-mülâhaza bu mâddede muhakkak olan fesâdât meydâna çıkarılıb ya'ni asıl bâ'is-i gadir ve mefâsid olan me'mûrin ve ketebe-i bâb-ı kassâmın haylû desâyisi ba'de diyecek söz bulamamak üzere peşince yemîn itdirilüb andan sonra emvâl-i merkûmenin muhâfazası tedbîrine teşebbüs kılınması haberlû olacağına binaen bu husûsa sudûr-ı i'zâmdan münâsib bir zât intihâb ve ta'yîn" kılınması kararlaştırılmış ve Meclis-i Vâlâ azasından Rumeli kazaskerliği payeli nakibüleşraf Tahsin Beyefendi bu göreve getirilmiştir.²⁸² Bu belgeden de anlaşılacağı üzere kassam kâtiplerine olan güven oldukça azalmıştır. Hatta kassam kapısında 15 bin kese (7,5 milyon kuruş) yetim malı olduğu düşünülürken yapılan tahkikat sonucu bin keselik (500 bin kuruş) bir fark olduğu ve bunun da ancak yarısına ulaşılabilirdiği belirtilmektedir.

²⁸¹ BOA, İ.DH. 217/12800-6, 28 Receb 1266 (9 Haziran 1850).

²⁸² BOA, İ.DH. 217/12800-7, 24 Ramazan 1266 (3 Ağustos 1850).

Kassam kâtiplerinin yaptığı usulsüzlükler tespit edildikten sonra kassam kapısında bulunan yetim mallarının muhasebesinin yapılması işlemine başlanmıştır. Bu bağlamda şeyhülislam, maliye nazırı ve Tahsin Bey'e hitaben bir irade gönderilmiştir.²⁸³ İradede “Kassam kapusunda olan eytâm akçesinin sâye-i ma'delet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde hüsn-i muhâfazası zımında bir tedbîr-i kavî bulunması” istenmekte ve eytam malının muhasebesinin yapılması için ise “sudûr-ı izâmdan ve Meclis-i Vâlâ a'zâsından semâhetlü Tahsîn Beyefendi hazretlerinin” memur edildiği belirtilmektedir. Fakat kassam kâtiplerinin yaptığı yolsuzluklar bilindiğinden “kassâm kâtiblerinin eli karışdırılmamak üzere bâb-ı mâliyyede mantık ve muktedir ketebeden me'mûr olacak zâta (Tahsin Bey'e) iki nefer muhâsib kâtib dahî” verilmesi ve emval-i eytamın muhasebesinin bu memurlarca yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Tahsin Bey'in bu işlemleri “mûcib-i mefharet ve ahiret bilerek görülecek muhâsebâtıdan harc alımına tenezzül itmeyeceği” belirtilmekte ve kâtiplere dahi herhangi bir ücret verilmemesi söylenmektedir.²⁸⁴

Tahsin Bey, incelemelerine başlamadan önce yalnızca kassam kapısında olan yetim mallarının muhasebesinin mi yapılacağını sormuş olacak ki kendisine 5 Eylül 1850 (27 Şevval 1266) tarihli bir ferman gönderilmiştir. Fermana göre Tahsin Bey'in sorusu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve “muhasebeden murâd emvâl-i eytâmın hüsn-i muhâfazası kaziyesinden ibâret”dir cevabı verilerek “İstanbul ve Galata ve Üsküdar mahkemeleriyle hazîne-i evkâf-ı hümayûn ve beytü'l-mâlda bulunan emvâl-i eytâmın dahî” muhasebesinin yapılması istenmektedir. Yani Tahsin Bey ve beraberindeki iki maliye kâtibinin işi oldukça zorlaşmıştır. Zira kassam kapısında olan eytam mallarının yanında İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılıklarıyla Evkaf ve devlet hazinesindeki yetim mallarının da muhasebesinin yapılması istenmektedir.²⁸⁵

Tahsin Bey'in Ağustos 1850 (Şevval 1266) tarihinde başladığı muhasebe işlemlerinin bir yıla yakın sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Temmuz 1851 (Ramazan 1267) tarihine gelindiğinde Tahsin Bey, “muhâsebâtın ekserini rüyet iderek bir kıt'a defter ile çend kıt'a hulâsalarını tanzîm” etmişti ve “dirâyet-i kâmile si muktezâsınca tahsîl eylediği vukûf ve ma'lûmât ve icrâ eylediği tedkîkât üzerine bunun hüsn-i sûretle idâresi husûsunda bir lâyiha dahî” yazmış ve Meclis-i Vâlâ'ya takdim etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da gerçekleşen

²⁸³ Şahin, a.g.e., s. 53.

²⁸⁴ BOA, A.MKT.MHM. 21/72-1, Tarih Belirtilmemiş; BOA, A.MKT.MHM. 21/72-2, 9 Şevval 1266 (18 Ağustos 1850).

²⁸⁵ BOA, A.MKT.UM. 30/61, 27 Şevval 1266 (5 Eylül 1850).

görüşmelerden sonra konuyla ilgili bir kıta mazbata hazırlanmıştır. Bu mazbata “şehir-i Ramazan-ı mağrifet-nişânın üçüncü salı gecesi (2 Temmuz 1851) sâhil-hâne-i hazret-i meşihât-penâhîde akd olunan meclis-i mahsusda” tartışılmıştır. Aynı gün Tahsin Bey ve Meclis-i Vâlâ müftüsü Arif Efendi, “kısmet-i askeriye ve teftiş ve beytü’l-mâl kassâmı taraflarında ve mehâkim-i sâirede idâre olunmakta olan” emval-i eytâmın ne miktarda olduğunu bu meclise sunmuştur.²⁸⁶ Buna göre “muhâsebesine bakılan emvâl-i eytâmın top yekûnu yüz altı bin beş yüz on dört kise (53 milyon 257 bin kuruş) akçe kûsûr gurûşa bâliğ olarak anın yirmi iki bin beş yüz yirmi sekiz kisesi (11 milyon 264 bin kuruş) mevcûd ve yetmiş bin üç yüz otuz dört kisesi (35 milyon 167 bin kuruş) idânedeki ve on üç bin altı yüz elli bir kisesi (6 milyon 825 bin kuruş) zimemât olduğu” anlaşılmıştır. Böylesine bir meblağın dağınık halde bulunması sorunlara yol açtığından Tahsin Bey’in hazırladığı layihada “emvâl-i eytâmın hüsn-i idâresi husûsunda ba’zı maslahat ile buna bir nâzır ta’yîniyle bir emin ve münâsib mahal tahsîs” edilmesi önerilmiştir. Bu bağlamda Meclis-i Vâlâ tarafından “idâne ve istidâne mâddesi için bir hüsn-i sûrete karar virilerek mevcûd olan emvâl ile ba’dezin hâsıl olacak akçenin telefden vikâyesi zımnında derdest bulunan tasmiînâta göre lâzım gelecek esbâb-ı tenmiyenin istihsâline bakılmak üzere mûcib-i tahrîr olan terekeler kemâ-kân taraf-ı şer’-i şerifden mahaller me’mûrları ma’rifetiyle tahrir olunub ta akçe husûlüne kadar mu’amelât-ı şer’iyye ve icâbiyesi oradan icrâ olunarak akçeler tahsîl ve taksîm ve eytâm sandıklarına vaz’ olunduktan sonra idâne ve istidâne mâddelerine nezâret itmek üzere makûl ma’âş ile bir münâsib zâtın müdür ta’yîn” edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yazılacak terekelere “gönderilecek kâtip ve muhızır ve me’mûrin-i sâireden başka müdürlüğün cânibinden dahî adam gönderilerek terekâtın kıymet-i lâıykası fûruhtuyla irtikâb vukû’a getirülmemesi emrinde metrûk hükmüne girmiş olan şurut ve nizâmât-i kadîmenin tamamen icrâsına dikkat ve i’tinâ” edilmesi istenmektedir. Meclis-i Vâlâ yetim mallarını denetleyecek kurumu müdürlük şeklinde düşünmüş fakat bu kuruma atanacak kişinin rütbesinin yüksek olması nedeniyle nazır unvanıyla atanması kararlaştırılmıştır (...buna me’mûr olacak zâtın yine sudûr-ı i’zâmdan nezâret unvânıyla ta’yîn kılınması...). Kurulacak yeni nezaretin çalışan kadrosunun bir nazır, bir muavin ve gerektiği kadar kâtip ve memurdan oluşturulması kararlaştırılmıştır. Yeni nezaretin nereye bağlı olduğu tartışılmış ve “işbu nezârete me’mûr olacak zâtın mesâşih-i me’mûresinde vak’ ve istiklâlî gözetilmek lâzım geleceği misillü taht-ı nezâret-i hazret-i fetvâ-penâhîde bulunması dahî emr-i tabî’i” olarak görülmüş ve şeyhülislamlığa bağlı olarak çalışması kararlaştırılmıştır.

²⁸⁶ Şahin, a.g.e., s. 54.

Nezaret, şeyhülislamlık makamına bağlı olduğundan birkaç ayda bir “emvâl-i mezkûrenin ne kadarı idânede ve ne mikdârı mevcûd olub ve ashâbına ne kadarı virilmiş ve ol müddetde gerek fâ’izlerinden ve gerek mûcib-i tahrîr olan terekeden mâlin mevcudu ne raddeye varmış” ise bunun icmal olarak şeyhülislamlığa sunulması istenmektedir. Yeni kurulacak olan nezarete nazır olarak Tahsin Bey atanmakta (...işbu nezârete intihâb kılınacak zât olması ve işbu nezâretin ma’lûmât-ı müktesebesi ve istikâmet-i mecrası cihetiyle müşârunileyh Tahsin beyefendi hazretlerine tefviziyle...) ve “zuhûr iden tereke sadreyn-i i’zâm hazerâtı tarafından tahrîr olunarak emvâl-i metrukât usûl-i şer’-i şerîf üzere tefrik ve taksîm ile içinden ne kadar eytâmın cânib-i nezârete teslimiyle sandığa vaz’ olunduktan sonra anın idâre ve idânesine yalnız nezâret-i cedîde cânibinden bakılmak ve cânib-i kassâm-ı askerînin buna müdâhale” etmemesi istenerek yetim mallarının idaresinden yalnızca Emval-i Eytam Sandıklarının sorumlu olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte tereke yazım ve taksim işi kazaskerliklere, korunması ve işletilmesi işi ise nezarete bırakılmış ve bu kurumların birbirlerinin işine müdahale etmemeleri istenmiştir (...tahrîr ve taksîm-i emvâl-i metrûke mâddesi sadreyn-i izâma ve idâne husûsu nezâret-i mezkûreye â’id olmak üzere işbu iki işin yer alması ve tarafeynin umûr-ı mahsûsasına yekdiğerin müdâhil olmaması...). Böylece “kassâm kâtiblerinin bütün bütün fesâd ve hilelerinin önü kesdirilmesi müteessir” olacaktır. Fakat bu durumda da kazaskerliklerin gelirinde azalma olacağından bütün sorunların görüşülüp tartışılması ve bir nizama bağlanması için Meclis-i Vâlâ’da bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir (...mülâhazât-ı mesdûrenin esâsı ittihâzıyla emvâl-i merkûmenin idâre ve idânesinde mukteza görünen usûl-ı tenmiye ve fûrû’ât-ı sâire hakkında usûl ve tedâbir-i lâzîminin müşârunileyh (Tahsin Bey) hazretleri dahî birlikde olduğu hâlde Meclis-i Vâlâ’da bir komisyon teşkîl olunarak orada etrafiyla müzâkere ve icâbı hak-pay-ı âliyyeden istizân kılınmak üzere...).²⁸⁷

Alınan kararlar Takvim-i Vekayi’de yayımlanarak resmîyet kazanmıştır. Takvim-i Vekayi’nin konuyla ilgili duyurusu şu şekildedir: “Bâb-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhîde kâ’in kismet-i askerîyye mahkemesiyle mehâkim-i sâirede idâne ve istidâne olunmakda olan emvâl-i eytâmın hesâblarına bakılarak idâresi dahî yoluna konulmak ve eytâm ezher cihet telef ve hasârdan kurtarılmak murâd-ı hayriyyet-i’tiyâdıyla isâbet-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulan emir ve fermân-ı cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsi üzere bu husûsa Meclis-i Vâlâ a’zâsından ve sudûr-ı kirâmdan nakibü’l-eşrâf semâhetlü Tahsin Beyefendi hazretleri rü’yet-

²⁸⁷ BOA., İ.DH. 237/14312, 16 Ramazan 1267 (15 Temmuz 1851).

i muhâsebât iderek beyân eylediği vukûf ve ma'lûmât ve icrâ olunan tahkîkât ve tedfîkât üzerine emvâl-i eytâmın hüsn idâre ve telefden vikâyesi zımnında usûl-ı lâzîme-i şer'îyyeye tatbîken idâne ve istidânesinin dahî bir nizâma rabtına ve ashâb-ı vüsûk ve i'timâddan bir zâtın emvâl-i eytâm nâzırı ta'yînine lüzûm görünerek işbu nezâretin ma'lûmât-ı kâfiye ve liyâkât ve istikâmet-i mücerrebesi cihetiyle müşârün-ileyh Tahsin Beyefendi hazretlerine i'lâve-i tefvîz ve çünkü bundan maksâd aslî ve hakîkî veli-ni'met-i bi-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz min-kablî'r-rahim mevdû' dest-i hilâfet- peyvest-i cenâb-ı pâdişâhâneleri olan ve herhalde farizadan bulunan eytâmın emvâli zâhire çıkarılarak bir akçesi zâî' olmayacak ve hâlâ ve istikbâlen hasârdan mahfûzuna ve eytâm hakkında mültezim olan hayr ve fevâ'idine emniyet virecek bir usûl-ı mazbûta tahtında idâre ve idânesi kaziyye-i hüsnası olmağla idâre ve idânesinde icâb iden nizâmın te'sîsiyle muktezî görünen usûl te'mînine ve fûrû'ât-ı sâiresinin mîr-i müşâr-ileyh hazretleri dahî birlikde olarak bi'l-müzâkere icabına bakılması Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da tasvîb olunub atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı pâdişâhîden lede'l-istizân ma'delet efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulan emir ve fermân-ı hazret-i şehriyârî mantûk-ı münifi üzere nezâret-i mezkûre müşâr-ileyh Tahsin Beyefendi hazretlerine tefvîz olunub sudûr-ı izâm ve sâir iktizâ idenlerden mürekkeb olarak bir meclis-i müfrez teşkil olunarak icâb-ı hâl derdest-i müzâkere bulunmuştur.”²⁸⁸

Fakat bu süreçte “semâhetlü Tahsin Beyefendi hazretlerinin nâ-mizâc bulunması cihetiyle” işlerde aksamalar yaşanmıştır. Bu aksamanın giderilmesi için Rumeli kazaskerinin önerisiyle Tahsin Bey “tahsil-i sıhhatle merkez-i me'mûriyetine gelinceye değin” kassam efendi ve onun kethüdası eytam sandıklarının kuruluşu işine bakacaktır.²⁸⁹ Kasım ayına gelindiğinde Meclis-i Vâlâ'da kurulan komisyon bend bend kaleme alınan nizamname müsveddesini meclise sunmuş ve bu müsvedde kabul edilmiştir. Tahsin Bey'in hastalığında yaşanan aksamaların yeniden yaşanmaması için “nâzır bulunan zâtın mahall-i me'mûriyetine gelmeyecek sûretde özr-i şer'îsi zuhûrunda mesâlih-i eytâm muattal olmamak için mu'âvin ta'yîninin lüzûm-ı hakîkîsi olduğına” karar verilmiş ve nezarete bir muavin atanması kararlaştırılmıştır.²⁹⁰ Kadrosu oluşturulan Emval-i Eytam Nezareti'nin memurlarına maaş bağlamak ise ayrı bir sorun olmuştur. Öncelikle bu maaşların Anadolu ve Rumeli Kazaskerleriyle Haslar (Eyüp) ve Galata kadılarının idane harcı olan kesede beş

²⁸⁸ **Takvim-i Vekayi**, Defa 456, 27 Zilkade 1267 (23 Eylül 1851).

²⁸⁹ BOA., MVL. 242/29-1, 19 Zilkade 1267 (15 Eylül 1851); BOA., MVL. 242/29-2, 21 Zilkade 1267 (17 Eylül 1851); BOA., MVL. 242/29-3, 21 Zilkade 1267 (17 Eylül 1851).

²⁹⁰ Şahin, **a.g.e.**, s. 58.

kuruş (%1) gelirlerinin alınması düşünülmüş, fakat bu paranın “müşârun ve müma-ileyhimin vâridât-ı mahsûsalarından olması cihetiyle” ona dokunulmaması kararlaştırılmıştır. Daha sonra yine Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerine bağlı olan muhasebe harcı gelirleri düşünülmüş, fakat bu gelirin de “sadreyn-i müşârun-ileyhimânın bâ-fermân-ı âli temettu’ât-ı mahsûsalarından” olması sebebiyle bu düşünceden de vazgeçilmiştir. Nezaret personeline açıktan maaş tahsis edilmesi fikri gündeme gelmiş olmakla birlikte bu fikir de kabul edilmemiştir. Sonunda idane harcından alınacak olan kesede on iki buçuk kuruşun (%2,5) beş kuruşu (1%) Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile borç işlemini gerçekleştiren mahkemeye bırakılırken kalan yedi buçuk kuruşun (%1,5) nezaret memurlarına maaş olarak bırakılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca nezarete muavin olarak atanacak kişinin İstanbul veya Mekke kadılığı payeli olması düşünülmüştür. Maaş sorunu halledildikten sonra Tahsin Bey’in “ifâ-yı me’mûriyet için nâzır-ı müşârunileyhe bir mahal tahsîsi iktizâ-yı hâlden” olmuştur. Bu bağlamda “mahall-i münâsibi lede’t-teemmül mülga masârifât hazînesi dâiresinde şimdilik hâli ise de dâire-i merkûmenin bâb-ı fetvâ-penâhîye bu’diyeti cihetiyle münâsib görünmediği misillü merbutiyeti hasebiyle bâb-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhîde ikâmeti yakışık alacağı derkâr olduğu halde orada dahî sadreyn-i izâm hazerâtı dâ’ilerinde hâli mahal bulunmayub kâdı efendi dâiresinde dahî ba’zı ebniye ilâvesi gibi tekelifâta muhtâc olacağından ve Süleymaniye’de olan mütevellî odalarında haftada bir kere mesâlih-i vakf rüyet olunarak eyyâm-ı sâirede hâli ve bâb-ı fetvâ-penâhîye karîb olmasıyla orası hatıra gelmiş ise de anda dahî mertebe-i kafiye ebniye olmadığından ilerüde münâsib mahal bulunmak üzere şimdilik nezâret-i müşârunileyhimanın Bâb-ı Âlî’de icrâ-yı me’mûriyet itdiği dâirede ikâmet itmesi” kararlaştırılmıştır. Yani şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Emval-i Eytam Sandıkları için Şeyhülislamlık makamı düşünülmüş, fakat burada Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri için dahi yeterli oda bulunmadığı söylenmiştir. Ardından Süleymaniye Medreseleri akla gelse de burada da yeterli yer olmadığı için Emval-i Eytam Sandıkları için müstakil bir mahal bulunana kadar Tahsin Bey’in Bâb-ı Âlî’deki çalışma odasının kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca yetim mallarının saklanacağı bedestenlerin bir kısmının kötü durumda olması sebebiyle bunların onarılması için Evkaf-ı Hümayun Nezaretî’ne müracaat edilmesi istenmektedir. Yetim mallarının zayi edilmesinde en büyük sorumluluğun kassamlarda ve muhızlarda olduğu sıkça söylenmektedir. Bu bağlamda kassamlıkta bulunan 25 kassam kâtibinin “yekdiğerine kefil ve zâmin olmaları” yolundaki 1226 (1811) tarihli padişah fermanı uyarınca birbirlerine kefil olmaları ve eğer kefilsiz kâtip var ise onun derhal işten çıkartılarak yerine “bi’l-cümle ketebenin mu’temedi ve kefil olacağı” kimselerin işe alınması istenmektedir. Ayrıca “kassâm tarafından bulunan ekser

uygunsuzluk yamakların tereke tahrîr itmelerinden” kaynaklandığı belirtilerek yamakların bundan sonra tereke yazmaları yasaklanmıştır. Buna rağmen kassamlardan biri yamaklara tereke yazdırır ve bir uygunsuzluk bulunursa “işbu nizâmdan sonra yamaklar kat’â tanılmayub herbir husûsda hocaları mes’ûl ve mu’âteb” olacağı söylenmektedir.²⁹¹

Yukarıda da sık sık geçen nizamname müsveddesinin giriş kısmı şu şekildedir: “Beyâna hâcet olmadığı üzere şimdiye kadar vukû’ bulan terekeler kassâm-ı askerî vesair mehâkim-i şer’ me’mûrları ma’rifetiyle tahrîr olunarak emvâl-i eytâm usûlü vechile idâne ve istidâne olunmakda ise de Rabbimiz Teâlâ hazretleri veli-ni’met-i bî-minnetimiz veli-ni’met-i cihân padişahımız efendimiz hazretlerine tükenmez ömr ve ikbâl ihsân buyursun meşmûlu’l-afâk olan merâhim ve ittifâk-ı seniyye-i cenâb-ı mülûkâneleri iktizâ-yı âlîsinden olmak üzere emvâl-i eytâm her dürlü hasârdan muhâfaza olunmak niyyât-ı hulâsasıyla emvâl-i merkûmenin idâne ve istidânesinde muktezî görünen usûl te’mîniyle ve müteferri’ât-ı sâiresi hakkında tedâbir-i lâzîminin bi’l-müzâkere nizâm-ı kavî tahtına konulması husûsuna irâde-i merâkim’âde-i cenâb-ı cihân-dârî müteallik ve şeref-sünûh ve sudûr buyrulmuş olduğundan ba’zı e’âzîm-i sudûr hazerâtıyla sâir dâ’îyân ve bendegân müretteb olmak üzere Meclis-i Vâlâ dâîresinde teşkîl olunan meclis-i mahsûsda keyfiyet bi’l-etrâf müzâkere ve mütâla’a olunarak virilen karârı mutazammın kaleme alınmış olan nizâmnâmedir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur.”²⁹² Bu girişten sonra gelen bent bent nizamname, Düstur’da yer alan nizamname ile bire bir aynıdır.

22 Kasım tarihli bir başka belgede “sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i şehinşâhîde emvâl-i eytâmın her dürlü telef ve hasârdan vikâyesi niyet-i hayriyesiyle semâhetlü Tahsîn Beyefendi hazretleri emvâl-i eytâm nezâretine me’mûr ve ta’yîn” edildiği tekrar belirtilmekte ve bundan sonra yetim mallarının daha iyi bir şekilde idare edileceği söylenmektedir.²⁹³ Ayrıca “cümleden ziyâde merhamet ve şevket-i seniyyeye şâyân olan aceze-i eytâm emvalinin dahi hıfz ve himâyesi” hakkında hazırlanan nizamnameye harfiyen uyulması istenmektedir. Belgede aktarıldığına göre nezarete çalışacak memurların maaşı yine sorun olmuştur. Daha önce bulunan çözüm yerinde görülmemiş ve “maaşlarında sonradan karşılık bulunmak üzere şimdilik mâliye ve Evkaf-ı Hümayun Hazinelelerinde

²⁹¹ BOA., İ.MVL. 224/7650-1, 23 Muharrem 1268 (18 Kasım 1851).

²⁹² BOA., İ.MVL. 224/7650-2, 24 Muharrem 1268 (19 Kasım 1851).

²⁹³ Şahin, a.g.e., s. 61.

muvaazaf ketebeden nâzır-ı müşarünileyh (Tahsin Bey) hazretleri maiyetine icabı mikdâr ketebe verilmesi” kararlaştırılmıştır.²⁹⁴ Nizamname hazırlanıp aksaklıklara geçici de olsa çözümler bulunduktan sonra nizamname ve konuyla ilgili Meclis-i Vâlâ mazbatası, “şehr-i Muharremü’l-Harâmın yirmi yedinci pencşenbe günü lütfen ve ihsâsen Bâb-ı Âlî’ye teşrîf-i hümâyûn mes’adet-i makrûn-ı hazret-i şehinşâhî şeref-vukû’yla huzûr-ı âlî-i cenâb-ı pâdişâhîde akd olunan meclis-i âlî-i umûmîde kırâ’at” olunarak padişah tarafından da uygun görülmüş ve kabul edilmiştir.²⁹⁵ Nizamname kararları kassam kâtiplerini çok da memnun etmemiş olacak ki bunlar bir arzuhal yazarak “tertib idecek mevâd ve husûsatın icrâ-yı icâbı ve nezâret-i mezkûre nizâmât müessesesinin dahî te’kîd ve istikrârı zımında komisyon teşkîl” edilmesini istemişlerdir.²⁹⁶ Fakat kassam kâtiplerinin bu isteği “henüz vakti gelmediği” gerekçesiyle reddedilmiştir.²⁹⁷

Emval-i Eytam Nazırı olarak tayin edilen Tahsin Bey’e işlerinde yardımcı olmak ve işlerin aksamasını engellemek için nezarete bir muavin tayin edilmesi gerektiği daha ilk başlardan beri dile getirilmektedir. Bu görev en sonunda Mekke kadılığı payeli Zeynel Abidin Efendizâde İmad Molla’ya verilmiştir.²⁹⁸ Bu şekilde kuruluşu tamamlanan Emval-i Eytam Nezareti, yetim mallarının korunmasına yönelik ilk nizamnamesinin 31 Aralık 1851 (7 Rebiülevvel 1268) tarihinde yayımlanmasıyla resmîleşmiş ve çalışmalara başlamıştır.

Emval-i Eytam Nezareti’nin kuruluş sürecini bu şekilde ortaya koyduktan sonra kısaca nezaretin işlevi ve çalışmalarına da değinmek yararlı olacaktır. Bu bağlamda nezaretin 31 Aralık 1851 tarihli ilk nizamnamesini incelemek yerinde olacaktır. Nizamnamenin kısa bir özetini yapmak gerekirse: Tereke kayıtları önceden olduğu gibi bu işle görevli memurlar tarafından tutulacak, bunun yanında yeni kurulan Emval-i Eytam Nezareti tarafından atanacak diğer bir memur, ayrı bir defter tutacaktır. Bu şekilde malların kıymetine göre kaydedilmesi amaçlanmıştır. Ölen kişinin miras bıraktığı maldan, eğer borcu varsa bu borcun üç ay içinde karşılanması, dört ayı geçmeden de kimin zimmetindeyse tahsilinin yapılması istenmektedir. Terekeden gelen nakit ve satış yoluyla elde edilecek para ile ölen kişinin borçları ödenecek, bu işlem yapılıncaya kadar geçen zamanda tereke mallarının başkasının elinde kalmaması için sandıkta saklanacaktır.²⁹⁹ Tereke tahrirleri mahkeme

²⁹⁴ BOA., İ.MVL. 224/7650-3, 27 Muharrem 1268 (22 Kasım 1851).

²⁹⁵ BOA., İ.MVL. 224/7650-4, 3 Safer 1268 (28 Kasım 1851).

²⁹⁶ BOA., İ.DH. 260/16114-2, 6 Safer 1268 (1 Aralık 1851).

²⁹⁷ BOA., İ.DH. 260/16114-3, Tarih Belirtilmemiş.

²⁹⁸ BOA., A.MKT.MVL. 49/13, 7 Rebiülevvel 1268 (31 Aralık 1851).

²⁹⁹ Şahin, a.g.e., s. 63.

memurları tarafından hazırlanmakla birlikte yetim mallarının borç verilmesinden Emval-i Eytam Nezareti sorumlu olduğu için bundan sonra hazırlanacak terekeler Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri ve çeşitli mahkemeler tarafından hazırlanacaktır. Yetimlere ait nakit para varsa bu paranın idaresi nezaretin sorumluluğunda olacaktır. Bu para, yetimin menfaatine olacaksa, faizle borç verilebilecektir. Öncesinde bedesten gibi yerlerde saklanan sandıklar, Eytam Nezareti'ne götürülerek burada korunacaktır. Yetim mallarının %15 faizle şahıslara, bu olmazsa %12 faizle muteber sarraf, esnaf veya yerlere borç verilmesi, bu da olmazsa paranın beyhude yere durmasındansa yetimin menfaatine olacak şekilde kullanılması istenmiştir. Borç verildiği takdirde, nezaret tarafından ilmühaber verilecektir. Borç verilirken rehin olarak alınan malın değeri, borç miktarından bir buçuk kat fazla olmalıdır. Rehlin bırakılan eşyanın kıymetinin belirlenmesinde fesat çıkabileceği için eşyaya kıymet biçmek üzere esnafın da kefil tutulmasıyla bir bilirkişi tayin olunacaktır. Bu halde yapılacak bir uygunsuzluk halinde tüm esnaf mesul tutulacaktır. Esnaftan bir kimsenin borç alırken getireceği esnaf gedik senedinin kıymeti farklılık gösterebileceği için gedik senedi hangi esnaf grubuna aitse senedin kıymetini bu grup belirleyecek ve bir ilmühaber hazırlayacaktır. Gedik senedinin kıymeti olduğundan fazla gösterilirse bütün esnaf sorumlu tutulacaktır. Borç alırken rehin getirmek herkesin yapabileceği bir şey olmadığından güvenilir kefil göstermek şartıyla da borç verilecektir. Terekenin hazırlanmasıyla görevli kassam kâtipleri ve muhızrlar eskiden %12 civarında harç alırken, bundan sonra böyle bir harç almayacaktır. Yetim mallarının muhasebesi Eytam Nezareti tarafından yapılacak olsa da tereke defterleri kassamlar tarafından hazırlanacağı için muhasebe harcı Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri tarafından alınacaktır. Emval-i Eytam Nezareti, Şeyhülislamlık bünyesinde kurulduğu için muhasebesini, ne kadar borç verildiğini, faizin ne miktarda olduğunu birkaç ayda bir Şeyhülislamlığa rapor vermekle yükümlüdür. Rüştünü ispat eden yetime malları, bir akçe dahi zayi olmadan teslim edilir. Bu işlem sırasında %12 oranında muhasebe harcı alınır. Ayrıca nizamname uyarınca kassam ve muhızrlar birbirlerine kefil tutulmuştur. Kassam kâtibi yamaklarının tereke tahriri yapacak bilgide olmadıkları ve bunun önüne geçilmesi için kassam ve kassam başkâtibinin dikkat etmesi istenmektedir. Son olarak da ileride gerekli görülmesi halinde bu nizamnamede düzenlemelerde bulunulabileceği belirtilmektedir.³⁰⁰ Nizamname ülke çapında yürürlüğe girmese de eyaletlere de yetim mallarının korunması yönünde yazılar gittiği anlaşılmaktadır. Örneğin Adana valisi Ziya

³⁰⁰ “Eytam Nizamnamesidir”, **Düstur**, C. 1, Tertip 1, s. 270-275.

Paşa'ya gönderilen emirname uyarınca emval-i eytamın muhafazası için gerekli önlemler alınması ve muhasebesinin yapılması istenmektedir.³⁰¹ Yine “vasî ve velîlerin hıyânet ihtimali” olduğu için emval-i eytamın muhasebesinin düzenli olarak yapılması Sivas Meclis-i Kebir'ine bildirilmiştir.³⁰²

Sonraki süreçte nizamname uyarınca nezaret İstanbul'daki ölüm haberlerini takip etmeye başlamıştır. Bunun için de “vefeyât vukuunda keyfiyetin tahaffuzhâne tarafından bâ-jurnal eytâm nezâreti canibine” bildirilmesi istenmiştir. Fakat “şimdiye değin bir gûnâ jurnal vurûd” etmemiş ve bu durum “nizâme mugâyir” görülmüştür. Bu nedenle ölüm haberlerinin tahaffuzhane tarafından nezarete bildirilmesi talep edilmektedir.³⁰³ Tahaffuzhaneden gelen cevapta ise “şimdiye kadar bu husus zımnında taraf-ı eşref-i nezâret-penâhîlerine resmen haber verildiğine mütedâ'ir bir gûnâ irâde-i aliyyeleri şeref-sudûr itmemiş” olduğu belirtilerek nezaret memurlarının dahi böyle bir talepte bulunmadığı söylenmektedir. Fakat bundan sonrası için ölüm haberlerinin “günü gününe yetiştirilmesi kabil olamayacağından haftada bir kere ol taraf memurininin (Emval-i Eytam Nezareti) gelüb alması” istenmektedir.³⁰⁴

Bu nizamnamenin uygulamaya konulmasıyla daha önceden de var olan eytam sandıkları, Emval-i Eytam Nezareti'nin kontrolüne girmiştir. Çalışmada sıkça vurgulandığı üzere bu girişimi modern devlet olgusunun kurumsallaşma, bürokratik örgütlenme ve merkezileşme süreçleriyle ilişkisi üzerinden açıklayabiliriz. Zira sadece İstanbul mahkemelerindeki emval-i eytamın dahi ne kadar büyük bir meblağ olduğu önceki kısımda görülmüştür. Devlet, böylesine büyük bir meblağı kendi kontrolü altına alarak bundan azamî ölçüde yararlanmaya çalışmıştır.

Devletin Eytam Sandıklarından yararlanmasıyla ilgili güzel bir örnek, nezaretin kuruluşunun ilk yılında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre “Bağdâd cânibinde bulunan asâkir-i nizâmiyye-i hazret-i şâhânenin müddet-i ma'lûme tarafında müterâkim olan maaşlarının tesviye ve itâsı zımnında eytâm sandıkları mevcûdundan ma'lûmu'l-mikdâr akçenin bi't-terfîb” alınması istenmektedir. Yani Bağdat'ta bulunan ordunun maaşları

³⁰¹ BOA., A.MKT.UM. 110/9-1, Tarih Belirtilmemiş; BOA., A.MKT.UM. 110/9-2, 21 Cemaziyelevvel 1268 (13 Mart 1852).

³⁰² BOA., A.MKT.UM. 110-25-1, 3 Muharrem 1269 (17 Ekim 1852).

³⁰³ BOA., MVL. 248/39, 15 Cemaziyelevvel 1268 (7 Mart 1852).

³⁰⁴ BOA., A.DVN. 75/93, 18 Cemaziyelevvel 1268 (10 Mart 1852).

ödenememekte ve bunun için de eytam sandıklarından borç alınarak askerlerin maaşlarının ödenmesi istenmektedir.³⁰⁵ Bu istek Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey tarafından uygun görülmüştür.³⁰⁶

İlerleyen zamanlarda da Eytam Sandıklarından borç alınması uygulamasına gidilmiştir. Örneğin “banka düyununun tesviyesi için ba’zı bendegân ve eytâm sandıklarından” borç alınmıştır. Maliye nazırı, alınan bu borçlara ne miktar faiz uygulanacağını sormuş ve “eytâm mâlından alınan mebâliğ için halka idâne olunan akçelere altı gurus on para hesabıyla fâ’iz alınması cârî ve nukûdı zîrde bulunan yetim sandığından kisesi beş guruşa karar virildiği mesbûk ise de bu def’a mebâliğin içinde nakdî dört beş kiseden ibâret olmuş sandıklardan dahî akçe aldığına mebni buna altı gurus fâ’iz i’tâsıyla beher kisesinde on paradan sarf-ı nazar olunması” cevabını almıştır.³⁰⁷ Daha sonrasında ise alınan borçların faiz miktarı emval-i eytam sandığı için 6, sarraflar için 5 kuruş olarak belirlenmiştir. Bendegânın faiz talep etmesi halinde ise onlara da 5 kuruş faiz uygulanması kararlaştırılmıştır.³⁰⁸

Devlet, yerel düzeyde de kamu işlerinin yürütülebilmesi için Eytam Sandıkları’ndan borç alabiliyordu. Örneğin 1857 senesinde Girit adasındaki Kandiye, Hanya ve Koron şehirlerinde açılan rüştiyeler için Emval-i Eytam Sandıklarından 190 bin kuruş borç alınmış ve bu borca %12 faiz uygulanmıştır.³⁰⁹ Yine 1872 tarihinde İzmit-Eskişehir tren hattının masrafları için Meclis-i Mahsus kararıyla Eytam Sandıkları’ndan borç alınmıştır.³¹⁰

Emval-i Eytam Nezareti, Ekim 1852 tarihine gelindiğinde müdürlüğe çevrilmiştir. Nezaretin kuruluş sürecinde de bahsedildiği üzere nezaret memurlarına maaş ödenmesi her zaman bir problem olmuştur. Masrafları azaltmak için yeni memur almak yerine diğer nezaretlerden memur toplandığını görmüştük. İşlerin düzenli yürütülmesi için, memur alımı düşünüldüğünde ise “şimdi bu makule şeyler için masraf kapısı açılmasının zamanı” olmadığı sonucuna varılmıştır. Nezaretin finans sorununun devam etmesi üzerine Meclis-i Vâlâ’nın önerisiyle Emval-i Eytam Nezareti’nin akıbeti görüşülmüş ve emval-i eytamın

³⁰⁵ BOA., İ.DH. 253/15575-2, Tarih Yok.

³⁰⁶ BOA., İ.DH. 253/15575-3, 17 Şaban 1268 (6 Haziran 1852); BOA., İ.DH. 253/15575-4, 19 Şaban 1268 (8 Haziran 1852).

³⁰⁷ BOA., A.AMD. 41/18, 8 Safer 1269 (21 Kasım 1852).

³⁰⁸ BOA., A.DVN. 82/96, 13 Safer 1269 (26 Kasım 1852).

³⁰⁹ BOA., A.MKT.MVL. 87/86-1, 1 Şevval 1273 (1 Haziran 1857).

³¹⁰ BOA., İ.MMS. 42/1741, 18 Zilkade 1288 (28 Ocak 1872).

eskisi gibi yönetilmesi görüşü ortaya atılmıştır. Fakat şeyhülislam “sudûr müsteşarı (kazaskerlik müsteşarı) gibi devletçe bir me’mûr-ı müstakill ta’yîni ile emval-i mezkûrenin hüsn-i idâre ve zâbitasına mü’edda ve eytâm hakkında hayırlı olacağı” düşüncesini savunmuştur. Bu memur şeyhülislamlığa bağlı olup “mevâli-i kirâmdan” seçilecektir. Ayrıca emval-i eytam nazırı yerine Emval-i Eytam Müdürü nam ve unvanı kullanılacaktır.³¹¹

Oluşturulan bu yeni memuriyete maaş bulmak yine sorun olmuş, fakat kısa sürede çözüm bulunmuştur. Buna göre emval-i eytam müdürüne, Rumeli kazaskerinin de uygun görmesiyle, 750 kuruş Rumeli kazaskerliği aidatından ve 750 kuruş bazı arpalıklardan olmak üzere 1.500 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.³¹²

Nezaretin müdüriyete dönüştürülmesinden sonra Tahsin Bey’in görevden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Zira çok kısa bir süre sonra mevaliden Şem’i Efendi’nin emval-i eytam müdürü olarak tayin edildiğini görmekteyiz.³¹³ Şem’i Efendi’nin emval-i eytam müdürü tayin edilmesiyle daha öncesinde tutulan defterlerin, evrakın ve Tahsin Bey’in Bâb-ı Âlî’deki çalışma ofisinde “mevcud evrâk ve sairenin teslimi” istenmektedir.³¹⁴ Böylece Emval-i Eytam Nezareti olarak kurulan kurum, birinci yılını dahi dolduramadan Emval-i Eytam Müdürlüğü’ne çevrilmiştir. Yetim mallarının muhasebesinin yapılmasında ve nezaretin kurulmasında çok büyük katkıları olan Tahsin Bey de bu görevden ayrılarak yerini Şem’i Efendi’ye bırakmıştır.³¹⁵

3.3. Emval-i Eytam Sandıkları ile İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

3.3.1. H. 1268/R.1267/M.1851 Tarihli Eytam Nezaretinin Kuruluş Nizamnamesi

Yetim mallarının idaresi ve muhafazası ile ilgili olarak çıkarılan ilk nizamnamedir. “Eytam Nizamnamesidir” adıyla 7 Rebiülevvel 1268 (31 Aralık 1851) tarihiyle Düstur’un birinci tertip birinci cildinde yayınlanmıştır. On yedi paragraf halinde yayınlanan

³¹¹ BOA., İ.DH. 260/16114-4, 10 Muharrem 1269 (24 Ekim 1852); BOA., AMD. 40/89-2, 10 Muharrem 1269 (24 Ekim 1852).

³¹² BOA., A.MKT.MHM. 49/76, 15 Muharrem 1269 (29 Ekim 1852).

³¹³ BOA., İ.DH. 261/16170-1, 15 Muharrem 1269 (29 Ekim 1852); BOA., İ.DH.261/16170-2, 26 Muharrem 1269 (9 Kasım 1852).

³¹⁴ BOA. A.MKT.NZD. 63/91, 26 Muharrem 1269 (9 Kasım 1852).

³¹⁵ Çanlı, **a.g.m.**, s. 1304.

nizamnamede Emval-i Eytam Nezareti'nin teşekkülü ve yetim mallarının muhafaza ve idaresiyle ilgili düzenlemeler yer almaktadır.³¹⁶ Sırasıyla terekelerin yazım işleri ve kimler tarafından, nasıl yazılacağı; yetim mallarının nasıl muhafaza edileceği ve nerelerde, hangi şekilde işletileceği; rüşdünü ispat eden yetime mallarının nasıl iade edilmesi gerektiği gibi düzenlemeler yer almaktadır.³¹⁷

3.3.2. H 1283/R.1282/M.1866 Tarihli Taşrada Eytam Sandıklarının Kurulmasını İçeren Nizamname

On altı maddeden oluşan bu nizamnamenin adı “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında Nizamnamedir” şeklindedir. *Düstur*'un birinci tertip birinci cildinde “Eytâm Nizamnamesidir” adlı Emvâl-i Eytâm Nezareti nizamnamesinin peşinden gelmekte olup yürürlüğe giriş tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Nizamnameye yapılan zeyllerin tarihleri 16 Zilkade 1286 (17 Şubat 1870) ve 5 Zilhicce 1288 (15 Şubat 1872) olarak verilmiştir. Ancak nizamnamenin kendi yayın tarih bilgisi verilmemiştir. Taşrada oluşturulan Eytâm sandıklarının muhafazası ve idaresi hakkında düzenlemeler yer almaktadır.³¹⁸ Bu nizamnameye H. 1286 yılında bir, H. 1288 yılında ise iki tane olmak üzere toplam üç zeyl yapılmıştır.³¹⁹ H. 1296 yılında nizamnamenin altıncı maddesi yeni bir kanunla tadil edilmiştir.³²⁰

3.3.3. H.1274/R.1273/M.1857 Tarihli Eytam Uhdesinde Bulunan Çiftlikler Hakkında Nizamname

“Eytam Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamname”, adıyla dört maddeden oluşan nizamnamede yetimlerin uhdesinde bulunan çiftliklerin nasıl işletilmesi gerektiği açıklanmıştır. Çiftlik kelimesinin tanıtımı yapılmış, çiftliklerin, demirbaş usulüyle, satış bedeli üzerinden 1/200 oranıyla (kesesi yüz pare) nemalandırılması belirtilmiştir. Çiftlikler üzerinde yetime ait menkul mallar varsa satışı yapılacaktır. Arazide, harap olduğunda

³¹⁶ Çanlı, a.g.m., s. 1306.

³¹⁷ *Düstur*, Tertip I, C. 1, s. 270-275.

³¹⁸ *Düstur*, Tertip I, C. 1, s. 276-281.

³¹⁹ *Düstur*, Tertip I, C. 1, s. 277, 280, 281.

³²⁰ *Düstur*, Tertip I, C. 4, s. 614.

arazinin kıymetine göre cüz’i bir miktar ifade eden yapılar varsa arazi hemen kiraya verilip yetim uhdesinde bırakılacak; değirmen, bağ, bahçe gibi kıymetli yapılar var ve güvenilir kişiler tarafından harap olmasının yetime zarar vereceği belirtilirse çiftliğin satışı yapılacaktır.³²¹

3.3.4. H.1291/R.1290/M.1874 Tarihli Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Kuruluş Nizamnamesi

Nizamnamenin adı “Bâ-İrâde-i Seniyye Teşkîl Eden Meclis-i İdâre-i Emval-i Eytamın Sûret-i Teşkîlini ve Vezâîfini Mübeyyin Nizamnamedir” şeklindedir. 21 Şaban 1291 (3 Ekim 1874) yılında kaleme alınmış Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın kuruluşunu ve görevlerini içeren yedi maddelik nizamnamedir. İdarenin Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulduğunun belirtildiği nizamnamede meclisin üye sayısı ve üyeleri, memurları, meclisin görevleri ve görev sahası sırayla belirtilmiştir.³²²

3.3.5. H.1324/R.1322/M.1906 Tarihli Emval-i Eytam Nizamnamesi

Yetim mallarının idaresi ile ilgili olarak Osmanlı Devleti’nde Tanzimat sonrasında birbiriyle bağlantılı üç kurum ortaya çıkmış ve her birisi için ayrı ayrı nizamnameler ve görev sahaları oluşturulmuştur. 1906 (1324) yılına gelindiğinde her bir kurum için ayrı ayrı oluşturulan bu nizamnameler tadillerle birlikte bazı maddeler de eklenerek genel bir nizamname içerisinde tekrar düzenlenmiştir. “Umum Emval-i Eytamın Suret-i İdaresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamname” olarak ortaya çıkan bu nizamname on fasıl ve 117 maddeden oluşmaktadır. 4 Rebiülevvel 1324 (28 Nisan 1906) tarihinde yayınlanan bu düzenlemenin, yetim mallarının muhafazası ve idaresi hakkında toplu bir nizamname olmasının yanında yukarıda bahsi geçen kurumların teşkilat yapısının, memur kadrosunun ve görev sahalarının ayrıntılı ve düzenli olarak kaleme alındığı bir nizamnamedir.³²³

İlk fasıl yirmi dört maddeden müteşekkildir ve terekelerin yazımının ve terekeler hakkında yapılacak işlemlerin açıklandığı bölümdür. İkinci fasıl İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar olarak bölümlere ayrılmış olan Dersaadet yani merkez Eytam Müdüriyetinin görevleri, memurları ve yetim mallarının muhafazası için oluşturulan sandıkların

³²¹ **Düstur, Tertip I**, C. 4, s. 89-90.

³²² **Düstur, I. Tertip**, C. 3, s. 551.

³²³ Çanlı, **a.g.m.**, s. 1307.

muhafazası hakkında genel işlemlere dairdir. On yedi maddeden oluşmaktadır. Üçüncü fasıl yetim mallarının nasıl işletileceği ve asıl mal, nema, ücret gibi çeşitli işlemlerin nasıl yapılacağına dairdir. Bu fasıl da on bir maddeden oluşmaktadır. Beşinci fasıl iki maddeden oluşmaktadır ve malı idare edilen yetimin yirmi yaşına ulaşınca yapılması gereken işlemler düzenlenmiştir. Altıncı fasılda kaydı gereken terekelerin yazımı ve bu terekeleri denetleyecek hâkimlerin tabi olduğu kanunlar yer almaktadır. Yedi maddeden oluşmaktadır. Yedinci fasıl tereke yazım işlerinde görevli memurlar ve bunların görevlerinin izah edildiği bölümdür. Dokuz maddeden oluşmaktadır. Sekizinci fasıl İdare-i Emval-i Eytam Meclisi'nin teşkilat yapısı ve görevlerinin düzenlendiği bölümdür. On bir maddeden oluşmaktadır. Dokuzuncu fasılda ise taşra eytam müdürlüklerinin ve meclislerinin teşkilat yapıları ve görevleri düzenlenmiştir. Yedi maddeden oluşmaktadır. Son fasıl olan onuncu fasılda ise yapılan işlemler karşılığı alınması gereken harçlar ve bunların nerelere verileceği karara bağlanmıştır. Yirmi üç maddeden oluşmaktadır.³²⁴ 1325 yılında bir zeyl, 1333 yılında ise bir zeyl ve bir tadilen nizamiye olarak nizamnamede değişiklik yapılmıştır.³²⁵

Kurumun ilk nizamnamesine göre görev ve işlevlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tereke kayıtlarının daha önceden görevli memurlar tarafından tutulmasına devam edilmesi ve yeni kurulan Emval-i Eytam Nezareti tarafından atanacak bir memur tarafından da ayrı bir defter tutulması.

Ölen kişinin miras bıraktığı maldan, borcu bulunuyorsa borcunun üç ay içinde ödenmesi, dört ayı geçmeden de kimin zimmetindeyse tahsilinin yapılması.

Terekeden gelen nakit para ve mallarının satışından elde edilecek para ile ölen kişinin borçlarının ödenmesi, bu işlem yapılıncaya kadar geçen zamanda tereke mallarının başkasının elinde kalmaması için sandıkta muhafaza edilmesi.

Tereke kayıtlarının mahkeme memurları tarafından hazırlanmasıyla birlikte yetim mallarının borç verilmesinden Emval-i Eytam Nezareti sorumlu olması sebebiyle düzenlenecek terekelerin Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri ve çeşitli mahkemeler tarafından hazırlanması.

³²⁴ **Düstur 1. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

³²⁵ **Düstur 1. Tertip**, C. 8, s. 797-798, **Tertip II**, C. VII, s. 758-760, 761-762.

Yetimlere ait nakit para varsa paranın idaresinin nezaretin sorumluluğunda olması. Bu para, yetimin menfaatine olacaksa, idane ile borç verilmesi, bedestenlerde muhafaza edilen sandıkların, Eytam Nezareti'ne götürülerek nezaret binasında muhafaza edilmesi.

Yetim mallarının %15 idane ile şahıslara, ya da %12 idane ile muteber sarraf veya esnaflara borç verilmesi, bu da olmazsa paranın boş yere durmasındansa yetimin menfaatine olacak şekilde kullanılmasına, borç verildiği takdirde, nezaret tarafından ilmühaber verilmesi.

Borç verilirken rehin olarak alınan malın kıymetinin, borç miktarından bir buçuk kat fazla olması, rehin bırakılan eşyanın kıymetinin belirlenmesinde fesat çıkabileceği için eşyaya değer biçmek üzere esnafın da kefil tutulmasıyla bir bilirkişi tayin edilmesi.

Ortaya çıkabilecek bir usulsüzlük durumunda tüm esnafın sorumlu tutulması. Esnaftan bir kimsenin borç alırken getireceği esnaf gedik senedinin değeri farklılık gösterebileceği için gedik senedi hangi esnaf grubuna ait ise senedin değerini bu grubun belirlemesi ve bir ilmühaber hazırlaması.

Gedik senedinin değeri olduğundan fazla gösterilirse bütün esnafın sorumlu tutulması. Borç alırken herkes rehin getiremeyeceği için muteber kefil göstermek şartıyla da borç verilmesi.

Terekenin yazımıyla görevli kassam kâtipleri ve muhızlıların önceleri %12 civarında harç alırken, bundan sonra böyle bir harç almamaları, yetim mallarının muhasebesinin Eytam Nezareti tarafından yapılsa da tereke defterlerinin kassamlar tarafından hazırlanması sebebiyle muhasebe harcının Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri tarafından alınmasına.

Emval-i Eytam Nezareti, Şeyhülislamlık bünyesinde bulunduğu için birkaç ayda bir Şeyhülislamlığa yetim malları muhasebesini, verilen borç miktarının ve gelir durumunun raporlanması.

Rüşd çağına gelen yetime mallarının eksiksiz olarak teslim edilmesi, bu işlem sırasından %12 oranında muhasebe harcı alınması, ayrıca nizamname uyarınca kassam ve muhızlılar birbirlerine kefil tutulması, kassam kâtibi yamaklarının tereke tahriri yapacak bilgide olmadıkları için kassam ve kassam başkâtibinin bu hususta dikkatli olması.

İleride gerekli görülmesi durumunda bu nizamnamede düzenlemelerin yapılabileceğinin belirtilmesi. hususları eytam nizamnamesinde Emvâl-i Eytam Nezaretinin çalışmaları olarak belirtilmiştir.

Tereke yazımına giden kâtip, muhızır vd. mahkeme memurlarıyla birlikte, eytam idaresi bir memurunu göndererek tereke yazımından ayrı bir defter tutmak,

Terekelerden yetimin hissesine düşen mal ve eşyaların fiyat tespitini ve kontrolünü yapmak

Yetim hissesine düşen eşyaların satılıp satılmadığına dair bir belge vermek,

Yetimin malından borç verilecek miktarın karşılığı, rehin alınacak malın değer takdirini yapmak ve değeri belirten bir ilmühaberi vasiye vermektir.³²⁶

3.4. Emval-i Eytam Sandıklarının Merkez Teşkilatı

3.4.1. Dersaadet Emval-i Eytam Müdüriyeti

Dersaadet'te bulunan yetimlere ait malların idaresi, korunması ve değerlendirilmesi için Şeyhülislamlık makamının denetimi altında bir müdüriyet kurulmuş, buna Emval-i Eytam ve İdanat Sandığı adı verilmiştir. Müdürlük görevine Şeyhülislamın seçeceği ilmiyeden bir kişi tayin edilecek ve müdürün maiyetinde bir de muavin bulunacaktır. Dersaadet Eytam Müdürü maiyetinde yazı ve kayıt işlemleri için bir başkatip ile muavini, muhasebe için bir muhasebeci ile yeteri kadar muhasebe kâtibi, bir sandık emini ile muavini, bir yevmiye katibi, iki idane memuru, iki idane katibi, müdüriyete gelecek olan tereke özetlerini ve muhasebe defterlerini incelemek için iki mümeyyiz, emval-i eytamın nemalarını tahsil ve sandığa teslim için ser tahsildar ile beş tahsildar, bir muhammin, bir odacı ve hademe bulunduracaktır. İhtiyaç halinde Şeyhülislamlığın onayıyla bu memur kadrosunun azaltılmasına veya artırılmasına izin verilecektir. Muhasebeci, sandık emini, idane memurları, muhammin, tahsildarlar ve hademe usulüne uygun şekilde müteselsil

EN., *Düstur*, Tertip I, c. I, s. 270-272.

olarak kefaletle bağlanacaktır. Bunlara ait kefalet senetleri Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da onaylandıktan sonra göreve başlayacaklardır.³²⁷

3.4.1.1. Eytam Müdürü ve Muavini

Terekelerden ve sairden müdüriyete gelen paralar ile, mücevherat gibi rehinlerle bunlara ait tahmin pusulalarını, akarata ait keşif pusulalarını, terekelere ait kıymetli eşyanın defterine kayıtlı kasalarına konulup konulmadığını, borç almak isteyenlerin verecekleri rehinlerin uygun olup olmadığını, kefillerin mali güçlerinin yeterli olup olmadığını, vadesi gelmiş alacakların zamanında tahsil edilip edilmediğini, vakti gelenlerin tahsil edilerek sandığa konulmasını sağlamakla yükümlüdürler. Ayrıca maiyetlerinde bulunan memurların görev tanımları gereken vazifeyi yapmalarını denetlemek ve uygunsuz bir hal gördüklerinde ise Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a müzekkere ile bildirmekle yükümlüdürler.³²⁸

3.4.1.2. Eytam Muhasebecisi

Eytam muhasebecisi, sandığa giren ve çıkan parayı, terekelere ait zimmetleri, aynı eşyayı kaydedip yazmakla, kasaya girip çıkacak paralar hakkında cereyan eden muameleleri kaydetmekle, hesabını görmekle ve kayıtlara uygun olup olmadığını denetlemekle görevlidir. Tutulması zorunlu olan defterleri tutacak, her gün kendi defterlerini sandık emininin defteriyle karşılaştıracaktır. Eytam Müdüriyetince cereyan eden bütün işlemlerden müstakil olarak sorumlu olacaktır.³²⁹

3.4.1.3. Sandık Emni

Terekelerden gelecek nakit parayı, gayrimenkullere ait bedelleri veya bunlara ait müzayedelerde teslim olunan pey akçelerini almaya, yevmiye defterine kaydettikten sonra kasalara koyup korumakla yükümlüdür. Müdürlük tarafından onaylanmış senetleri ve diğer evrakı sandıkta saklamakla görevlidir. Sandık emini yevmiye defterini muhasebe defteriyle

³²⁷ **Düştur 1. Tertip**, C. 8, Başvekalet Matbaası, Ankara 1943, madde 25, 26, 27, 28.

³²⁸ **Düştur 1. Tertip**, C. 8, Madde 31, 32.

³²⁹ **Düştur 1. Tertip**, C. 8, Madde 33.

karşılaştıracaktır. Kasanın mevcudundan sandık emini ile muavini sorumludurlar. Herhangi bir zarar durumunda tazmin etmekle yükümlüdürler.³³⁰

3.4.1.4. İdane Memurları

Borç olarak verilecek paranın işlemleri esnasında hazır bulunacaklar, borcun vadesinin sonunda borçluya ve kefillerine ihbarname gönderilmesini, borcunu ödemeyenlerin rehinlerinin satılmasını Eytam Müdüriyetinden isteyeceklerdir. Lüzum ettiği takdirde borçlu ve kefiller aleyhinde alınacak mahkeme kararıyla borcun icra yoluyla tahsilini sağlayacaklardır.³³¹

3.4.1.5. İdane Katipleri

Ellerinde bulunan idanat zabıt defterlerine gerçekleştirilecek olan borç verme işlemini, borçlu ve kefilleri tarafından verilecek senet, rehin evrakını kaydetmekle, ipotek konulacak gayrimenkullere ait rehin kayıtlarını Defter-i Hakani İdaresine bildirecekler, ilgili taşınmaza borca karşılık rehin kaydı koydurmakla görevlidirler. Borç verme işlemiyle ilmühaberleri ve idane hüccetlerini yazarak onayladıktan sonra idane memurlarına teslim etmekle görevlidirler.³³²

3.4.1.6. Mümeyyiz

Dersaadet ve taşra mahkemelerinden gelecek olan tereke icmal defterleri ile yıllık muhasebe defterlerini incelemek ve denetlenmekle görevlidirler.³³³

3.4.1.7. Ser Tahsildar ve Tahsildarlar

Tahsili kendilerine havale olunan paraları vaktiyle tahsil ederek eytam kasasına teslim etmekle görevlidirler. Tahsilatta herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında durumu Eytam Müdüriyetine bildirmekle yükümlüdürler.³³⁴

³³⁰ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 34.

³³¹ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 35.

³³² **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 36.

³³³ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 37.

³³⁴ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 38.

3.4.1.8. Muhammin

Rehin olarak verilecek menkullerin kıymetini tahmin edecek, bu yolda düzenlediği tahmin pusulasıyla Eytam Müdüriyetine gösterecek, tahmin esnasında yolsuz bir işlemi ortaya çıkarsa, mevcut zarar kendisine tazmin ettirildikten sonra gerekli kanuni işlemler gerçekleştirilecektir.³³⁵

Eytam Müdürü ile maiyetinde bulunan memurlar, katipler ve hademe resmi tatiller dışında her gün altı saat süreyle görev yerlerinde bulunmaya mecburdurlar.³³⁶ Eytam Müdürü ile maiyetinde bulunan memurlar, katipler ve diğer görevliler kendilerine tahsis edilen ödenekten ücretlerini alacaklardır. Gelirler ücretlere yetmediği zamanlarda aralarında garameten taksim edilecek, eksik kalan ayların maaşları daha sonra tamamlanacaktır. Müteferrik masraflar ve kırtasiye de tahsis edilen gelirlerden karşılanacaktır.³³⁷

3.4.2. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam

Merkezde oluşturulan Emval-i Eytam Müdüriyeti ve taşralarda kurulan Eytam Sandıkları ve bunlarla ilgili çıkarılan nizamnamelerle beraber yetim malları daha güvenilir bir şekilde muhafaza ve idare edilmekteydi. 2 Ekim 1874 (21 Şaban 1291) yılında yedi maddeli bir nizamname yürürlüğe girdi ve tam adı Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam olan bir meclis teşekkül etti. Böylece Emval-i Eytam Müdüriyeti ve Eytam Sandıkları adları altında İstanbul'da ve taşrada ayrı yönetimler halinde kurulmuş olan, yetim mallarının muhafazası ve idaresi ile ilgili kurumlar tek çatı altında toplanmış oldu.³³⁸ Şeyhülislamlık makamına bağlı olan meclisin başkanlığına Emval-i Eytam Müdürü olan kazasker payeli Şem'i Efendi, meclis azaları olarak da Ahmet Beyefendi ve Mustafa Hayrullah Efendiler getirildi.³³⁹

1874 (1291) yılında yayınlanan ve yedi maddeyi havi olan bu nizamnameye göre şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulan meclis bir başkan ve Emval-i Eytam Müdüriyeti ve kassam-ı askeri memurlarından olmak üzere iki daimî üyeden oluşmaktaydı. Meclisin yazı işleri için bir başkâtip görevlendirildi. Meclisin görevi İstanbul'daki yetim

³³⁵ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 39.

³³⁶ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 41.

³³⁷ **Düstur Tertip 1**, C. 8, Madde 42.

³³⁸ **Düstur Tertip 1**, C. 3, s. 551.

³³⁹ **Takvim-i Vekayi**, 18 Eylül 1874 (6 Şaban 1291).

mallarının takibi ve idaresi ile taşrada muhafaza ve idare edilen yetim mallarını denetlemektir. Meclis görevi dışındaki tüm yazışmaları Şeyhülislamlık makamının onayı ve bilgisi dâhilinde yapılacaktır. Mecliste alınacak kararlar oy birliğiyle veya oy çokluğuyla alınmaktaydı ve aykırı görüş bildirenlerin kararın altına imzasıyla beraber not düşmesi gerekmektedir.³⁴⁰ Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama ait işlemlerin ve alınan kararların yer aldığı 35 adet defter vardır. Bunların en erken tarihli 1894, en geç tarihli ise 1911 yıllarına aittir.

Meclisin yetki ve sorumluluğu kuruluşundan itibaren 1906 (H.1324) yılındaki nizamnameye kadar çok sınırlıydı. Her türlü konuyu meşihat makamına sormak ve o konu hakkında makamın onayını almak zorundaydı.³⁴¹ 1906 (H.1324) yılında yayınlanan nizamnamede yetki ve sorumlulukları genişletilmiştir.

İstanbul merkezde bulunan idari meclisinin görevleri; İstanbul'da ve taşrada tereke yazmaya görevli her türlü şer'i mahkeme, eytam müdürleriyle ve taşra eytam meclislerinin idaresine ait emirler, kayıt işlemlerinin ve muhasebelerinin usulüne uygun yapıp yapılmadığını, terekelerin eytam sandıklarına konulup konulmadığını, kassam defterleriyle diğer şer'i belgelerin zamanında hazırlanıp ilgili makamlara gönderilip gönderilmediğini kontrol etmektir. Ayrıca tereke memurları, eytam memurları, müdür ve taşra meclislerinin durumlarını teftiş ederek, uygun görmediği işlemleri ihtar etmek, eğer cezayı gerektirecek durum olursa ilgili kişileri şeyhülislamlığa bildirerek, onlar hakkında cezai işlem yapabilmektedirler.³⁴²

Meclisten çıkan her türlü yazışma ve kararlar, kişinin özel mührüyle mühürlenip, düzenli olarak meşihata gönderilecek ve burada işlem gördükten sonra yürürlüğe girecektir. Bu kararlar meşihat makamında işlem görmezse geçerli olmayacaktır.³⁴³ Şeyhülislamlık makamından meclise havale edilen her türlü evrak en geç bir hafta içinde cevaplandırılmak zorundadır. Eytam Meclisine müracaatlar şifahi yapılmayacak, şifahi yapılan müracaatlara cevap verilmeyecektir. Hatta Şeyhülislamlık makamından havale edilmeyen müracaatlar da kabul edilmeyecektir.³⁴⁴

³⁴⁰ **Düstur Tertip I**, C. 3, s. 552-554, 19 Ekim 1874 (8 Ramazan 1291).

³⁴¹ **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 4.

³⁴² **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 79.

³⁴³ **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 82.

³⁴⁴ **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 85.

Taşrada bulunan mahkemeler yetimler ile ilgili her türlü terekelerin taksimatının yapılma durumlarını, işlemleri yapılmayan terekelerin gecikme sebeplerini, işlemi tamamlanan terekelerin eytam sandığına teslim edilme durumunu altı ayda bir tereke memurlarından rapor isteyerek defter düzenlemekteydi. Eksiklikler hakkında görüş beyan ederek, usulüne uygun gördükleri işlemler İstanbul'da bulunan Eytam Müdüriyetine bildirilmekteydi. Taşra eytam müdüriyetlerinin geçmiş muhasebe defterlerinin, uygun olanları da İstanbul Eytam Müdüriyetine göndererek işlemlerde gerekli gördüğü tedbirleri Şeyhülislamlık makamına iletirdi. Meclis kararlarının oybirliği veya oy çokluğu ile alınması gerekirdi. Meclisten çıkan her türlü karar meşihat makamına gönderilir ve onay alındıktan sonra yürürlüğe girerdi. Ayrıca her ay sonunda kasa mevcudu ve yevmiye defteri Şeyhülislamlık 173 makamına sunulmaktaydı.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam “Bab-ı Fetvada müteşekkil bulunan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam lağv olunarak tahsisatının tutarı olan şehri on sekiz bin altı yüz guruşdan on dört bin guruşu fetva emaneti maiyetinde ilaveten teşkil olunacak iki muavinlikle iki mümeyyize ve iki bin guruşu Dersaadet Emval-i Eytam Müdüriyeti maiyetinde bulundurulacak bir muavine ve iki bin guruşu tahrirat müdüriyeti kalemine ilave olunacak bir mümeyyize ve mütebaki altı yüz guruş tasarruf edilmiştir” kararıyla 30 Mart 1914 tarihinde feshedilmiştir.³⁴⁵

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görev yapmış olup, Meşihat arşivinde kayıtlarını tespit ettiğimiz isimler şunlardır: Emvâl-i Eytâm Reisi Ahmed Nureddin Efendi,³⁴⁶ Meclis-i Eytâm Azası Mustafa Mâlik Efendi,³⁴⁷ Meclis-i Eytâm Azası Hüseyin Nureddin Efendi,³⁴⁸ Eytâm Müdüriyeti 1. Sınıf Kâtibi Kâzım Efendi,³⁴⁹ Emvâl-i Eytâm Reisi Süleyman Sırrı Efendi,³⁵⁰ Meclis-i Eytâm Şube Muallimi Ahmed Şakir Efendi,³⁵¹ Meclis-i Eytâm Azası Mehmed Hilmi Efendi,³⁵² Meclis-i Eytâm Azası Mehmed Râşid Efendi,³⁵³ Meclis-i Eytâm

³⁴⁵ A.DVN.MKL. 00058.00031.001.002, 17 Mart 1330 (30 Mart 1914).

³⁴⁶ MŞH. SAİD. 11/11, 85.

³⁴⁷ MŞH. SAİD. 11/12, 86/A.

³⁴⁸ MŞH. SAİD. 11/14, 87.

³⁴⁹ MŞH. SAİD. 11/16, 88/B.

³⁵⁰ MŞH. SAİD. 12/1, 89/A.

³⁵¹ MŞH. SAİD. 12/3, 90/A.

³⁵² MŞH. SAİD. 12/5, 91/A.

³⁵³ MŞH. SAİD. 12/8, 93.

Azası Abdussamed İsmet Efendi,³⁵⁴ Meclis-i Eytâm Kâtibi Mehmed Feyzullah Efendi,³⁵⁵ Meclis-i Eytâm Azası Ahmed Rıfat Efendi,³⁵⁶ Emvâl-i Eytâm Sandık Emin Muavini Cemaleddin Efendi,³⁵⁷ Meclis-i Eytâm Kâtibi Mehmed Mâil Efendi,³⁵⁸ Emvâl-i Eytâm Müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi,³⁵⁹ Meclis-i Eytâm Azası Mustafa Efendi,³⁶⁰ Meclis-i Eytâm Birinci Sınıf Kâtibi Ahmed Latif Efendi,³⁶¹ Meclis-i Eytâm Hademesi Salahaddin Efendi,³⁶² Meclis-i Eytâm Kâtibi Ömer Fâik Efendi,³⁶³ Eytâm Müdüriyeti Odacısı Hasan Efendi,³⁶⁴ Meclis-i Eytâm 2. Sınıf Kâtibi Hüsnü Efendi,³⁶⁵ Meclis-i Eytâm Baş Kâtibi Ömer Fahreddin Efendi,³⁶⁶ Eytâm Müdüriyeti 2. Sınıf Kâtibi Şevket Efendi,³⁶⁷ Eytâm Müdüriyeti 3. Sınıf Kâtibi Mehmed Cevdet Efendi,³⁶⁸ Eytâm Müdüriyeti Muhammeni Mustafa Efendi,³⁶⁹ Eytâm Müdüriyeti Kâtibi Ahmed Ziya Efendi,³⁷⁰ Meclis-i Eytâm Kâtibi Abdullah Efendi,³⁷¹ Meclis-i Eytâm 2. Sınıf Kâtibi Mehmed Şükrü Efendi,³⁷² Meclis-i Eytâm Azası Mehmed Arif Efendi,³⁷³ Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Azası Mahmud Kemaleddin Efendi,³⁷⁴ Meclis-i Eytâm Kâtibi Mehmed Kemaleddin Efendi,³⁷⁵ Meclis-i Eytâm Kâtibi Yusuf Ziya Efendi,³⁷⁶ Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Azası Mehmed Vefa Efendi,³⁷⁷ Meclis-i Eytâm 3. Sınıf Kâtibi Hüseyin Avni Efendi,³⁷⁸ Eytâm Müdüriyeti Kâtibi Hüseyin Hüsnü Efendi,³⁷⁹ Eytâm Müdüriyeti Kalemî Mülâzımlarından Mehmed Zâim Efendi,³⁸⁰ Meclis-i Emvâl-i

³⁵⁴ MŞH. SAİD. 12/9, 94.

³⁵⁵ MŞH. SAİD. 12/10, 95/A.

³⁵⁶ MŞH. SAİD. 12/14, 97/B.

³⁵⁷ MŞH. SAİD. 13/2, 98/B.

³⁵⁸ MŞH. SAİD. 15/7, 117/B.

³⁵⁹ MŞH. SAİD. 17/14, 133/B.

³⁶⁰ MŞH. SAİD. 27/4, 177/D.

³⁶¹ MŞH. SAİD. 28/13, 187/C.

³⁶² MŞH. SAİD. 48/24, 319/A.

³⁶³ MŞH. SAİD. 49/14, 328/A.

³⁶⁴ MŞH. SAİD. 54/4, 385/B.

³⁶⁵ MŞH. SAİD. 61/3, 482.

³⁶⁶ MŞH. SAİD. 61/6, 484.

³⁶⁷ MŞH. SAİD. 61/7, 474.

³⁶⁸ MŞH. SAİD. 61/11, 490.

³⁶⁹ MŞH. SAİD. 61/12, 491/A.

³⁷⁰ MŞH. SAİD. 61/14, 492.

³⁷¹ MŞH. SAİD. 62/1, 497/A.

³⁷² MŞH. SAİD. 62/5, 498/B.

³⁷³ MŞH. SAİD. 62/7, 500.

³⁷⁴ MŞH. SAİD. 62/22, 510.

³⁷⁵ MŞH. SAİD. 62/24, 513/A.

³⁷⁶ MŞH. SAİD. 63/2, 515/A.

³⁷⁷ MŞH. SAİD. 66/18, 585/B.

³⁷⁸ MŞH. SAİD. 66/21, 586/C.

³⁷⁹ MŞH. SAİD. 68/24, 607.

³⁸⁰ MŞH. SAİD. 92/24, 903/B.

Eytâm Azası Hasan Tâib Efendi,³⁸¹ Emvâl-i Eytâm İdaresi Kâtibi Hilmi Efendi,³⁸² Meclî-i Eytâm 3. Sınıf Kâtibi İbrahim Niyazi Efendi,³⁸³ Meclî-i Eytâm Müdürü Ahmed Reşid Efendi,³⁸⁴ Meclî-i Eytâm Müdürü Ahmed Efendi,³⁸⁵ Bâyezid Dersiâmlarından-Meclî-i Eytâm Azası Mustafa Şükrü Efendi³⁸⁶ ve Meclî-i Eytâm Azası İbrahim Sami Efendi'nin³⁸⁷ tercüme-i hâl dosyaları bulunmaktadır.

3.5. Emval-i Eytam Sandıklarının Taşra Teşkilatı

Taşrada yetimlerle ilgili işlere Müfettiş Hükkamlıkları denetiminde bulunan mahalli mahkemeler bakmaktaydı. Eytam idaresi 1851 yılında kurulmuş olmasına rağmen taşrada 1880'li yıllara kadar teşkilatlanamadığı görülmektedir. Taşra Eytam İdaresinin oluşturulması ve görevleri hakkındaki bilgiler 1906 (H.1324) yılında yayınlanan nizamnamede bulunmaktadır. Yetim mallarını ve emlakini korumak ve kollamak amacıyla vilayet, liva ve kaza merkezlerinde de şer'î mahkemelere bağlı olarak birer eytam meclisi kurulmuştur. Bu meclis, belediye azasından seçilmiş iki daimî aza, defterdar, muhasebeci, mal müdürü, müftü ve eytam müdüründen oluşmaktadır. Haftada bir kere toplanacak olan bu meclis, gerekli gördüğü durumlarda birden fazla toplanabilecektir. Bu üyeler, yetim işlerine ücretsiz bakacaklardır. Reis, mazereti halinde üyelerden birini vekil tayin edebilmektedir.³⁸⁸

Taşra eytam müdürleri, mahalli idare meclisleri tarafından müzakere edilerek ve kuvvetli kefile bağlanarak seçilirdi. Seçilen taşra eytam müdüründen kefalet senedi alındıktan sonra mahkeme siciline kaydedilip, naipler tarafından Şeyhülislamlık makamına gönderiliyordu. Bir nüshası da idare meclisinde saklanıyordu.³⁸⁹ Bu meclisler, her yılın sonunda defter ve kayıtları kontrol ederek borca verilen paralardan gelen nemaları, ilgili kişilerden tahsil ederek sandıklara iadesini sağlamaktaydı. Teslim edilen paraların miktarını ne kadar nema getirdiğini, yetimlere ne kadar nafaka verildiğini ve ne kadar harç ve masraf

³⁸¹ MŞH. SAİD. 110/3, 1198/A.

³⁸² MŞH. SAİD. 113/5, 1280/A.

³⁸³ MŞH. SAİD. 125/20, 1516/B.

³⁸⁴ MŞH. SAİD. 133/4, 1752/A.

³⁸⁵ MŞH. SAİD. 199/6, 2914.

³⁸⁶ MŞH. SAİD. 222/19, 3590.

³⁸⁷ MŞH. SAİD. 249/27.

³⁸⁸ **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 88.

³⁸⁹ **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 89.

edildiğini, sandık mevcutlarının ne kadar olduğunu tetkik ve hesap ettirmekteydi. Bunları üç ay içinde bir örneği iki nüsha olarak eski muhasebe defterini de tanzim ettirip eytam müdürü, mahkeme başkâtibi tarafından mühürlendirilip, meclisçe de tasdik ettirildikten sonra bir nüshası mahalli Eytam Sandığı'nda saklanırdı. Diğer nüshası da Şeyhülislamlık makamına sunulmak üzere mahalli mahkemeye veriliyordu. Zamanında bu işlemleri bitirmeyen memurlar hakkında cezaî müeyyide uygulanıyordu.³⁹⁰

3.5.1. Emval-i Eytam Sandıklarının Taşrada Yaygınlaşması

Ahmed Lütfi Efendi, yetim mallarının taşradaki durumuyla ilgili şu gözlemi yapmaktadır: “Taşralarda bulunan emval-i eytam şunun bunun ellerinde telef olmakta olduğundan, bunun muhafazası devletce vezaif-i meşru’adan bulunduğu cihetle tahmin olunduğuna göre ol-vakit taşralarda iki yüz bin kise mikdarı emval-i eytamın muhafaza ve irbahı için Dersa’adet’de olduğu misillü her memleketde Mecalis-i memleketin kefaleti tahtında olmak ve lede’l-iktiza kisesi beş kuruşa kadar irbah ve idane olunmak üzere bir Emval-i Eytam Müdürü nasbı hususuna karar verildi. Buna dair yapılan nizam-name mucebince hareket olunması umumen memalike i’lan olundu. Dersa’adet’de bile ekser vasilerle ba’zı me’murların bu hususda te’addileri görülmektedir. Artık taşraların hali daha fena idi. Bir adam vefat ettiği halde malı dahi mahv ve ifna olunur. Vasi namına olan ben-namlar emval-i eytamı silüp süpürürler idi. Bu işlerde beraber olan hâkimlerin davası Mahkeme-i kübra-yı mahşere havale olunmuştur.”³⁹¹

İstanbul’da dahi pek çok yolsuzluk ve haksızlık yapılırken taşranın çok daha kötü bir durumda olduğu Ahmed Lütfi Efendi tarafından da gözlenmektedir. Dolayısıyla Ahmed Lütfi Efendi’nin de ifade ettiği gibi yetim malının korunması “devletçe meşru görevlerden” olduğu için taşrada eytam sandıklarının kurulması kararlaştırılmıştır.³⁹² Emval-i Eytam Nezareti İstanbul özelinde kurulmuş bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Bu kurumun taşrada yaygınlaşması ise biraz daha zaman almışa benzemektedir. Zira taşrada da eytam sandıklarının kurulmasını içeren 17 Şubat 1870 (16 Zilkade 1286) tarihli ikinci bir nizamname hazırlanmıştır. “Memâlik-i Mahruse-i Şahânedeki Küşâd Olunacak Eytam

³⁹⁰ **Düstur Tertip I**, C. 3, Madde 94.

³⁹¹ Ahmed Lütfi Efendi, **Vak’a-Nüvis Ahmed Lûdfî Efendi Tarihi**, Cilt XI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 20

³⁹² Şahin, **a.g.e.**, s. 69.

Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazâsı Hakkında Nizamnâme” adını taşıyan bu nizamname ilk nizamnameye göre daha düzenli olup maddeler halinde sıralanmıştır.

Emval-i Eytam Nezareti’nin ilk etapta İstanbul’daki yetimler için kurulmuş bir müessese olarak çalışmalarına başlamıştır. Bu sebeple bu kurumun taşrada yaygınlaşması merkeze nazaran daha uzun zaman almıştır. Taşrada eytam sandıklarının kurulmasına dair ikinci nizamname “Memâlik-i Mahruse-i Şahânedeki Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazâsı Hakkında Nizamnâme” adıyla 16 Cemaziyelevvel 1283 tarihinde hazırlanmıştır. Bu ikinci nizamname ilk nizamnameye nazaran daha düzenli olması için maddeler halinde tertip edilmiştir. 16 maddeden müteşekkil olan nizamnamenin yürürlüğe giriş tarihi bulunamamıştır. Nizamnameye toplam 3 adet zeyl yapılmış olup nizamnamenin altıncı maddesi yeni bir kanunla tadil edilmiştir.³⁹³

Bu nizamnamede geçen hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Müslüman veya gayrimüslim bir kişi vefat ettiğinde tereke işlerinin usulüne göre yapılması. Vefat haberinin mahalle veya karye imamları ya da papazları tarafından hükümete bildirilmesi. Bu hususta mahalle veya karyenin ihtiyar meclisinin de takip ve dikkat etmesi.
- Ölen kişinin geride kalan çocuk, mecnun veya ihtiyarlarının bulunduğu evden çıkarılarak dışarıda bırakılmaması, günlük kullanılan eşyaların evde bırakılması ancak değerli eşyaların sandıklara konulması.
- Yetimlerin hissesine düşen zayi olabilecek taşınır veya taşınmaz malların vasî veya veliler tarafından satılarak nakde çevrilmesi.
- Yetimin vasisi veya velîsi yoksa mahalli mahkemenin kendisine vasi tayin etmesi.
- Hristiyanların tereke işlemlerinin kendi usulleri çerçevesinde düzenlenmesi.
- Taşrada emval-i eytam müdürü olarak bir kişinin seçilmesi ve terekelerden satılan eşyanın binde 12’sinin müdüre, binde 5’inin dellala ve son olarak binde 3’ünün de mahkeme çalışanlarına verilmesi.
- Müdürün iki senelik aralıklarla seçilmesi ve aynı kişinin arka arkaya müdür olamaması.

³⁹³ Memâlik-i Mahruse-i Şahânedeki Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdâresi ve Muhafazâsı Hakkında Nizamnâme., s. 276-281.

- Kaza merkezlerinde sandıkların oluşturulması ve eytam mallarının bu sandıklarda muhafaza edilmesi. Oluşturulan sandıkların kadı, belde azasından biri ve emval-i eytam müdürü tarafından mühürlenmesi. Sandıkta bulunan malların kimlere ait olduğunun kayıt altına alınması. Sandıktan borç alınmak isteyenlerin rehin olarak bir eşya göstermeleri, rehin için eşya bulamayanların ise borç alabilmek için güvenilir bir kefil göstermeleri.
- Yetimin ihtiyaçlarının gelir getiren emlakı varsa oradan karşılanması, yoksa vasinin her ay yetimlerin geçimleri için gerekli nafakayı sandıktan alması.
- Vefat eden birisi hayrat olarak bir yerin tamirâtı için vasiyette bulunduysa vasî, hâkim ve meclis heyetinin onayıyla vasiyetin yerine getirilmesi. Eğer para tamirat masraflarına yetmez ise hayrat amacıyla bırakılan paranın eytam sandığına koyulması ve cami, okul, medrese, çeşme veya köprü gibi hayır yerlerinin tamirâtı için harcanması.
- Eytam mallarının yazımının Şeriye mahkemeleri kâtipleri tarafından yapılması ancak sandıkların muhasebesinin memleket meclislerinin kâtipleri tarafından yapılması.
- Eytam sandıklarının muhasebesi esnasında ortaya çıkan kârın, kassam defterine eklenmesi ve bu işlem için herhangi bir harç alınmaması.
- Beş sene içinde ortaya çıkmayan kayıp kimsenin sandıkta bulunan hissesinin devlet hazinesine devredilmesi. Beş yıllık süre zarfında işletilen mallardan kazanılan kârın ise yine devlet hazinesine aktarılması.
- Yetimin rüşünü ispatlaması ve mecnunun sağlığına kavuşması durumunda malının ve malından elde edilen kârın sahibine teslim edilmesi. Teslim esnasında mal sahibinden makbuz alınarak alınan makbuzun sandıkta muhafaza edilmesi. Rüş yaşı olarak belirlenen yirmi yaşına ulaşmadan rüşünü ispat eden yetimlere mallarını zayi etmeyeceği düşüncesi oluşursa verilmesi aksi takdirde devam etmesi.
- Tüccar tarafından eytam sandıklarından alınan borcun, yedinci maddede belirtildiği şekilde uygulanması.
- Yetim mallarının korunması ve idaresi ile ilgili olarak ihtiyaç halinde yeni düzenlemeler yapılması.
- Eytam sandıklarından zimmete para geçirmenin kesinlikle yasak olduğu ve bunu engellemek için eytam müdürünün kefalet ile seçilmesi. Kefillerin ise müteselsilen birbirine kefil yapılması. Sandıktan mal hırsızlığı yapılması durumunda ise bütün kefillerin suçlu sayılması.³⁹⁴

³⁹⁴ **Düster Tertip 1**, Cilt 1, s. 276-281.

Mehmet Çanlı ve Veli İnanç, çalışmalarında Eytam Sandıklarının taşrada 1880’li yıllarda kurulmaya başladığını söylemektedir.³⁹⁵ Çanlı ve İnanç’ın incelediği Marmaris eytam sandığı 1885 tarihinde kurulmuştur.³⁹⁶ Fakat bundan çok daha öncelerde de taşrada eytam sandıklarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Örneğin 1866 senesinde Ohri sancağında bir eytam sandığı kurulmuştur. Konuyla ilgili belgede “hazret-i şehinşâhîlerinin cümle-i cümliyyesinden olmak üzere her tarafda emvâl-i eytâm sandığının küşâdıyla emvâl-i metrûkenin telef ve serefden vikâyesine irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî müte’âllik buyurularak ol bâbda kaleme alınan nizâm-nâmelerin leffîyle mezkûr sandığın sûret-i küşâdı ve me’mûrlarının intihâb ve ta’yîni” ifadeleri kullanılmakta ve “Ohri kasabasında emvâl-i eytâm sandığı küşâdıyla me’mûrları intihâb ve ta’yîn” edilmesi istenmektedir.³⁹⁷ Hemen hemen aynı tarihlerde Alaiye (Alanya) kazasında da eytam sandığı kurulmuştur. Konuyla ilgili Alaiye Meclisi’nin mazbatasında nizamname uyarınca bir sandık teşkil edildiği ve Eytam Müdürü olarak meclis azasından Reşid Efendi’nin seçildiği belirtilmektedir.³⁹⁸

1864 tarihinde kurulan ve vali olarak Mithat Paşa’nın atandığı Tuna Vilayetinin 1869 tarihli ilk salnamesine göre yedi sancak ve otuz altı kazadan oluşan vilayette kırk adet eytam sandığı bulunmaktadır.³⁹⁹ Yalnızca Tulça sancağında eytam sandığı bulunmazken bir sonraki sene orada da sandığın kurulduğu görülmektedir.⁴⁰⁰ Vilayetin pilot bölge olması eytam sandıklarının burada bu kadar erken bir tarihte kurulmuş olmasını açıklayabilir. Ayrıca Mithat Paşa’nın da titizliğiyle bütün sandıkların sermayesi tek tek kaydedilmiştir.⁴⁰¹

Hüdavendigâr vilayetinde sandıkların kurulması biraz daha yavaş sürmüştür gibidir. Vilayetin 1870-71 tarihli ilk salnamesinde yalnızca Bursa Sancağında eytam sandığı bulunmaktadır.⁴⁰² Vilayetin 1883-84 tarihli on ikinci salnamesinde diğer sancaklarda da eytam sandıklarının kurulduğu görülmektedir.⁴⁰³ Edirne vilayetinde de benzer bir süreç

³⁹⁵ Şahin, a.g.e., s. 72.

³⁹⁶ Mehmet Çanlı-Veli İnanç, **Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885-1911)**, Marmaris Ticaret Odası Kültür Yayınları, Ankara, 2015, s. 38-39.

³⁹⁷ BOA., MVL. 1024/53-1, 5 Şaban 1283 (13 Aralık 1866).

³⁹⁸ BOA., MVL. 731/7, 21 Şaban 1283 (29 Aralık 1866).

³⁹⁹ **Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna**, Defa 1, Tuna Vilayeti Matbaası, 1285.

⁴⁰⁰ **Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna**, Defa 2, Tuna Vilayeti Matbaası, 1286.

⁴⁰¹ Şahin, a.g.e., s. 72.

⁴⁰² **Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr**, Def’a 1, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1287.

⁴⁰³ **Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr**, Def’a 12, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1301.

yaşanmıştır. Vilayetin 1870-71 tarihi ilk salnamesine göre Edirne ve Gelibolu sancaklarında eytam sandığı bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Sandıkların kurulması işlemi bütün imparatorluk sathında oldukça uzun bir zaman almıştır. Sivas'ta 1873 tarihinde eytam sandığı kurulurken⁴⁰⁵, Midilli adasında 1890 tarihinde bir eytam sandığı kurulması düşünülmüştür. Fakat ada halkının çoğunluğu Hristiyan olduğundan buraya Müslüman bir eytam müdürünün tayin edilmesi uygun görülmemiştir.⁴⁰⁶ Aynı tarihlerde “Yanya'nın merkez-i vilâyet olduğu hâlde henüz orada nizâm-nâme-i mahsûs iktizâsından olan eytâm sandığı teşkîl” olunmadığı belirtilerek burada da bir eytam sandığı kurulması istenmektedir.⁴⁰⁷

Arap coğrafyasında bulunan Nablus şehrinde ilginç bir süreç yaşanmıştır. Şehirde bir eytam sandığı kurulması istenmiş fakat Nablus Meclis-i İdare azasından Şeyh Abbas Efendi'nin “nüfuz ve te'siriyle” işlerin aksatıldığı ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁸ Şeyh Abbas Efendi kısa süre sonra görevinden alınmış⁴⁰⁹ ve Nablus'ta eytam sandığı teşkil olunmuştur.⁴¹⁰

Sandıkların kurulması 1910 senesinde dahi devam etmektedir. Örneğin Mekke şehrinde emval-i eytam sandığı bu tarihte kurulmuştur.⁴¹¹ Görüldüğü gibi 1851 tarihinde İstanbul'da devlet kontrolündeki ilk eytam sandığının kurulmasından altmış sene sonra bile sandıkların kurulması tamamlanamamıştır.

3.5.2. Taşra Eytam Meclisleri ve Görevleri

Düsturlara göre Taşra Eytam İdaresi Meclislerinin görev ve yetkilerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.⁴¹²

- Sandıklara teslim edilen yetim paralarını ve mallarını muhafaza etmek,
- Yetimlerin gayr-i menkullerini işletmek etmek ve usulüne uygun olarak her türlü vergi ve masrafları yapmak,

⁴⁰⁴ **Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne**, Defa 1, Edirne Vilayet Matbaası, 1287.

⁴⁰⁵ BOA., ŞD. 1782c/2, 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873).

⁴⁰⁶ BOA., ŞD. 2341/57, 19 Cemaziyelevvel 1307 (11 Ocak 1890).

⁴⁰⁷ BOA., DH.MKT. 1692/11, 1 Cemaziyelahir 1307 (23 Ocak 1890).

⁴⁰⁸ BOA., DH.MKT. 1798/24, 26 Cemaziyelevvel 1308 (7 Ocak 1891).

⁴⁰⁹ BOA., DH.MKT. 1831/15, 23 Şaban 1308 (3 Nisan 1891).

⁴¹⁰ BOA., DH.MKT. 1834/15, 10 Şevval 1308 (19 Mayıs 1891).

⁴¹¹ BOA., BEO. 3781/283525, 11 Receb 1328 (19 Temmuz 1910).

⁴¹² Düstur, **Tertip II**, C. VII, s.758.

- Devlet tarafından kendilerine tahsis edilen maaşı tahsil etmek,
- Yetimlerin iâşelerine karşılık nafakalarını sağlamak,
- Velî ve vasilerin hesaplarını kontrol etmek,
- Tereke yazımı ve işlemleri istemek ve mirasçı ile hazine hissesinin ödenmesinden sonra kayıp hisseleri muhafaza etmek.
- Süreli veya süresiz vade ile ödenecek parayı kabul etmek.
- Taşra eytam sandıklarının hesaplarını incelemek ve işlemlerine nezaret etmek ise Merkez meclisinin görevleri arasındadır.

Taşra eytam idaresi ve sandıklarının görev ve yetkileri çerçevesindeki hükümler, menkul veya gayr-i menkul malı olan yetimlerin haklarının korunması amacıyla uygulanmaktadır. Bununla birlikte malı olmayan ihtiyaç sahibi yetimlerin veya ebeveyni memur olup ölenler veya emekliye ayrılmış kişilerin yetimlerinin haklarının korunması ile ilgili hükümler de bulunmaktadır. Başlangıçta bunlarla ilgili hükümler bulunmazken 1876 (H. 1293) yılında çıkarılan ilave nizamnamelerle bu hususlar yeniden düzenlenmiştir.⁴¹³ Aynı şekilde ilmiye sınıfının, idareci ve askeri sınıfa mensup emeklilerin, son olarak da emekli sandığından istifade edemeyen eski ve yeni memurların ölenlerinin yetimlerine ve yaşlılarına maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. Sözü geçen nizamnamede yetim haklarının yanı sıra ölen emekli maaşlarının ne kadar olduğu ve maaşlarının yetimlerine intikali ile ilgili hükümleri içermektedir.⁴¹⁴

3.6. Emval-i Eytam Sandıklarının Bankaya Dönüşümü

Büyük savaşıardan yeni çıkan, işgallere uğrayan ve harabeye dönen ülke topraklarının yeniden imar edilmesi gereklidir; ancak savaşıardan dolayı yorgun düşen ve perişan halde olan halkta bunu gerçekleştirecek ne sermaye ne de imkân bulunmaktadır. Ülkenin yeniden imarı için bu işi üstlenecek bir finans merkezi olmalıdır. İşte bu ihtiyaç Emlak ve Eytam Bankası'nı doğurmuştur. Arsa veya bina ipoteği karşılığında kredi verecek olan banka bu sayede ülkenin imarına da yardım etmiş olacaktır. Ayrıca Eytam Sandıklarının da banka sorumluluğuna geçmesiyle yetim paraları da güvence altına alınmış olacak ve yetimlere her yıl belli oranda faiz verilmesi suretiyle bu paralar değerlendirilecektir.

⁴¹³ Mustafa Taşar, **İslam Hukuk Tarihinde Eytam Sandıkları Kurumsallaşma Süreci**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta 2019, s. 48.

⁴¹⁴ Düstur, **Tertip I**, C. III s.555.

Eytam sandıklarındaki varlıkların şahıslarla yapılan kredi kullandırma yoluyla değerlendirilmesinin yanı sıra bu varlıkların bankalarda değerlendirilmesi yoluna da gidilmiştir. 1915'te yayınlanan bir tebligat ile şahıslarla yapılan kredi işlemlerinin usulüne uygun yapılmadığı, yeterli teminat alınmadığı ve paranın bir kısmının temin edilemediği gibi sebepler sıralanarak eytam sandıklarının bu şekilde devamının eytama fayda sağlamak yerine zarar verdiği belirtilmektedir. Bu tebligatta eytam sandıklarındaki paraların Ziraat Bankası'nda nemalandırılması istenmekte ve banka idaresi ile tespit edilen esaslar sıralanmaktadır. Bu talimat ile yeni bir emre kadar Ziraat Bankası haricinde herhangi bir işlem yapılmaması kayda bağlanmıştır. Ziraat Bankası'nın bu paralara senelik yüzde altı faiz vereceği ifade edilmektedir. Banka ile yapılan anlaşmanın sadece 1915 yılı için geçerli olduğu fayda görülmesi halinde sonraki senelerde de bu uygulamanın sürebileceği belirtilmektedir. Ziraat Bankası'nın şubelerinin bulunmadığı yerlerde işlemler Osmanlı Bankası eliyle sürdürülmüştür.⁴¹⁵

Eytam İdareleri varlıklarını Cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürmüştür. Cumhuriyet ilan edilmeden önce TBMM hükümetleri tarafından bu konuyla ilgili muhtelif düzenlemeler yapılmıştır. 28 Ekim 1920 tarihli bir kararla muamelat-ı eytamin, 14 Nisan 1906 tarihli Muaddel Eytam Nizamnamesi ile eytam sandıklarının mevcut şekliyle yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemede eytam mallarının idaresinin Ankara Eytam Sandığı Müdürlüğü'ne bağlanması ayrıca karara bağlanmıştır.⁴¹⁶ Yine 5 Aralık 1922 tarihli bir talimname yayınlanarak darüleytamların idaresi ve işleyişi ile ilgili hususlar düzenlenmiştir. Cumhuriyet döneminde de bir süre varlıklarını koruyarak faaliyetlerini sürdüren eytam sandıkları daha sonra tasfiye edilmiş, bu tasfiye için bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon üyelerine Emlak ve Eytam Bankası'ndaki cari hesaplarından gösterilen miktarda ücret verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹⁷ Alınan bu karar gereği Eytam Sandıklarının tasfiyesi için fazla mesai harcayan ilgili memurlara gereken ödemeler yapılmıştır.⁴¹⁸ Son olarak 1926 yılında sona erdirilen sandıkların mevcut mal varlıkları yeni kurulan Eytam ve Eramil Bankası'na devredilmiş ve yetimlere ait paraların da bu banka tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır. Bu banka da sonra Emlak ve Eytam Bankası adını almıştır.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Özcan, **a.g.m.**, s. 117.

⁴¹⁶ Kenan Demirel, **Emlak ve Eytam Bankası**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2014, s. 20.

⁴¹⁷ BCA.D. 030.2.018/1.2.101.23.17.

⁴¹⁸ BCA.D. 030.018.1.2/107.91.15.

⁴¹⁹ Özcan, **a.g.m.**, s. 116-119.

4. EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARI KONTROLÜNDEKİ YETİM MALLARININ İŞLETME VE İDARE USULLERİ

Emval-i Eytam Müdüriyeti, daha çok sorumluluk alanına giren kişilerin sosyal hakları ile ilgilenirken buna bağlı olarak kurulan Emval-i Eytam Sandıkları ise, bu kişilerin ekonomik hakları ile ilgilenmiştir. Emval-i Eytam Sandıkları, bu kişilerin para ve mallarını finansal çerçevede değerlendirerek, nemalandırılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Emval-i Eytam Sandıkları, kurulduğu bölgenin kalkınmasında küçük çapta da olsa finansal destek sağlayarak ekonomisine katkı sağlamıştır.⁴²⁰

Emval-i Eytam Sandıklarının gelir kaynağını, eytam idaresi ve sandıklarının sorumluluk alanına giren kişilerin ebeveynlerinden, mirasçılarından ve mevcut kendi mal varlıkları olan her türlü nakit para, mücevherat, bağ, bahçe, tarla, ev, çiftlik, vakıf gelirleri ve maaş geliri gibi kaynaklar oluşturmaktadır. Bu gelirlerden nakit ve mücevherat kısmı, sandıklara aktararak faizle işletilmektedir. Diğer gayrimenkuller ise, vasiler tarafından işletilerek aylık veya yıllık gelirleri sandığa teslim edilmektedir. Eytam Nizamname ve zeyillerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda yetim ve yukarıda saydığımız diğer kişilerin ebeveyn ve mirasçılarından kalan altın, mücevherat ve kıymetli eşyaların hepsi, kıymet takdiri yaptırılarak nakit paraya çevrilmektedir.⁴²¹ Bu durum, yetimi ve ailesini mağdur ettiğinden, tarihi süreçte yetim yakınları ve vasilerinin mal kaçırmalarına sebebiyet vermiştir. Bu uygulama, yetime aileden yadigâr kalan kıymetli eşyaların elden çıkmasına neden olmuştur. Bu konu hakkında Ahmed Lütfi Efendi'nin eserinde detaylı bilgiler bulunmaktadır.⁴²²

Yetimin ebeveynlerinden birinin ölümü halinde tereke yazımı sırasında para edebilecek her türlü taşınır malın satılıp ve nakde çevrilmesi, 1851 Eytam Nizamnamesiyle kararlaştırılmıştır. Bu karar, tarihi süreç içerisinde bütün eytam nizamnameleri ve zeyillerinde tekrarlanmıştır. Başlangıçtan son döneme kadar olan zaman diliminde eytam sandıklarında paralar, kaime, kağıt para üzerinden alınıp satılmıştır. Ancak I. Meşrutiyet'ten sonra sandık lehine birtakım değişikliklere gidilmiştir. I. Meşrutiyet döneminde siyasi

⁴²⁰ Mehmet Çanlı, Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926), **Tarih Peşinde**, S. 24, 2020, s. 166.

⁴²¹ **Düstur Tertip 1**, C. 1, s. 270-274.

⁴²² Ahmet Lütfi Efendi, **a.g.e.**, s. 20.

karışıklıklar sonucunda ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sıkıntılar uzun yıllar sürmüştür. Paranın değeri düşmüştür. Bundan dolayı sandıktan borç para alan kişiler, borçlarını ödeyememiştir. Devlet, sandığa borcu olanlara kolaylık sağlamak ve sandıkların da zararını önlemek amacıyla 1879'dan itibaren birçok irade yayınlamıştır.⁴²³ Bu iradelerden biri 1880 ve diğeri de 1881 yılında yayınlanmıştır.⁴²⁴ Bu iradeler ile sandıktan borç alan kişilerin zimmetinde kalan paraların geri ödenmesi altın ve gümüş rayici üzerinden yapılmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda sandıklardaki mevcut paraların da altın ve gümüş olarak saklanmasına başlanmıştır. Bu durum, sonraki dönemlerde düzenlenecek olan Eytam Nizamnamesi ve zeyillerinde süreklilik kazanmıştır. Sandıkların en büyük müşterisi konumunda olan devletin borçlarında ise, bu kararın uygulandığını söylemek güçtür.⁴²⁵ Diğer taraftan sandıkların yetimlere ödediği nema ya da diğer ödemelerde bu durum geçerli olmamıştır.

1879, 1880 ve 1881 yıllarında çıkarılan iradeler ile her ne kadar sandıklarda biriken paraların altın ve gümüşe çevrilmesi kararlaştırılmasına rağmen Mütareke döneminde Haziran 1919 tarihinde, bununla ilgili tezat kararlar verilerek uygulama yapılmıştır. Örneğin Adliye Nezareti'nin talebi üzerine Meclis-i Vükela'da alınan bir karar gereği, yetimler adına sandıklarda bulunan altın ve gümüşün nakde çevrilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir.⁴²⁶ Özetle Emval-i Eytam Sandıklarının geliri, yetim ve ilgili kişilerin ebeveynlerinden kalan miras malları ve nakitlerinin işletilmesi sonucunda elde edilen gelirlerdir. Bunun yanında evrak işlemlerinden elde edilen harçlar, faiz gelirlerinden alınan harçlar (ihtiyat) ve diğer gelirlerdir.⁴²⁷

4.1. Eytam Sandıklarının Yetim Mallarını Değerlendirme Usulleri

Eytam sandıklarına teslim edilen paralar birkaç şekilde değerlendirilmekteydi. Öncelikle esnaf, tüccar, memur ve ziraatla uğraşan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaları için faizle borç verilmiştir. Faiz kavramı, eytam sandıklarında tutulan idane defterlerinde ribh olarak geçmektedir. Sandıklardan para talep edilmediği takdirde, yetimin mağdur edilmemesi için sandıklardaki paralar, başlangıçta sarraflarca değerlendirilmiştir. Daha

⁴²³ **Düster Tertip 1, Zeyl, C. 1, s. 1.**

⁴²⁴ **Düster Tertip 1, Zeyl, C. 1, s. 1-5.**

⁴²⁵ Çanlı, **a.g.m.**, s. 168.

⁴²⁶ BOA. MV. 216.014.01.01, (4 Haziran 1335-4 Haziran 1919).

⁴²⁷ Çanlı, **a.g.m.**, s. 168.

sonra yetim adına değerli kâğıt veya devlet tahvili de alınmaya başlanmıştır. Tarihi süreç içerisinde sandıkta biriken paralar, ağırlıklı olarak devlet tarafından da kullanılmıştır. Hazine, mali yönden her dönemde sıkıntıya düştüğünde sandıklarda biriken paralar, faiz karşılığında hazineye devredilmiştir. Bu duruma sıkça başvurulmuştur. Diğer sandıklara, eytam sandığından para transferi yapılmamaya çalışılmıştır.⁴²⁸

Yetimlere kalan gayrimenkullerin kira ve mahsul gelirleri direkt olarak kullanılırken menkuller çeşitli işletim usulleri ile işletildikten sonra gelirleri gereken harcamalara yönlendirilmiştir. Zaman zaman gayrimenkullerden alınan kira gelirlerinin direkt olarak harcanmasının yanı sıra kira geliri nakit para statüsünde değerlendirilip kredi olarak verilerek ikinci bir gelir daha elde edilmiştir. Dahası menkul ve gayrimenkulün bir arada olduğu yetim mallarında gayrimenkulden gelen kiranın menkullerle birleştirilip nemaya verildiği gözlenmiştir. Çalışma konusu yetim paralarından alınan krediler olduğu için bahsi geçen işletim usulleri detaylı incelenmiştir. Bey‘ bi’l-istiğlâl ve muâmele-i şer‘iyye olarak bilinen iki usulün sadece yetim paralarının işletilmesine özgü olmadığı Osmanlı ticari hayatında geçerli olan borç verme usullerinden olduğu bilinmelidir. Tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde; sosyo-ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir kılınarak sistem bütünlüğü ve beraberinde girift ilişkilerin korunduğu, kredi işlemleri, gayrimenkul kiralari, vakıflar, yardımlaşma sandıkları, yetim malları gibi konuların birbiri üzerinden kurgulandığı bir kez daha tespit edilmiştir.⁴²⁹

Kısaca muameleye verme olarak da adlandırılan işletme usulünde borç verilen para karşılığında yıllık %10-15 arasında nema alınmaktaydı. 1519’da yetim akçesinden 500 akçe borç alan ve 50 akçe çuha pahası (borcun neması kadar) olmak üzere toplamda 550 akçe borcu olan Mehmet’e geri ödeme için bir yıl vade verildiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Mahmut Çelebi vasi Hüseyin ile yaptığı muamele-i şer‘iyye sonucunda yetim malından bir senelik 1.000 akçe borç ve çuha pahasından 100 akçe olmak üzere toplamda 1.100 akçe geri ödeyecektir. Yetim parası %10’dan muameleye verilmiştir.⁴³⁰

Yetim paraların işletilmesinde sıklıkla kullanılan bir tür ipotekli satış olan bey‘ bi’l-istiğlâl, alınan borç karşılığı gayrimenkul rehin verilmesi ve borç geri ödenene kadar mülk sahibinin mülkünü kiracı olarak kullanmaya devam etmesi şeklinde özetlenebilir. Yıllık

⁴²⁸ BOA. MV. 216.014.01.01, (4 Haziran 1335-4 Haziran 1919).

⁴²⁹ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 329.

⁴³⁰ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 330.

alınan kira, borcun neması kadar olup döneminin cari kira fiyatları ile bir ilişkisi yoktur. 1588’de Halife, evini vasi Abdülaziz’e bey‘ bi’l- istiğlâl ile 3.000 akçeye satmış ve yıllık 300 akçe kira parası vermiştir. Toplam geri ödeme 3.300 akçedir. Aynı yıl, Fatma da evini vasi Lâleruh’a bey‘ bi’l-istiğlâl ile 5.500 akçeye satarak yılda 550 akçe kira elde etmiştir. Toplam geri ödeme 6.050 akçedir. Her iki örnekte de yetim malları yılda %10’dan değerlendirilip, kâr olarak alınan 300 ve 550 akçe ile ihtiyaçlar karşılanmıştır.⁴³¹ Bey‘ bi’l- istiğlâl işletim usulünde alınan kefiller kardeşler, çocuklar gibi yakın akrabalarından ve mahalle halkından seçilmiştir.

Yetim mallarının muamale-i şeriye ve bey‘bi’l-istiğlâl dışında mudarebe ile de değerlendirildiği tespit edilmiştir. Emek-sermaye diğer bir deyişle kâr-zarar ortaklığıolan mudarebede ortaklık yüzdesi şartlarına göre sermayenin bir kısmının ya da tamamının kaybedilme riski bulunmaktadır. Araştırma sırasında yetim malının mudarebeye verilmesi hakkındaki tek örnek; 1534’te Safiye’nin yetimlerine ait 14.500 akçenin kasap Karaca’da mudarebede bulunduğunu belirten kayıttır. Karaca’nın parayı geri ödememesi üzerine açılan davada borcun mudarebede olduğu bu yüzden yarısının ödenmesi gerektiği karara bağlanmıştır.⁴³²

Sandıklardaki paraların değerlendirilmesi konusunda Eytam İdaresi ve sandık nizamname ve zeyillerinde maddeler ve emirler bulunmaktadır. 1851 Eytam Nizamnamesine göre, sandıklardaki paralar ihtiyacı olan Müslim-Gayrimüslim, kadın erkek ayırımı yapmadan kefil ve ipotek gösteren herkese verilmiştir. Ancak eytam sandıklarının nizamnamesi gereği sandık çalışanlarına, yetim yakınları ve vasilerine para arzı yapmasına uzun bir süre izin verilmemiştir. Ancak I. Dünya Savaşı’nın olduğu dönemde, 9 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan bir kararname ile devlet memurlarına maaşını ipotek göstermesi karşılığında sandıktan para çekmesine izin verilmiştir.⁴³³ Daha önce memurlar, ipotek olarak gayrimenkul karşılığında para çekebilmekteydiler. Bu kararname ile yetim yakınları ve vasilerine sandıklardan para çekmesine de izin verilmiştir.⁴³⁴

1851 Eytam Nizamnamesinde, devlet tahvili veya iç borç şeklinde verilebilir diye herhangi bir madde olmamasına rağmen devlet, başlangıçtan itibaren sık sık eytam

⁴³¹ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 332.

⁴³² Gürsoy, **a.g.m.**, s. 333.

⁴³³ **Düstur Tertip 2**, C. 7, s.758-760.

⁴³⁴ Çanlı, **a.g.m.**, s. 169.

sandıklarından borç almıştır. Sandıklardan, devlete borç verilmesi konusu 1906 Eytam Nizamnamesinde yer almıştır. Örneğin, 1852 yılında Bağdat bölgesinde bulunan askeri personelin maaşlarının ödenmesi için eytam sandığından borç talep edilmiştir. Bu talep, dönemin Eytam Nazırı Tahsin Efendi tarafından uygun bulunarak sandıktan borç verilmiştir. Yine, 1857 yılında Girit Adası'nda açılan rüştiyeler için borç para verilmiştir.⁴³⁵ 1872 yılında ise, İzmit-Eskişehir demiryolu inşaatı için devlet, sandıktan borç almıştır.⁴³⁶ Savaşların yoğun olduğu dönemlerde sandıklar, devletin borç almak için sıkça başvurduğu bir kaynak olmuştur. Devlet Mütareke dönemi, Millî Mücadele yılları ve sonrasında da sandıklardan borç almıştır.

1870'ten sonra Osmanlı Devleti'nde bankaların ve Emval-i Eytam Sandıkları dışındaki diğer sandıkların yaygınlaşması sonucunda, eytam nizamnamesinde de bir takım hukuki düzenlemelere gidilmiştir. Örneğin, 15 Şubat 1872 tarihli eytam sandıkları ile ilgili zeyil nizamnamede, sandıklardan paraların kimlere verileceği konusunda sınırlama getirilmiştir. Zeyil nizamnamenin on dördüncü maddesiyle, sandıklardan tüccara verilecek paralar sınırlandırılmıştır. Bu maddeye göre, menafi sandığı bulunan yerlerde, eytam sandığından para aktarılmasına karar verilmiştir.⁴³⁷

Tarihi süreçte eytam sandıklarının en büyük müşterisi devlet olmuştur. Bununla ilgili çarpıcı bir örnek olan 1902 tarihli Şeyhülislamlık makamının hazırladığı bir rapordur. 1906 tarihli Eytam Nizamnamesinin hazırlık aşamasında Meclis-i Emval-i Eytamın hazırlayıp, 20 Nisan 1899 tarihinde Meşihat (Şeyhülislamlık) makamına sunduğu raporun ekinde 1 Haziran 1902 tarihindeki İstanbul ve Bilad-ı Selase'deki (Eyüp Sultan, Galata ve Üsküdar) Emval-i Eytam Sandıklarında biriken paranın hesap cetveli de sunulmuştur.⁴³⁸ Bu cetvele göre, 1902 yılında İstanbul bölgesindeki sandıklarda toplam elli bir milyon altı yüz seksen bir bin dokuz yüz on kuruş (516.819.1 Osmanlı Lirasıdır.) bulunmaktadır. Bu paranın 22.513.813 kuruşu, vatandaşa verilen ve kasada mevcut paradır. 20.977.739 kuruşu, Devlet Konsolide, tahvil ve şimendifer tahvilatına yatırılmıştır. 6.140.817 kuruşu, hazineye borç olarak verilmiştir. 3.049.541 kuruşu da Eytam Nizamnamesi gereği yetimlerin diğer sandıklarda bulundurduğu paradır.⁴³⁹ Cetvelde gösterilen rakamlardan anlaşılacağı üzere,

⁴³⁵ Şahin, **a.g.e.**, s. 66.

⁴³⁶ Şahin, **a.g.e.**, s. 67.

⁴³⁷ **Düstur Tertip 1**, C. 1, s. 280-281.

⁴³⁸ BOA. ŞD.02693.00024.006., (9 Zilhicce 1316-20 Nisan 1899).

⁴³⁹ Çanlı, **a.g.m.**, s. 170.

sandığın en büyük müşterisi devlettir. I. Dünya Savaşı ve mütareke döneminde özellikle İstanbul Hükümetleri ve Anadolu'daki mahalli idareler, sık sık Emval-i Eytam Sandıklarından para almıştır. Örneğin, 26 Nisan 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'nin emriyle, Bursa Belediyesine kamu binaları ipotek gösterilerek Emval-i Eytam Sandıklarından bir sene vade ile üç yüz bin lira borç verilmiştir. Yine 11 Eylül 1920 tarihinde kamu binaları ipotek gösterilerek Maliye Nezaretine dört ay vade ile dört yüz bin lira borç verilmiştir. Ancak borcun vadesi dolmasına rağmen iki kurumdan para tahsil edilememiştir.⁴⁴⁰ I. Dünya Savaşının yoğun olarak devam ettiği 1915 yılında, eytam sandıklarından para talebi fazla olmaması, güvenlik ve herhangi bir usulsüzlüğün yaşanmaması için önlemler alınmıştır. Ziraat Bankası ile Şeyhülislamlık makamının 14 Mart 1915 tarihinde yaptığı mukavele gereği yetim paraları, senelik yüzde altı faiz ile bankada işletilmesine başlanmıştır.⁴⁴¹ Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde birçok taşra eytam idaresi ve sandıkları buna karşı çıkararak eski usule göre işlem yapmaya devam etmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eytam sandıklarının müşterisi devlet, esnaf, tüccar, çiftçi ve memurdur. Bu bölümde esnaf, tüccar, çiftçi ve memurların sandıklardan faydalandırılması ele alınacaktır. Sandıktan borç alacak olan kişiler, başlangıçta yerel şer'i mahkemeye başvurmaktadır. Daha sonra eytam idareleri ve sandıkları taşrada yaygınlaştırılmasından sonra talipliler, eytam idaresine veya müdüriyetine müracaat etmeye başlamıştır.⁴⁴² Borç talebinde bulunan kişi, alacağı borca karşılık ipotek göstermek zorundadır. İpotek, altın mücevherat olabileceği gibi, tarla veya herhangi bir gayrimenkul de olabilmektedir. İpoteğin, mutlaka borç alınacak paranın değerinde veya üzerinde olması gerekmektedir. Bununla ilgili eytam nizamname ve zeyillerinde detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Örneğin 1851 Eytam Nizamnamesine göre alınacak ipotek, borç alınacak meblağın bir buçuk katı kadar olması gerekmektedir. İpotek olarak gösterilen malın, tahminçiler tarafından kıymet takdiri yapıldı. İpotek konusunda 1906 Eytam Nizamnamesinde daha sıkı önlemler alınmıştır. Daha önce borç olarak alınan paraya karşılık ipotek bir buçuk katı mal gösterilirken, 1906 Eytam Nizamnamesinde bu oran iki katına yükseltilmiştir.⁴⁴³ I.

⁴⁴⁰ BCA, 030.18.01.01.7.34.2.1., (16 Eylül 1336-16 Eylül 1920).

⁴⁴¹ BOA. BEO.4651.348825.002.001, (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920).

⁴⁴² **Düstur Tertip 1**, C.1, s. 276-277.

⁴⁴³ Çanlı, **a.g.m.**, s. 171.

Dünya Savaşı ve sonrasında ise, bu oran üç katına kadar çıkarılmıştır. 1906 Eytam Nizamnamesine göre, ipotek olarak gösterilen malın kıymet takdiri, maliye ve belediyelerce yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁴

Sandıklardan para çekme şartlarından bir diğeri de kefil gösterilmesidir. Sandıklardan borç alacak kişi, alacağı borca karşı kefil göstermek zorundadır. Kefil olarak üç kişi gösterilmektedir. Kefil sayısı sonraki yıllarda ikiye düşürülmüştür. Kefillerin güvenilir olmasına dikkat edilmiştir. Gösterilen kefillerin, makam ve mevkilerine bakılmadan, parayı ödeyebilecek maddi durumunun olup olmadığına bakılmıştır. 1906 Eytam Nizamnamesi öncesinde sandığın müşteri ile yapmış olduğu borç sözleşmesinde kefiller yer alırken, (1906 sonrasında kefiller sözleşmede yer almamıştır.⁴⁴⁵ Kefillerle ilgili ayrı bir kefalet sözleşmesi yapılarak sandıklarda saklanmıştır. Aynı şekilde eski borç sözleşmelerinde ipotek gösterilen mallar yer almazken, 1906 sonrasında ipotekler ve değerleri sözleşmelerde gösterilmeye başlanmıştır.

Kefil ve ipotek belgeleri hazırlandıktan sonra talipli, evraklarla birlikte yerel şer'i mahkemeye başvururdu. Başvuru mahkemeden olumlu onaylandıktan sonra talipliye, eytam müdürünün huzurunda para en geç 15 gün içerisinde teslim edilirdi. Borç verme ile ilgili bütün evraklar, borcun tamamen ödenmesine kadar sandıkta saklanırdı.⁴⁴⁶ Para, teslim edilmeden önce sandık ile talipli arasında borç sözleşmesi imzalanmaktadır. Emval-i Eytam Sandığından bir kişiye borç olarak verilecek paranın miktarı konusunda herhangi bir sınırlama limit yoktur. Ancak 1851 Eytam Nizamnamesinde “sandıkta biriken paranın miktarı yirmi beş bin kuruştan fazla ise para, sarraflar kumpanyasına verilerek değerlendirilmesi yapılır” şeklinde bir ifade bulunmaktadır.⁴⁴⁷ Yine bu nizamnamede, sandıktan borç alacak kişiler konusunda yetimin vasisi ve yakınlarının sandıktan para çekmesi yasaklanırken, 1906 Eytam Nizamnamesinde yetimin velisi ve vasisi konusunda bazı ayrıcalıklar getirilmiştir.⁴⁴⁸ 1906 Eytam Nizamnamesinin kırk dördüncü maddesinde sandıktan borç para alacak olan yetimin velisi ve vasisine beş bin kuruşa kadar kefilsiz para

⁴⁴⁴ **Düstur Tertip 1**, C. 8, 1943, s. 515-548.

⁴⁴⁵ **41 Numaralı Antalya Şer'iye Sicil Defteri**, 1309-1315 (M.1892- 1897).

⁴⁴⁶ **Düstur Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁴⁷ **Düstur Tertip 1**, C.1, s. 276-277.

⁴⁴⁸ Çanlı, **a.g.m.**, s. 171.

verilebileceği belirtmektedir. Bu kişilere ipotek ve kefil göstermesi karşılığında ise en fazla on bin kuruşa kadar borç verilebileceği ifade edilmektedir.⁴⁴⁹

1851 ve 1906 Eytam Nizamnamelerine göre, borçlanma süresi en fazla üç yıldır. Bu süre, 9 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan bir kararname ile beş yıla çıkarılmıştır.⁴⁵⁰ Ancak uygulamada beş yıllık vade tercih edilmemiştir. Bu sürede, yetimin yaş durumu göz önünde bulundurulurdu. Süre tekrar yenilebilirdi. Borcun bitmesine bir ay kala eytam müdürlüğünce, borçluya bir ihtarname gönderilirdi. İhtarnamede, kişinin borcu olduğu ve borcunu ödemesi gerektiği hatırlatılırdı. Aynı zamanda borçluya, borcunu ödeyip ödemeyeceği sorulurdu. Eğer kişi, borcunu ödemeyecek olursa, ipoteklerinin satılacağı kendisine bildirilirdi. Borçlu, kayıp veya başka bir yere gitmiş ise borcun son ödenme tarihine kadar beklenirdi. Eğer ödeme yapılmaz ise borçlunun ipoteği gazete ilanı ile satılırdı. Masrafları da borçluya ait olurdu.⁴⁵¹ İpoteklerin satış işlemleri son ödeme tarihinden itibaren en geç bir ay sonrasında yapılırdı. 1915 yılından itibaren bu süre beklenmemiş ve hemen satışa sunulmuştur. İpotekler iki ay süresince üç defa satışa çıkarılırdı.⁴⁵² Ancak satışa çıkarılan rehinlere talip bulunmaz ise bu rehinler, eytam sandıklarına devredilirdi. Borçlu, borcuna karşılık tekrar senet yenilemek isterse, borcunu tamamen ödemesi gerekmektedir.

Emval-i Eytam Sandığına borcunu ödemeyen kişi ve kefillerine, ceza olarak hapis cezası verilmiştir.⁴⁵³ İcra Kanununda 7 Ağustos 1907 tarihinde yapılan bir değişiklikle Emval-i Eytam Sandığına borcu olan kişilere hapis cezası getirilmiştir.⁴⁵⁴ Borcunu ödemeyip hapis cezası alan kişilerin, bir daha sandıktan para çekmesi yasaklanmıştır. Sandıktan borç para alan kişi, eğer borcunu ödemedi vefat ederse, borcunun geri ödeme süresi beklenmeksizin terekesinden alınmıştır.

Eytam idaresi ve sandıklarında birçok defter tutulmaktadır. Bunlar Yevmiye Defteri, İcmal Defteri, Yetim Gelir Gider Defteri ve Eytam Teminatlı İdane defteri gibi defterlerdir.⁴⁵⁵ Yevmiye defterleri, sandık emini tarafından tutulmaktadır. 1906 Eytam Nizamnamesine göre sandık emini, terekelerden ve hazineye verilen borçlardan ve geri

⁴⁴⁹ **Düstur Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁵⁰ **Düstur Tertip 2**, C. 7, s. 761-762.

⁴⁵¹ **Düstur Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁵² **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁵³ **Düstur Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁵⁴ **Düstur Tertip 1**, C. 7, s. 863-864.

⁴⁵⁵ **Düstur Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

alınan gelir ve giderleri makbuzu ile teslim alır ve teslim ederdi. Yetim mallarının müzayedesini esnasında alınan pey akçelerinin muhasebe kayıtlarının bitirilmesinden sonra yevmiye defterine kaydettirildikten sonra kasada saklardı. Terekenin taksimi sırasında ve sandıktan para alışverişi yapılırken yapılan işlemlerin kayıtlarını sandıkta muhafaza ederdi. Her ay hazineye verilen borçlardan gelecek nemaların sahiplerine dağıtımını yapılan para makbuzlarını sandıkta saklardı. Bu evrakları, her akşam yevmiye defterine işlerdi. Kısacası kasanın her türlü işleminden ve sandığın her türlü kaybından Sandık emini ve yardımcısı sorumludur. İcmal defterleri, eytam idaresi ve sandıklarında görevli mümeyyizler tarafından tutulmaktadır. 1906 Eytam Nizamnamesinin otuz yedi, seksen ve seksen birinci maddelerine göre, Eytam muhasebecisine bağlı olarak çalışan mümeyyiz, İstanbul ve taşra şer'i mahkemelerinden gelen icmal ve tereke defterleriyle yıllık muhasebe defterlerini inceleyerek özel defterlere kaydederdi. Mümeyyiz, merkez ve taşra eytam idaresi, sandıkları ve meclislerinde tutulan her türlü evrakın saklanıp saklanmadığını, kontrol ederdi. Tutulan evrakların eksikliği veya işlemlerinin uzatılıp uzatılmadığını kontrol ederdi. Bunlarla ilgili altı ayda bir defter tutardı. Tutulan bu defterleri, gerektiğinde İstanbul merkeze gönderirdi. Konumuzu ilgilendiren defter grubu idane defterleridir. İdane kelimesi, borç veya ikraz anlamına gelmektedir. Eytam Teminatlı İdane Defteri, idane memuru tarafından tutulurdu. 1906 Eytam Nizamnamesinin otuz altıncı ve kırk altıncı maddelerine göre idane kâtabi, idanelerin kaydedilmesi işleriyle görevliydi. Yani borçlu ve kefiller tarafından verilecek senetleri rehin alarak, gönderilmesi gereken yerlere gönderilmesi, gelen ve giden evraklarını takibini yapıp evrakları, idane memurlarına teslim ederdi. Defter, gerekli işlemler yapıldıktan sonra saklanırdı. İmzalanan borç sözleşmelerinin toplandığı deftere idane defteri adı verilmiştir. 1851-1906 yılları arasında sandıklardan borç alan kişilerle ilgili evrak veya borç senetleri, (idane hüccetleri) şer'îye sicili defterlerinde karışık olarak düzenlenmiştir. Bu evraklar, düz metin şeklinde yazılmış olup, yazımı veya metni konusunda farklı yerel şer'î mahkemelerde standart bir metin bulunmamaktadır. 1906 Eytam Nizamnamesi ile borç senedi, kefalet senedi ve diğer birçok belgenin düzenlenmesi standart bir metin haline getirilmiştir. İdane defterleri, bazı bölgelerde matbu şeklinde bastırılırken, bazı bölgelerde de standart sözleşme metnine göre kâtipler tarafından yazılmıştır. Defterlerin sayfa sayısı, ortalama yüz-yüz elli sayfadan oluşmaktadır. Her sayfası onaylanmış ve her bir sayfa, bir borçluya tahsis edilmiştir. Borç senedi şeklinde düzenlenen sayfalar, tablo halinde gösterilmiştir. Örneğin 1922-24 yılları arasında tutulan Antalya Eytam Sandığına Mahsus İdane Defteri, yüz sayfadan oluşmakta olup, matbu olarak bastırılmıştır. Buna mukabil, 1920-26 yılları arasında tutulan 167 numaralı Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus

Teminatlı İdane Defteri ise, yüz otuz altı sayfadan oluşmaktadır.⁴⁵⁶ Bu defter, kâtipler tarafından yazılmıştır. Her iki defterde de sözleşme metni aynıdır.

Tablo halinde düzenlenen her bir borç senedinin baş tarafında borçlunun kişisel bilgilerinin yanında borcu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Tablonun birinci hanesinde sandıktan borç alan kişinin, ipoteği olan malın cinsini gösteren (bağ, bahçe, dükkân, ev, tarla, mağaza) kısım bulunmaktadır. İkinci hanede, borç alan kişinin yaşadığı semt, mahalle veya açık adresi olan sokak ve ev numarası gösterilmiştir. Daha sonra borç alan kişi veya kişilerin isimlerinin yazıldığı hane gelmektedir. Diğer hanelere sırasıyla baktığımızda, alınan borcun kaç yıllığına alındığını gösteren bir hane bulunmaktadır. Akabindeki hanede, kaç para borç alındığı ve buna karşın ne kadar faiz vereceği hesaplanarak toplam geri ödeyeceği para yazılmıştır.⁴⁵⁷ Rıbh-ı mülzem adındaki hanede, eytam sandığına ödenecek paranın faiz tutarı gösterilmiştir. Bu hanede, iki rakam göze çarpmaktadır. Birincisi anaparanın gerçek faizidir. İkinci rakam ise, borçlunun beş yıl içerisinde sandıkla olan bütün işlemlerinde kullanılacak masraflar “ihtiyat” şeklinde alınan paradır. Bu para, faize eklenerek her ay tahsil edilmektedir.

Kıymet-i muhammine adı altındaki gösterilen hanede, ipotek olarak gösterilen malların (dükkân, ev, bahçe, mağaza, tarla) parasal olarak o dönemdeki kıymet takdirini göstermektedir. Kıymet takdiri, belediye ve maliye tarafından yapılmakta ve belgesi verilmektedir. Burada gösterilen gayrimenkullerin rayiç bedelleri, her bölgenin ekonomik ve sosyal hayatını yansıtması bakımından önemli ipuçları vermektedir. Son hane ise, ikrazat numarası adını taşımaktadır. Bu numara, ilk bakışta kronolojik bir sıra gibi algılansa da değildir. Bu hane, sandıktan borç olarak verilen paranın hangi yetimin malından verildiğini göstermektedir. Eytam idaresi veya sandıklarında, her yetimin malını gösteren bir defter veya kayıt bulunmaktadır. Bu defterde, her yetime bir numara verilmiştir. Bu numara, bu haneye yazılmıştır.

Borç senedinin ana metni, tablonun ortasında yer almıştır. Ana metin standart bir metindir. İçerisinde borçlunun adı, adresi, kaç para aldığı, ne işle uğraştığı, gösterilen ipoteğin kıymet takdiri belgesini alıp almadığı ve hangi yetimin parasından borç almak

⁴⁵⁶ İrfan Ünal, 167 No'lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1920-1926), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2010.

⁴⁵⁷ Çanlı, a.g.m., s. 174.

istediği belirtilmiştir. Bununla birlikte hangi vasi ve eytam müdürü vasıtasıyla işlem yapılacağı, alacağı paradan kendisine ne kadar ödenebileceği ve kendisinin de ne kadar geri ödeyeceği belirtilmiştir. Borcunu ödeyemez ise gösterilen ipotek ve ferağın satılacağını ve bunun için de eytam müdürü, kadı ve müftüyü vekil tayin ettiğini, mahkeme durumunda mahkeme harçları ve vergilerini kendisinin ödeyeceğine dair belge imzaladığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler, standart metin içerisinde boşluklara el yazısı ile yazılmıştır.

Sözleşme metninin altında, iki ya da üç tane şahidin adı bulunmaktadır. Şahitler, taliplinin yakını olabildiği gibi, mahkemedeki görevliler de olabilmektedir. Şahitlerin adının yanında borçlunun adı, eytam müdürü ve kadının (naip ya da kadıya vekil olan başkatip) adı ve imzaları, parmak izi veya mührü bulunmaktadır. Metnin en altında boş kalan kısmında, alınan idane harcı ile kaydiye harcı yazılmıştır. Bununla birlikte mahkeme-i şer'iyeye muamelatına mahsus ilmühaber pulu bulunmaktadır.

19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'ndeki bankacılık ve faiz konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmında yalnızca genel bir değerlendirme ve tarihsel süreç incelenmiştir. Faiz konusunda yapılan çalışmalarda, genel olarak ayet ve hadislerle dayalı dönemin din ulemasının içtihatları ön plana çıkarılırken, bazı çalışmalarda aylık, yıllık faiz oranları üzerinde durulmuştur. Özellikle 19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hem faiz sisteminin özü hakkında hem de Eytam İdanat Sandıklarında uygulanan para arzı veya faiz sistemi konusunda ayrıntılı çalışmalar bulunmamaktadır.⁴⁵⁸

Günümüz faiz sisteminde, bankalardan alınan borç paranın öncelikle faizi alınmaktadır. Eytam idanat sandıklarındaki uygulamada ise, bu durumun tam tersi öncelikle anaparanın tahsil edilmesi esas alınmıştır. Bu durum idane defterlerinde açıkça görülmektedir. Dönemin faiz mantığını veya eytam idanat sandıklarında uygulanan faiz sistemini anlamak için ekte örneğini verdiğimiz eytam idane defterlerinde gösterilen borç senedindeki sözleşmeyi iyi anlamak ve incelemek gerekmektedir. Sözleşme metnine göre sandıktan borç alan kişi, kendisine para teslim edildikten sonra anaparayı altışar aylık eşit taksitlerle ödemesi gerekmektedir. Örneğin sandıktan para çeken bir kişi borcu bir yıl vade ile alacaksa iki taksitte, iki yıl vade ile alacaksa dört taksitte, üç yıl vade ile alacaksa altı

⁴⁵⁸ Çanlı, a.g.m., s. 175.

taksitte ödemektedir. Borçlu, ödemeyi bu şekilde yapacağını dair sözleşme metninde taahhüt etmektedir.

Faiz ve ihtiyatın ödeme işlemi, borcun alındığı tarihi müteakip aydan itibaren başlatılmaktadır. Eytam sandıklarından borç alan kişilerin aylık ödemeleri 1881'den sonra Rumi takvim yerine miladi takvimin aybaşı ödeme tarihi kabul edilmiştir. Bu durum, 19 Aralık 1881 tarihinde “Bî Kudret Medyûnların Bin Sekiz Yüz Altmış Altı Sene-i Milâdiyesinden Mukaddem Eytâm Sandıklarına Olan Duyûnât-ı Atıklarına Dâirdir.” adlı bir irade ile gerçekleşmiştir.⁴⁵⁹

Faiz ve ihtiyat (masrafları) tutarı, altmış aya veya beş seneye taksim edilmektedir. Borçlu, taksitlerden biri ödenmediği takdirde imzaladığı sözleşmede, ipotek olarak gösterdiği malların satılacağına dair taahhütte bulunmaktadır. Bunun için de borçlu, ipotek malının satılmasına dair eytam müdürüne yetki vermektedir. Ayrıca borçlu sözleşmede, borcun bitimine kadar ipotek gösterdiği malı başkasına satamayacağı veya devredemeyeceğine dair taahhütte bulunmaktadır. Borçlu, sözleşme imzalarken herhangi bir doğal afet sonucunda bile olsa ipotek gösterilen mallarda bir zarar oluşursa, bu zararın masraflarının ihtiyat veya masraflar akçesi olarak belirlenen bir miktar paradan karşılanacağına dair taahhütte bulunmaktadır. İhtiyat akçesi şeklinde alınan para, borçluyu korumamaktadır. Bilakis sandığın menfalarını korumaktadır. Bunun için borçlu eytam müdürünü, kadıyı ve müftüyü vekil tayin etmektedir. Sözleşme metninin sonunda, yukarıda taahhüt edilen şartlarda sözleşmenin kabul edildiğine dair genel bir ifade kullanılmıştır.

Eytam sandıklarında para arzı kaime (kağıt para) ve para/kuruş üzerinden yapılmaktadır. Bu çerçevede yukarıdaki sözleşme metnini örneklemek gerekirse, eytam sandıklarından borç verilen paranın faiz uygulamasını şu şekilde izah edebiliriz. Örneğin, ekte verdiğimiz Antalya ve Çanakkale eytam idane defterlerine göre, sandıktan bir yıllığına on beş bin kuruş borç alan bir kişi, ilk altı ayda borcun yarısını yani yedi bin beş yüz kuruşunu ödemiştir. Geri kalan yedi bin beş yüz kuruşunu da ikinci altı ayda vermiştir. Faizini ise, sözleşmeyi imzaladığı tarihten itibaren altmış ayda veya beş yılda her ay eşit taksitlerle ödemiştir.

⁴⁵⁹ **Düstur I. Tertip, Zeyl C. 4, s. 187.**

Borçlu, on beş bin kuruş için beş yıl boyunca her ay yüz on iki buçuk kuruş ödemiştir. Beş yıl içerisinde ödenecek anapara faizi ve ihtiyatı ise; $112.5 \times 60 = 6.750$ kuruş tutmuştur. Sandıktan on beş bin kuruş borç alan bir kişi geriye 15.000 kuruşa karşılık, 21.750 kuruş ödemiştir. Sandıktan alınan on beş bin kuruşa karşılık bir yıllığına anapara faiz tutarı, 1.350 kuruştur. Bu tutar, anaparanın yıllık faizi olarak % 9'dır. Bu tutar, sandığın bu dönemde uyguladığı yıllık faiz oranıdır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, 1922 yılında Antalya Eytam Sandığı, arz talep doğrultusunda sandık, parayı yıllık yüzde dokuz ile satmıştır.⁴⁶⁰ Masraf olarak gösterilen 4.500 kuruşun ise, borcun bitimine kadar beş yılda harcanacak masraflar için ihtiyat parası şeklinde alınmıştır. Bu da, anaparanın % 36'sına tekabül etmektedir. Toplam faiz olarak görünen 6.750 kuruş ise, anaparanın % 45'ini ifade etmektedir.⁴⁶¹

Sandıktan iki yıllığına yirmi bin kuruş alan bir kişiden, anapara dört taksitle altışar aylık dilimler halinde $5.000 \times 4 = 20.000$ kuruş tahsil edilmiştir. Faizi ise, aylık 150 kuruştan $150 \times 60 = 9.000$ kuruş ödenmiştir. Borçlu, aldığı 20.000 kuruşa karşılık toplam 29.000 kuruş olarak sandığa iade etmiştir. Sandığa ödeyeceği anaparanın faizi, 3.600 kuruştur. Bu tutar, iki yıllığına faiz oranı % 18'idir. İhtiyat olarak gösterilen 5.400 kuruşun ise, alınan anaparanın % 27'sini oluşturmaktadır. Toplam faiz olarak görünen 9.000 kuruş ise, anaparanın % 45'ini ifade etmektedir.⁴⁶²

Yukarıda verilen örneklerde de görüleceği gibi vade oranı kaç yıl olursa olsun, yıllık faiz oranı yüzde dokuzdur. İhtiyat veya masraflar için alınan paranın oranı bir yıllık vadede anaparada yıllık % 36, iki yıllıkta % 27 ve üç yıllıkta ise, yüzde 18'dir. Üç örnekten hareketle genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, yetime verilecek olan anaparanın faizi yüzde dokuz sabit kalmaktadır. İhtiyat olarak alınan para, sandığın kârıdır. Bu durumda sandıkların tercihi, para arzında kâr payı yüksek olduğu için genel olarak bir yıllık vade tercih edilmiştir. Nitekim Antalya ve Çanakkale Eytam İdane defterlerinde bu durum açıkça görülmektedir.

Antalya ve Çanakkale eytam idane sandıkları örneğine bakarak sandıklarda uygulanan sistemi genelleyemeyiz. Verilen örnekler, eytam sandıklarının 1906 Nizamnamesine göre yapılan bir uygulamasıdır. Ancak, yetimin eline geçen anaparanın gerçek faizi, arz-talep doğrultusunda yıllık yüzde dokuz ila on beş arasında değişmiştir. İhtiyat olarak alınan

⁴⁶⁰ Çanlı, a.g.m., s. 177.

⁴⁶¹ Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340 M. 1922-1924), s. 5.

⁴⁶² Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340 M. 1922-1924), s. 20.

paranın oranı ise sabit kalmamakta ve anaparanın faizi oranında değişmektedir. Örnelemek gerekirse, Antalya ve Çanakkale eytam idane sandığında 1922-23'te anaparanın yıllık faizi yüzde dokuz olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık sandık, ihtiyat olarak bir yıllığına yüzde otuz altı, iki yıllığına yüzde yirmi yedi ve üç yıllığına ise yüzde on sekiz oranında para tahsil etmiştir.

1924 yılına gelindiğinde, Antalya ve Çanakkale bölgesindeki sandıklarda arz/talep doğrultusunda yıllık yüzde on iki üzerinden para arzı yapılmıştır.⁴⁶³ Buna karşılık ihtiyat olarak ise, bir yıllık vadede sandığın kârı yüzde kırk sekize yükselmiştir. Toplamda yıllık faiz oranı yüzde altmışa çıkmıştır.⁴⁶⁴

Sandıklarda uygulanan faiz oranları ile ilgili bilgileri, eytam sandığı nizamnamelerinde, iradelerde ve kararnamelerde bulmaktayız. Konuyla ilgili ilk bilgiler, 1851 Eytam Nizamnamesinde yer almıştır. 1851 Eytam Nizamnamesine göre, sandıktan alınan paranın kesesinden, altı kuruş on para faiz alınması kararlaştırılmıştır. Yani yıllık yüzde on beş faiz oranıyla para verilirdi.⁴⁶⁵ Eğer bu şartlarda yetimin parası kullandırılmaz ve sandıkta kalır ise, paranın sandıkta bekletilmesi yerine, yetime menfaat temin etmek için kesesi beş kuruş faizle esnafa, tüccara, sarrafa vb. kişilere borç olarak verilebilirdi. Bu da yüzde on iki faiz oranına tekabül etmektedir.⁴⁶⁶

Genel olarak eytam sandıklarında uygulanan faiz oranı, yıllık yüzde on beştir. Bu oran, sandıkların kuruluşundan 1876'ya kadar devam etmiştir. 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle faiz oranı devletin müdahalesiyle üç yıl süre ile yüzde dokuz olarak uygulanmıştır.⁴⁶⁷ Bu oran Girit Adasında ise, yüzde on iki olarak sabitlenmiştir. 1906 Eytam Nizamnamesinde faiz oranı ile ilgili kısa ve net bir madde bulunmaktadır. Nizamnamenin kırk üçüncü maddesinde, “yetim mallarına uygulanacak nemalarda halen mevcut olan genel borç nemalarına uygulanan tutar üzerinden yapılacaktır” denilmektedir. Aynı zamanda bu maddede, faiz oranlarının mevcut durumda kararlaştırılmış veya gelecekte kararlaştırılacak miktara göre tespit edilmesi istenilmektedir. Bu maddeye göre, faiz oranı arz/talebe göre belirlenmiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Çanlı, a.g.m., s. 178.

⁴⁶⁴ **Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri** (R. 1338-1340 M. 1922-1924), s. 88-100.

⁴⁶⁵ Çanlı, a.g.m., s. 178.

⁴⁶⁶ **Düstur I. Tertip**, C. 1, s. 270-274.

⁴⁶⁷ **Düstur I. Tertip**, Zeyl C. 4, s. 187.

⁴⁶⁸ **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerindeki şer'îye sicili defterlerindeki borç senetlerine veya idane defterlerine bakıldığında sandıkların uyguladığı faiz oranı, genelde % 15 civarındadır. Para talebinin fazla olduğu dönemlerde bu oranın yüzde on altıya kadar çıkmıştır. Talebin az olduğu dönemlerde ise, yüzde dokuz ila yüzde on civarında borç verilmiştir. Düşük faizle para arzı, daha çok Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde yapılmıştır. Devletin sandıklardan aldığı borç paranın faiz oranı ise genel olarak her dönemde, yüzde on iki olmuştur.

Eytam Sandıkları, I. Meşrutiyet döneminde büyük zarar etmiştir. Bu dönemde devam eden sosyal ve ekonomik sıkıntılara karşı alınan tedbirlere rağmen, eytam sandıklarının zararı gün geçtikçe artmıştır. Bu sıkıntıların yanında sandık yöneticilerinin usulsüzlük ve kayırmacılıkları da sandıkların zararını artmıştır. Bu sebeple Şeyhülislamlık idaresi, 1890 yılından itibaren sandıklarda denetimlerini sıklaştırmıştır. Taşra eytam sandıkları ile ilgili gelen denetim raporlardan biri de Adana bölgesinden gelen rapordur. Adana Vilayetinin 10 Nisan 1906 tarihli raporunda, faiz ve paraların işletilmesi konusunda yapılan teklifler dikkat çekmektedir. Raporda, sandıklardaki paraların Ziraat Bankası'na yatırılması istenmiştir. Bu konuda detaylı bilgiler verilmiştir. Paraların Ziraat Bankası'na yatırılması halinde ülkenin ziraatının kalkınmasına yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Bu dönemde Ziraat Bankası'nın yıllık faiz oranı yüzde dördttür.⁴⁶⁹ Eytam Sandıklarında ise, yıllık faiz yüzde on ikidir. Faizin yüksek olması sebebiyle sandıklar tercih edilmemiştir. Konu ile ilgili vilayetin teklifi, bankanın sandıklardan parayı yüzde dört faiz ile alıp yüzde altı ile faiz ile vermesi şeklinde olmuştur. Vilayetin bu teklifi, başlangıçta kabul görmemiştir. Ancak 14 Mart 1914 tarihinde Şeyhülislamlık makamı ve Ziraat Bankası arasında yapılan bir sözleşme ile yıllık yüzde altı faiz oranı kabul edilmiştir. Aynı zamanda bu sözleşme ile bütün sandıklara, elinde bulunan mevcut paraları Ziraat Bankası'na yatırma zorunluluğu getirilmiştir.⁴⁷⁰ 1914 yılında böyle bir karar alınmış olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde, taşradaki sandık yöneticilerinin büyük bir kısmı paraları, Ziraat Bankası'na yatırmadığı gibi eski usul sandıktan faizle para satmaya devam etmiştir. Milli Mücadele ve sonrası dönemde Ankara Hükümeti, eytam sandıklarına bir süre müdahale etmemiştir.⁴⁷¹ Ankara Hükümeti, eytam idaresi ve sandıklarına nizamnamesine göre işlem yapmasına müsaade etmiştir. Cumhuriyet

⁴⁶⁹ Ziraat Bankasının işlemleri, Osmanlı altın lirası üzerinden yapılmaktadır.

⁴⁷⁰ BOA. BEO. 004651.348825.002.001,(6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920).

⁴⁷¹ Çanlı, **a.g.m.**, s. 180.

döneminde eytam sandıkları, yıllık yüzde dokuz ila on iki arasında para satmağa devam etmiştir.

4.2. Emval-i Eytam Sandıklarında Yapılan İşlemlerden Alınan Harçlar

Osmanlı Devleti, Tanzimat ile şer'i hukukun medeni hukuk kısmını ilmiye sınıfına bırakmıştır. Eytam İdaresi, Meclisi ve Eytam Sandıklarında çalışan görevlilerde ilmiye sınıfından olduğu için, mahkeme ve sandıklarda işlem gören her türlü evraktan alınan harçlardan elde edilen gelirlerden belirli oranlarda taksim edilerek ücretlerini almıştır. Şer'i mahkemelerde, eytam idaresi ve sandıklarında yetimlerle ilgili işlemlerden alınan harçları incelediğimizde alınan ilk harç, tereke yazımı ile başlamaktadır. Yetimlerle ilgili tereke yazımından başlayıp, sandıklarda para ve mallarının işletilmesine kadar olan her türlü işlemlerden harç alınmıştır. Alınan harçların bazıları şunlardır. Tereke eşyasının satımından alınan harç, dellaliye harcı, idane harcı, muhasebe harcı, faiz gelir makbuzlarından alınan harç, hazine borçları nemalarından alınan harç, ipoteklerin satımından alınan harç, mahkeme harcı ve kaydiye harcı gibi harçlardır. Bu harçların yanında bir de devletin aldığı vergi bulunmaktadır. Harçların ne kadar olduğu konusunda nizamnamelerde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, 1851 Eytam Nizamnamesinde, kassam kâtipleri ve muhızrlar, idane harcı olarak “Habbe-i vahide”⁴⁷² adı altında “kesede beş kuruş harç alır” denilmektedir. Bu harcın alınması, 1872 yılında yasaklanmasına rağmen 1906 Eytam Nizamnamesi ile harç alınması tekrar getirilmiştir. Yine 1906 Eytam Nizamnamesine göre, yetimin emlak arazi ve akarından başka, satılacak tereke eşyasından binde 20 dellaliye harcı alınmasına karar verilmiştir.⁴⁷³

Mahkemelerde yazılan terekelerden masraflar çıktıktan sonra mirasçılar arasında taksim olunan paranın toplamından, vergi olarak kuruşta bir para vergi alınırdı. Eytam malından borç alınan paraya karşılık, taşınır malları rehin edildiğinde binde bir kuruş, taşradaki devlet arazisini işleyenlerden binde beş kuruş, kefile borç alınırsa binde on kuruş vergi alınırdı. Borç yenilemesinde de aynı para alınırdı. İdane kayıtları için kayıt parası

⁴⁷² Habbe; 71 mg. lık bir ağırlık ölçüsü olup, iki arpa bir habbe sayılırdı. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.128.

⁴⁷³ **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

olarak binde bir kuruş alınırđı. Kayıt silinmesi halinde para alınmazdı. Belediyece de yapılan işlemler karşılığında bir kuruş ilmühaber parası alınırđı.⁴⁷⁴

Veraset ispatı ilamı ve hüccetlerinde, miktara göre kuruşta yarım para harç alınırđı. Yetimin üzerinde bulunan emlakın satışı için, verilen izinnameden bin kuruşta beş kuruş harç alınırđı. Tereke ile ilgili her türlü evrakın ikinci nüshasından harç alınmazdı. Kâğıt parası olarak elli kuruş harç alınırđı.⁴⁷⁵ Vasi tayini ve nafaka takdiri gibi işlemlerden para alınmayarak sadece kâğıt parası olarak beş kuruş, yazıcı için de anapara üzerinden bindelik bir ücret kaydiye harcı alınırđı.⁴⁷⁶ Tereke yazımları için özel harç alınmazdı. Kâtipler, özel olarak olay mahalline giderlerse şehir içinde elli kuruş, şehir dışında uzaklığa göre yüz ila yüz elli kuruş özel harç alırlardı.⁴⁷⁷

Devlet, gayrimüslimlerin şer'i miras hukuku ile ilgili hükümlere uyması için özendirici teşvikler getirmiştir. Gayrimüslim tereke yazımından ücret alınmamıştır. Miras hukuku çerçevesinde gayrimüslimlerin tereke yazımlarında ve vasi atamalarında birçok kolaylıklar sağlamış olmasına rağmen, yükümlölüklerini yerine getirmeyen kişiler hakkında ağır cezalar getirilmiştir. Sandıkların diğer işlemlerinde ve alınan bütün harçları, gayrimüslimler de vermiştir.

Alınan bu harçlardan elde edilen gelirlerden çalışanlara belirli oranlarda maaşları ödenmiştir. 1906 Eytam Nizamnamesine göre, alınan harçlar şu şekilde çalışanlara taksim edilmiştir. İstanbul'da, dellaliye'nin yirmi hisseden altı hissesi tellala, altı hissesi tereke kâtiplerine, iki hissesi muhızrlara, altı hissesi eytam müdüriyeti heyetine verilirdi.⁴⁷⁸ İstanbul'da sandıklarda alınan harçların üçte biri eytam memurlarına, üçte biri görevlendirilen muvazzaf olmayan görevlilere verilirdi. Muhasebe harcı ile idane harcının üçte biri İstanbul'daki hâkimlere, üçte biri eytam müdüriyeti heyetine, diğer üçte biri de ikili birli hesabıyla tereke kâtiplerine, muhızrlara verilmiştir. Taşrada ise, muhasebe harcı ve idane harcının üçte biri eytam müdürleri ve maiyetine, üçte biri mal sandığına teslim edilirdi.

⁴⁷⁴ **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁷⁵ Çanlı, **a.g.m.**, s. 181.

⁴⁷⁶ Askeri sınıfa mensup olan kişilerin yetimlerinden herhangi harç alınmayacaktır. **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁷⁷ **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁷⁸ **Düstur I. Tertip**, C. 8, s. 515-548.

Vergi ve diğer mahkeme harçları birleştirilerek her aybaşında kâtip ve hademelerin maaşlarının ödenmesi sağlanmıştır.⁴⁷⁹

İlk zamanlarda kassam kâtipleri ve muhızrlar, idane harcı olarak kesede 5 kuruş, “Habbe-i Vahide” adı altında harç alıyorlardı. Daha sonra değiştirilen usule göre bu harcın alınması, nezaret tarafından yasaklanmıştır. 1871 (H.1288) nizamname zeyline göre, yetimin emlak arazi ve akarından başka satılacak tereke eşyasından alınan binde 20 dellaliye harcından binde 12'si Eytam Müdürüne, binde 5'i tellala ve binde 3'ü de mahkeme hademeleri olan kâtip ve muhızra verilecektir.

Kaydiye harcının yarısı yazıcılara, diğer yarısı da İstanbul ve taşradaki eytam müdüriyeti heyetine veriliyordu. Eytam müdürleri ve diğer görevli memurlar, H. 1324 nizamnamesine ek olarak yayınlanan zeyl-namedeki değişikliğe göre; tereke dellaliyesinden başka, sandıktan rehin karşılığında borç alan ve ödemediği takdirde rehinlerinin satışı dellaliyesinden de pay alacaklardır. Bu dellaliye diğer tereke dellaliyesi gibi 20 hisseye bölünerek İstanbul'da altı hissesi emval-i eytam idaresi heyetine, 14 hissesi münadilere verilecektir. Taşrada ise yine 20 hissedenden 12'si eytâm müdürü ve maiyetine, sekiz hissesi tellala verilecektir. Daha sonra 1878 (H.1296) yılında çıkarılan başka bir zeylnamede Eytam Müdürüne bunlardan başka, 182 idane makbuzlarından kuruşta bir para verileceği kararlaştırılmıştır.

Bu harçlar İstanbul'da Eytam Müdüriyeti heyetine, taşrada ise Eytam müdürü ve maiyetine verilecektir. Tahsildar olmayan yerlerde eytam müdürleri, tahsil edilen gelir ve akar ücretlerinden ve hazine borçları nemalarından yüzde beş kuruş alacaktır.

İstanbul'da alınan verginin üçte biri eytam memurlarına, üçte biri görevlendirilen muvazzaf olmayan görevlilere, muhasebe harcı ile idane harcının üçte biri İstanbul'daki hâkimlere, üçte biri eytam müdüriyeti heyetine, diğer üçte birisi de tereke kâtiplerine ve muhızrlara veriliyordu. Taşrada ise; muhasebe harcı ve idane harcının üçte biri eytam müdürleri ve maiyetine, üçte biri mal sandığına teslim edilerek vergi ve diğer mahkeme harçlarıyla birleştirilerek her aybaşında kâtip ve hademelerin maaşlarının ödenmesi sağlanıyordu. Dellaliyenin yirmi hissedenden altı hissesi tellala, altı hissesi tereke kâtiplerine, iki hissesi muhızrlara, altı hissesi ise eytam müdüriyeti heyetine veriliyordu. Mahkemelerde

⁴⁷⁹ Çanlı, a.g.m., s. 181.

yazılan terekelerden masraflar çıktıktan sonra mirasçılar arasında taksim olunan paranın toplamından vergi olarak kuruşta bir para vergi alınmaktadır. Eytam malından borç alınan paraya karşılık taşınır malların rehin edildiğinde binde bir kuruş, taşradaki devlet arazisi işletenlerden binde beş kuruş, kefil gösterilerek borç alınırsa binde on kuruş alınıyordu. Borç yenilemesinde de aynı para alınıyordu. İdane kayıtları için kayıt parası olarak binde bir kuruş alınıyordu. Kayıt silinmesi halinde para alınmıyordu. Belediye tarafından da yapılan işlemler karşılığında bir kuruş ilmühaber parası alınıyordu.⁴⁸⁰

Veraset ispatı ilam ve hüccetlerinde miktara göre kuruşta yarım para harç alınmaktaydı. Yetimin üzerinde bulunan emlakın satışı için verilen izinnameden bin kuruş da beş kuruş harç alınmaktaydı. Tereke ile ilgili her türlü evrakın ikinci nüshasından harç alınmıyordu. Ancak kâğıt parası olarak elli kuruş harç alınmaktaydı. Vasi tayini ve nafaka takdiri gibi işlemlerden para alınmayarak sadece kâğıt parası olarak beş kuruş, yazıcı için de 15 ila 25 kuruş arasında kaydiye harcı alınıyordu. Tereke yazımları için ise özel harç alınmıyordu. Ancak kâtipler, özel olarak olay mahalline giderlerse şehir içinde elli kuruş, şehir dışında uzaklığa göre yüz ila yüz elli kuruş özel harç alıyorlardı.

4.3. Yetimlerin Emval-i Eytam Sandıklarından Faydalandırılması

Osmanlı şer'i veya örfi hukuk sisteminde anne veya babası ölmüş kız ve erkek çocuklar, yirmi yaşını dolduruncaya kadar yetim sayılmıştır. Yirmi yaşından itibaren yetimler, mahkeme kararıyla rüştünü ispat etmişlerdir.⁴⁸¹ Yetimlerle birlikte eytam idaresinin sorumluluğunda bulunan diğer deli, bunak ve bakıma muhtaç kişiler de mahkemenin uygun gördüğü sürece sosyal ve ekonomik gözetim altında bulundurulmuştur. Bu kişilerin sandıktaki para ve mallarından faydalandırılması belirli kurallara bağlanmıştır. Bu kuralların en başında nafaka gelmektedir. Nafaka: bir kişinin normal bir hayat için muhtaç olduğu mesken, yiyecek, içecek, giyecek, tedavi masrafları gibi ihtiyaçlarını temin etmek anlamına gelmektedir.⁴⁸² Başka bir ifade ile nafaka, bir erkek yetimin hayatını kazanıncaya değin kız yetimin ise, evleninceye değin mahkemece takdir edilen ve sandıkça

⁴⁸⁰ Taşar, a.g.e., s. 52.

⁴⁸¹ **Düstur Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁸² Rıfat Özdemir, "*Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)*", **Belleten**, LIV/63, S. 211, Ankara 1990, s. 1035.

karşılana ve vasisi tarafından kullandırılan para veya ücrettir. Diğer deli, sakat veya bakıma muhtaç kişilere verilecek nafaka ise, mahkemenin uygun göreceği sürece verilmektedir.⁴⁸³

Eytam sandıklarınca değerlendirilen yetim ve diğer kişilerin nakit paraları ve malları kendilerine günlük, haftalık, aylık veya yıllık şeklinde vasileri vasıtasıyla kullandırılmıştır. Bir yetimin sandıktan faydalandırılması eytam nizamnamelerinde veya hukuki metinlerde nemalandırma şeklinde geçmektedir. Yetim malının işletilmesi sonucunda elde edilen faiz gelirinin aylık ya da yıllık olarak geri ödenmesidir. Bu ödemenin şekline bakıldığında sandıktaki biriken para nispetinde yerel şer’i mahkemenin takdir edeceği günlük veya aylık nafaka miktarı ile kıyaslanmaktadır. Bu takdir, bir kişinin yaşına, cinsiyetine, sosyal ve ekonomik statüsüne ve bazı kıstaslara göre değişmektedir.

Yetimin, sandıktan faydalandırılması konusu, 1851’den 1906 yılına kadar olan eytam nizamnamelerinde detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Konu ile ilgili 1851 Eytam Nizamnamesinde, şu ifadeler yer almıştır. “Sandıktan borç alınıp, geri ödenen paralardan yetime, vasisi vasıtasıyla ödenir. Bu da azar azar ödenir” ifadesi kullanılmıştır. Ne kadar ödeneceği konusunda eytam idaresinden alınan bilgiye göre hareket edilirdi. Kısacası ne kadar ödeneceği yerel şer’i mahkemenin takdirine bırakılmıştır.⁴⁸⁴

1851 Eytam Nizamnamesine zeyil 1872 tarihli Nizamnamenin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde, bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Zeyil Nizamnamenin sekizinci maddesine göre yetim, sandıktan vasisi aracılığıyla faydandırılmıştır. Eğer yetimin sandıktaki parasından başka emlak veya arazi geliri varsa, eytam idaresi gözetiminde öncelikle bunların gelirinden yetime, vasisi vasıtasıyla nafaka ve kisve baha adı altında her ay ödenmiştir. Yetimin emlak ve arazi geliri olmazsa, sandıktaki parasından verilmiştir. Yetimin nemalandırılması 1906 Eytam Nizamnamesinin kırk beşinci maddesine göre, her ayın sonunda nemaların ödenmesini hüküm altına alınmıştır. Aynı zamanda konunun takibi için idane memurları ile eytam müdürleri sorumlu tutulmuştur. Zeyl Nizamnamenin dokuzuncu maddesinde ise, yetimin vakıf geliri ve ebeveyninin vasiyeti gereği hayır işlerine harcanması gereken paralar varsa bu tür harcamalar, vasi vasıtasıyla yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁵ Bu konu 1906 Eytam Nizamnamesinde de yer verilmiştir. 1906 Eytam

⁴⁸³ Çanlı, a.g.m., s. 182.

⁴⁸⁴ **Düstur Tertip 1**, C. 1, s. 270-274.

⁴⁸⁵ **Düstur Tertip 1**, C. 1, s. 277.

Nizamnamesinin on sekiz ve on dokuzuncu maddesine göre, yetimin malından vasiyet gereği vasisi vasıtasıyla hayır işlerine harcanacak masraflardan herhangi bir vergi alınmazdı. Bu tür masraflar, yapılmadan önce eytam meclisine onaylatma mecburiyeti getirilmiştir.⁴⁸⁶ Her ayın sonunda sandıktaki parası nemalandırılan yetim, bunun dışında da sandıktan zorunlu giderler için vasisi vasıtasıyla para alabilmiştir. Vasi, eytam sandığına başvurarak yetimin zorunlu giderleri için günün şartlarına uygun olarak “nafaka ve kisve baha” adı altında belirli bir para isteyebilme hakkına sahiptir. Bu para, mahkemece bilirkişi (ehl-i vukuf) tayin edilerek, kişinin sosyal ve ekonomik durumuna ve günün şartlarına göre günlük veya aylık şeklinde takdir edilmiştir.⁴⁸⁷ Takdir edilen para, eytam müdürüne bildirilir ve bu para yetimin sandıktaki özel defterine de kaydedilirdi. Takdir edilen para, her ayın sonunda yetimin vasisine makbuz karşılığında teslim edilirdi.

Yetim, aldığı genel nafakanın yanında sünnet merasimi, evlilik masrafı ve gayrimenkullerinin tamiri için de sandıktan vasi vasıtasıyla para alabilirdi. Sünnet merasimi ve evlendirme ile ilgili harcamalar, vasi tarafından yapılarak makbuzları eytam idaresine ibraz edilirdi.⁴⁸⁸ Yetimin gayrimenkullerinin tamirâtı için 500 kuruşa kadar olan masraflar için eytam meclisinin yaptıracağı araştırma sonucunda izin verilirdi. Fazla ise belediyece keşif yapılarak tamirâtı için vasi kanalıyla tamir ettirilirdi.⁴⁸⁹

Emval-i Eytam Sandığı tarafından erkek ve kız yetimler için ödenen nafaka miktarlarında farklılık bulunmaktadır. Erkek yetimlere dört tam verilirken, kız yetimlere ise erkeğe ödenen miktarın dörtte üçü oranında bir miktar ödenmektedir. Bazen kız ve erkeğe eşit miktarlarda ödenmiştir. Sosyal güvencesi olan yetimin nafakası, kendilerine kalan maaştan sandık vasıtasıyla faydalandırılırdı. Sosyal ve ekonomik durumuna göre bu kişilere erkeklerde yirmi yaşına; kadınlarda evleninceye kadar, diğer sakat, deli, yaşlı ve bunaklara yerel mahkemenin uygun gördüğü süre kadar nafaka verilirdi.⁴⁹⁰ Sandıktan yetime ödeme yapılırken, yetimin sandıktaki parası dikkate alınırdı. Buna rağmen, sandıklardan verilen nemanın miktarı konusunda sık sık şikâyetlere neden olduğu şer’iye sicili defterlerinde yer almıştır.⁴⁹¹ Örneğin, sıradan bir yetime, sandıkta parası olmasına rağmen mahkeme kararıyla

⁴⁸⁶ **Düster Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁸⁷ Çanlı, **a.g.m.**, s. 183.

⁴⁸⁸ **Düster Tertip 1**, C. 1, s. 278.

⁴⁸⁹ **Düster Tertip 1**, C. 8, s. 515-548.

⁴⁹⁰ **Düster Tertip 1**, C. 7, s. 1179.

⁴⁹¹ Çanlı, **a.g.m.**, s. 184.

düşük nafaka takdir edilmiştir. Bu tür uygulamalar, zamanla şikâyetlerin artmasına neden olmuştur.

Şikâyetler konusunda sivil vatandaşlar hukuken bir şey yapamazken, vefat eden resmi devlet görevlisinin yakınları ve meslektaşları zamanla bu konu ile ilgili tedbir almaya çalışmıştır. Devlet hizmetinde çalışıp vefat eden kişilerin dul-yetimlerinin hakları, 1864'ten sonra kurulmaya başlayan yardımlaşma sandıklarının nizamnamelerine maddeler konularak yetim hakları korunmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik kurumlarının kurulması 1864 yılından itibaren başlanmıştır. Öncelikle askeri personel, daha sonra da sivil personelin dul ve yetimleri için çalışmalar yapılmıştır. Kurulan sosyal güvenlik sandıkları, başlangıçta yardımlaşma sandığı şeklinde kurulurken, daha sonra tekaüt sandığı şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Bunlar, başlangıçta kurumsal olmaktan ziyade, daha çok mesleki sandıklar şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Yardımlaşma sandıkları, 1890'lardan sonra kurumsallaştırılmıştır. Bu sandıklardan dul-yetimlere kalan miraslar, eytam sandıklarına aktarılmıştır. Eytam sandıkları, bu paraları faiz ile işleterek hak sahiplerine aylık şeklinde kullandırmıştır.

Yetim mallarının işletilmesi ve yetimin bundan faydalandırılması ile ilgili uygulanan bazı özel durumlara da rastlamaktayız. Örneğin, babanın vasi tayin edildiği bazı durumlarda, yetimin malı sandığa teslim edilmemiştir. Her ne kadar yetimin malı, babasına teslim edilmiş olsa da babası, yetimin malını faizle kullanabilirdi. Kendisi kullanamazsa başkasına faizle verebilmektedir. Bu işlemler, eytam idaresi gözetiminde yapılmaktadır.⁴⁹² Yetimlerin sandıklardan faydalandırılması sağlıklı yapılıp yapılmaması konusunda ise eytam idaresi ve sandıkları, kuruluşundan kapanışına kadar olan tarihi süreçte sürekli usulsüzlükler ve yolsuzluklarla anılmıştır. Bu konuda eytam nizamnamelerinde değişiklik yapılarak sürekli ek tedbirlerin alındığı dikkati çekmektedir. Bu tür sıkıntıların azaltılması için 1890'dan itibaren Eytam Meclisi ve Şeyhülislamlık makamı denetimlerini sıklaştırmıştır.

Şeyhülislamlık makamının, taşradaki eytam idareleri ve sandıklarının denetimi sonucunda ortaya çıkan tablo, usulsüzlük ve yolsuzluğun daha da büyük olduğu görülmüştür. Örneğin yukarıda da belirttiğimiz gibi Adana Vilayetinin 10 Nisan 1906 tarihinde Meşihata gönderdiği raporda, sandıkların elde ettiği faiz gelirinin ancak yarısı,

⁴⁹² Çanlı, **a.g.m.**, s. 186.

hatta dörtte birinin yetimin eline geçtiği belirtilmiştir.⁴⁹³ Sandıklardan verilen paralar, yıllarca bazı kişilerin zimmetinde kalmıştır. Yukarıda örneğini verdiğimiz gibi yetim yüzde dokuz ila on iki nema alırken sandık, yüzde otuz altı ila kırk sekiz oranında hatta daha yüksek kazanç elde etmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan fiili işgaller döneminde, eytam idareleri ve sandıklarının İstanbul ile ilişkileri kesilmiştir. Fiili işgaller başlamadan önce Adliye Nezaretinin, 25 Şubat 1919 tarihinde Sadarete gönderdiği bir yazıya göre, işgal altındaki sandık memurları, mevcut durumdan dolayı görevlerini bırakarak iç bölgelere kaçmıştır. Sandıkların evraklarının bir kısmı kaybolmuştur.⁴⁹⁴ Sandıklarda görevli bulunamadığı veya sandık kayıtlarına erişilemediği için Ziraat Bankası'nın yetimlere vermiş olduğu hesap cüzdanlarının ibrazı yapılamadığı dile getirilmiştir.⁴⁹⁵ İşgal ile bir de Bursa ve İzmir bölgesindeki eytam idaresi ve sandık görevlilerinin usulsüzlükleri ve yolsuzlukları eklenince yetimlerin nemalandırılması yapılamayarak mağdur edilmiştir.⁴⁹⁶ Bunun yanında işgal kuvvetlerinin ve işbirlikçi gayrimüslimlerin, sandıkları yağmalamaları sonucunda bu dönemde yetimlerin nemalandırılması yapılamamıştır.⁴⁹⁷ Emval-i Eytam Sandıklarında değerlendirilen paralardan elde edilen gelirden yetimlerden başka kimsesiz olup da malı olamayan kişiler de faydalandırılmıştır.⁴⁹⁸

4.4. Emval-i Eytam Sandıklarında Yaşanan Usulsüzlükler

Kur'an'da yetim mallarının korunması emrine riayet etmeyenlerin cezalandırılacağını belirten ayetlere ve Osmanlı Devleti'nin kesin hükümlerle yayımladıkları kurallara rağmen, her dönem yetim mallarında usulsüzlükler yapılabilmektedir. Bunların tespiti durumunda, yukarıda belirtilen nizamnameler ile devlet, tazmin veya telafi yoluna gitmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda değişen vilayet sistemine bağlı olarak, eyaletlerde kurulan vilayet meclisleri, oluşan usulsüzlük için bir danışma organıydı⁴⁹⁹. Yetim malları üzerinde yapılan

⁴⁹³ BOA. BEO.002829.212174.003.001. (3 Eylül 1322-16 Eylül 1906).

⁴⁹⁴ BOA. BEO.004558.341780.002.001. (25 Şubat 1335-25 Şubat 1919).

⁴⁹⁵ Çanlı, **a.g.m.**, s. 187.

⁴⁹⁶ BOA. BEO.004644.348286.001.001. (29 Temmuz 1336-29 Temmuz 1920).

⁴⁹⁷ BOA. BEO.MV.00220.00185.001.001. (Tarihsiz)

⁴⁹⁸ Çanlı, **a.g.m.**, s. 187.

⁴⁹⁹ İlber Ortaylı, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul: Hil Yayın, 1985, s. 67.

usulsüzlükler üzerine vereceğimiz örneklerin birçoğu, bu danışma organından Bâbiâli'ye rapor edilen durumlardır.⁵⁰⁰

Yapılan usulsüzlüklerin birçoğunda eytam müdürlerinin adı geçmektedir. Bunlara örnek vermek gerekirse; Lapseki Kazasında eytam eski müdürü Ahmed Efendi, Lapseki Banka şubesine başkan tayin edildikten sonra eski görevi süresinde Hacı Ali Ağa'nın terekesinden bazı eşyaları düşük fiyatla ithal ettirdiğine, bazısının da kendisinin kullandığına dair iddia üzerine konu bölge kaymakamlığından meşihata bildirilmiştir⁵⁰¹. Yetim Ahmet Efendi'nin Hacı Ali Ağanın terekesinden kalan malları gizlediği, yetimler için yapılan nemaları zayi ettiği Biga Mutasarrıflığına bildirilmiştir⁵⁰². Usulsüzlüğe dair tespitler ve muhtemelen tanzim husus kayda geçmiş olmasına rağmen Ahmed Efendi'ye ilaveten bir ceza verilip verilmediği sicile yansımamıştır.

Eytam Sandıklarından sandığın idarecisi olan müdürlere ve sandık çalışanlarına borç verildiği de olmuştur. Borç paraya ihtiyacı olup sandığa başvuran sıradan bir kişi, parayı alıp borcunu ödemedi her hangi bir kuruma memur olarak tayin edilirse, yeni işinden aldığı maaşından borcu tahsil edilirdi. Bu duruma vereceğimiz örnek ise emval-i eytamdan borç para alan ve bunu ödemeyen Osman Ziya Bey'in, bir süre sonra Emniyet Sandığı'na memur olarak tayin edildiği öğrenilmiş, bu bilgi üzerine Emval-i Eytam Müdüriyeti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine bir yazı göndererek Osman Ziya Bey'in maaşından 25 Ramazan 1322/3 Aralık 1904 tarihinden itibaren 287 kuruş tahsil edilmesini istemiştir⁵⁰³.

Yetimlerin mallarında herhangi bir şekilde usulsüzlük yapan eytam müdürleri Şûrây-ı Devlet tarafından yargılanmaktaydı. Yapılacak muhakemede yetimin hakkını müdafaa etmek amacıyla meşihat tarafından yetime bir vekil tayin edilmekteydi⁵⁰⁴. Örneğin yetim malından zimmetine 100.000 kuruşun üzerinde para geçirmekle suçlanan Şam eski eytam müdürü Arif Efendi'nin yargılanmak üzere Suriye Vilayeti 'ne gönderileceği, 2 Cemaziyelahir 1322/14 Ağustos 1904 tarihinde Şûra-yı Devlet reisi tarafından şu şekilde

⁵⁰⁰ Necla Kızıldağ, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytam Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 11, Ekim 2020, s. 239.

⁵⁰¹ BOA, DH, MKT, 1823-117.

⁵⁰² BOA, DH, MKT, 1848-46.

⁵⁰³ BOA, DH, EUM, THR, 17-9.

⁵⁰⁴ BOA, BEO, 1533-114951.

kayda geçmiştir; Emval-i Eytamdan zimmetine akçe geçirdiği iddiasıyla taht-ı mahkemeye alınan Şam Eytam Müdürü Sabık Arif Efendi hakkında Şura-yı devlet İstinaf Mahkemesince verilen hüküm katiyet kesp etmiş ve ol babda tanzim kılınan ilam leffen takdim huzur-ı sami-i cenabı sadaret-penahileri kılınmış olmakla Suriye vilayetine tebliğ edilmek üzere Dahiliye Nezareti celilesine havale buyrulması bâbında emr- û fermân hâzret-i men-lehü'l-emrindir⁵⁰⁵.

Eytam Sandıklarındaki paralarla ilgili yapılan usulsüzlükler yalnızca müdürlerin bu paraları alması ya da habersizce kullanmasından ibaret değildi. Yetime ait sandığın yerini bilen müdürler dışındaki kişiler de bu mallardan istifade etmiştir. Örneğin Silivri Eytam Sandığının müdürü Ahmed Efendi, 16 Kânunuevvel 1335/16 Aralık 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği dilekçede odasındaki eytam sandığının zorlanarak açıldığını ve içerisinden 8106 lira kadar bir paranın alındığını beyan etmiş ve tahkikata hemen başlandığını, neticenin bildirileceğini de eklemiştir⁵⁰⁶.

Eytam mallarına yapılan usulsüzlüklerde pek çok eytam müdürünün adı geçmekle beraber farklı devlet memurlarının ve vasi olarak belirlenen kişilerin isimlerine de rastlamaktayız. Örneğin Eski Musul Valisi Tahir Paşa, bölgedeki redif zabıtalrı ile bazı diğer memurların, yetim ve emekli maaşlarında suiistimaller yaptıklarına dair bilgi üzerine tahkikat yapılması istemiştir.⁵⁰⁷

Arşiv vesikalarında yetimlerin mallarını korumakla görevli vasilerin isimleri ve yanlışları da mevcuttur. 18 Rebiülahir 1325/31 Mayıs 1907 tarihli arşiv vesikasında, Manastır'da ikame eden yetimin vasisi Feride Hanım, yetime ait olan eve müdahale etmesi üzerine yargılanmıştır. Manastır İstinaf Mahkemesi'ne yazılan dilekçede⁵⁰⁸ durum anlaşılmaktadır.

⁵⁰⁵ BOA, DH, MKT, 868-69.

⁵⁰⁶ BOA, DH, EUM, AYŞ, 28-11.

⁵⁰⁷ BOA, DH, MKT, 1961-68.

⁵⁰⁸ BOA, TFR. I, MN, 126-12547.

Osmanlı Devleti'nin yetim malları hususundaki özenini göstermek adına verilebilecek örnek ise; Musul Eytam Sandığı muamelatının birçok suiistimale uğratıldığından bahisle bölge Eytam Sandığı müdürünün hemen değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca vilayet meclisinde bir komisyon teşkil edilerek durumun incelenmesi ve görevi sonlandırılan müdürün yerine başka birinin tayini istenmiştir⁵⁰⁹.

Yapılan soruşturma neticesinde Emval-i Eytamdan hırsızlık yaptığı anlaşılan Suşehri Şeriye Mahkemesi Başkatibi Rıza Efendi ve onu koruyan Naip Osman Niyazi Efendi'nin görevlerine son verilmiştir.⁵¹⁰

Ankara Emval-i Eytam eski Müdürü Şevket Efendi'nin zimmetinden dolayı alacağın kendisiyle kefilinden tahsil edilmesine ve verilen üç ay hapis cezasına itirazı üzerine incelenmek evrakı Şura-yı Devlete gönderilmiş⁵¹¹ ancak yapılan inceleme sonrasında Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesinde, daha önce verilen karar kesinlik kazanmıştır.⁵¹²

⁵⁰⁹ BOA, BEO, 83-6216.

⁵¹⁰ BOA.DH.MTV. 62-36 H-13-07-1331

⁵¹¹ BOA.ŞD. 1351-5 H-29-03-1322.

⁵¹² BOA.DH.MKT. 865-79 H-15-04-1322.

5. SONUÇ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve askeri problemlerin en fazla yaşandığı ve yenileşme çabalarının hız kazandığı bir dönemdir. 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, devlet işlerinin daha düzenli ve sağlıklı yapılabilmesi için yeni kurumlar oluşturulmuştur. 1851'de Eytam Nezareti ile kurulan Emval-i Eytam Sandıklarının, 1926'ya kadar nizamnamesinde ve teşkilat yapısında birçok değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler, genel olarak usulsüzlüklerin ve yolsuzlukların engellenmesi amacıyla yapılan önlemler şeklinde olmuştur. Başlangıçta ilmiye sınıfının elinde bulunan eytam müdürlüklerine, sonraki yıllarda ilmiyeden olmayan kişilerden atanmaya başlanmıştır. Devlet, bununla ilmiye sınıfında bir denge sağlamaya çalışmış ise de usulsüzlüklerin azaltılması ile ilgili nispi bir düzelme olsa da beklenen tam bir iyileşme olmamıştır.

Emval-i Eytam Sandıkları, Osmanlı Devleti'nde yetimleri ve onların mallarını himaye etmek için yapılagelmiş uygulamaların son evresidir. Daha önceleri askerî ve beledi kassamlar yoluyla korunmaya çalışılan yetim malları, Emval-i Eytam Sandıklarıyla düzene ve kurallara bağlanmıştır. Yetim malları için özel defterler açılmış, malların nemalandırılması devlet kontrolünde gerçekleşmiştir.

Kuruluş amacı, dul-yetim, deli ve bakıma muhtaç kişilerin sosyal ve ekonomik haklarını korumak ve değerlendirmek olan eytam idaresi ve sandıkları, yetimlerin daha çok parasal ya da ekonomik işleri ile ilgilenmiştir. Eytam idaresi, yetimlerin tereke yazımından başlayıp, bütün işlemlerinde öncelikle nakit para getirebilecek konulara öncelik vermiştir. Yetimlerin taşınabilir her türlü mal ve mücevherat gibi miras malların nakit paraya çevirerek sandığa aktarma yoluna gidilmiştir. Bu uygulama her ne kadar yetimin haklarını koruma adına yapıldıysa da eytam idaresi, tarihi süreç içerisinde sandık veya çalışanlara gelir elde etme yoluna gitmiştir. Bundan dolayı da her dönemde şikâyetlerin arkası kesilmemiştir.

Sandık nizamnamelerinde yetim paralarının değerlendirilmesi konusunda esnaf, tüccar ve ziraatın geliştirilmesi amacıyla kullanılması ifade edilirken, başlangıçtan itibaren sandıkların baş müşterisi devlet olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda özel mülkiyet hakkına garanti verilmesi Tanzimat ile getirilmiştir. Bu hakkın yaygınlaşması uzun süre almıştır. Halk, genelde ya devlet arazisinde ya da vakıf arazisinde kiracı olarak işletmeci pozisyonundadır. İşledikleri arazi üzerinde tasarruf hakkı vardır, miras olarak

bırakabilmektedir ancak mal sahibi devlet ya da vakıftır. Sandıklardan para çekme kefil ve ipotek karşılığı yapıldığı için esnaf ve çiftçinin bundan faydalanması çok sınırlı kalmıştır. Bu ve buna benzer nedenlerden dolayı başlangıçtan itibaren sandıkların esnafa ve çiftçiye para satması düşük seviyede kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da sandıkların baş müşterisi devlet olmuştur.

Emval-i Eytam Sandıkları, yetim mallarının yolsuzluk ve dikkatsizlik sebebiyle zayı olmaları üzerine yetimlere ait mal varlıklarının korunması için kurulmuş bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ana hedefin yanında yetim mallarının ciddi bir miktarı haiz olduğunun tahmin edilmesi, idarenin aynı zamanda ekonomiye ve devlete önemli bir kredi merkezi olma görevini üstlenebileceği fikrinin de göz ardı edilmediğini düşündürmektedir. Nitekim devlet tarafından yapılan borçlanmaların ciddi bir yekûn tutması bunun bir delili olarak kabul edilebilir. İdarenin bu manada iki fonksiyonu icra ettiği görülmektedir. Emval-i Eytam Sandıklarında yapılan idane işlemleri yoluyla hem yetimlere ait mallar nemalandırılarak yetime fayda sağlanmış, hem de ihtiyaç içerisinde olan kişilere/kurumlara hatta devlet bütçesine kredi sağlanmıştır.

Sandıklarda uygulanan faiz sistemi günümüz sisteminden farklıdır. Uygulanan sisteme göre sandıklarda, öncelikle anaparanın tahsili söz konusudur. Anapara, kaç yıllığına verilirse verilsin geri ödenmesi altışar ay dilimler halinde tahsil edilmiştir. Faizi ise yine para, kaç yıllığına verilirse verilsin beş yıl içerisinde her ay taksitler halinde ödenmiştir. Eytam idaresi ve sandık nizamnamelerine göre faiz oranı, arz talep doğrusunda şekillenmiştir. Ancak genel uygulamalara bakıldığında sandıkların yıllık uyguladığı faiz oranı yüzde on beş olsa da yıllık yüzde dokuz ila on beş arasında değişmiştir. Faizlerin düşük olduğu zamanlar, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılarının olduğu dönemlerdir. Her ne kadar faiz oranı, arz talep dengesi çerçevesinde tespit edilse de sıkıntılı dönemlerde devlet, faiz oranına müdahale etmiştir. Sandıkların devlete verdiği borçta ise, her dönemde yıllık yüzde on iki oranında faiz uygulanmıştır.

Eytam sandıklarında işlem gören parasal ve faiz hesaplamalarında kâğıt/kaime para kullanılmıştır. Bankalarda ise hesaplamalar, altın lira üzerinden işlem yapılmış olup faiz oranı yıllık yüzde dört olarak uygulanmıştır. Sürekli fiyat artışlarından dolayı paranın değeri düşmüştür. Eytam idaresi, sandıkların çıkarlarını korumak için paranın değerinin düşmesinden dolayı yıllık faiz oranının yanında borçludan, ihtiyat adı altında başka bir ücret de almıştır. Bu ücret, sandıkta kullanılacak masraflar şeklinde alınmakta ve faiz tutarından

fazla tutmaktadır. Bu ücret, yetimlere yansıtılmamaktadır. Bu ücretle birlikte borçlu, sandığın uyguladığı normal faizin çok üstünde ortalama yüzde kırk beş ila altmış arasında faiz ödemiştir. Bu uygulama, sandıklardan para talebini azaltmıştır. Aynı şekilde sandıklar, kendi hakkını korumak amacıyla sandıklarda bekletilen paraları altın ve gümüşe çevirmiştir. Ancak yetime ödeme yapılırken normal faiz ve kaime üzerinden hesaplama yapılarak ödenmiştir.

Sandıklarca işletilen paralardan yetimlerin nemalandırılması ya da faydalandırılması, aylık veya yıllık olarak yapılmıştır. Nizamnamelerde, her ne kadar yetimin nemalandırılması işleminin, onun sosyal ve ekonomik statüsüne göre yapılacağı belirtilse de birçok yerel şer'i mahkemelerdeki kadı (naip), sandık görevlileri ve vasiler arasındaki çıkar ilişkilerden dolayı yetimler mağdur edilmiştir. I. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan işgaller döneminde ortaya çıkan ağır ekonomik sıkıntıların yanında sandık idarecilerinin, yerli gayrimüslimlerin ve işgalcilerin sandıkları yağmaları sonucunda yetimler daha da mağdur edilmiştir.

Kısaca sosyal devlet anlayışı ve kutsal bir amaç için kurulmuş olan Eytam idaresi ve sandıkları, yetmiş beş yıllık tarihinde kurumsal olarak kendini yenileyemediği gibi her dönemde yetimin sosyal ve ekonomik haklarını koruyamamıştır. Sandıkların hakları söz konusu olduğunda her fırsatta gerekli hukuki alt yapıyı hazırlayarak sürekli emirlerin çıkarılmasını sağlamıştır. Sandıkların en büyük müşterisi olan Devlet de vergi aldığı için sandık sistemine çok fazla müdahalede bulunmamıştır.

Emval-i Eytam Sandıkları I. Dünya Savaşından sonra Anadolu'da başlayan işgaller ile ortaya çıkan kargaşa ortamından ekonomik olarak büyük zarar görmüştür. Bu nedenle İstanbul merkezdeki sandık 1920 yılında kapatılmıştır. Taşradakiler ise, Emval-i eytam Sandıkları ile 1926'ya kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1926 yılında çıkarılan Medeni kanunla Emval-i Eytam Sandıkları kaldırılmıştır. Sandığın yerine Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Bankanın kurulmasından sonra yürürlüğe giren kanunlar ile yetim paralarının bu bankaya devri kabul edilmiş, yetimlere ait paraların bu banka tarafından korunması ve işletilmesi esasa bağlanmıştır.

6. KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

MŞH. SAİD. 11/11, 85.
MŞH. SAİD. 11/12, 86/A.
MŞH. SAİD. 11/14, 87.
MŞH. SAİD. 11/16, 88/B.
MŞH. SAİD. 12/1, 89/A.
MŞH. SAİD. 12/3, 90/A.
MŞH. SAİD. 12/5, 91/A.
MŞH. SAİD. 12/8, 93.
MŞH. SAİD. 12/9, 94.
MŞH. SAİD. 12/10, 95/A.
MŞH. SAİD. 12/14, 97/B.
MŞH. SAİD. 13/2, 98/B.
MŞH. SAİD. 15/7, 117/B.
MŞH. SAİD. 17/14, 133/B.
MŞH. SAİD. 27/4, 177/D.
MŞH. SAİD. 28/13, 187/C.
MŞH. SAİD. 48/24, 319/A.
MŞH. SAİD. 49/14, 328/A.
MŞH. SAİD. 54/4, 385/B.
MŞH. SAİD. 61/3, 482.
MŞH. SAİD. 61/6, 484.
MŞH. SAİD. 61/7, 474.
MŞH. SAİD. 61/11, 490.
MŞH. SAİD. 61/12, 491/A.
MŞH. SAİD. 61/14, 492.
MŞH. SAİD. 62/1, 497/A.
MŞH. SAİD. 62/5, 498/B.
MŞH. SAİD. 62/7, 500.
MŞH. SAİD. 62/22, 510.
MŞH. SAİD. 62/24, 513/A.
MŞH. SAİD. 63/2, 515/A.

MŞH. SAİD. 66/18, 585/B.
MŞH. SAİD. 66/21, 586/C.
MŞH. SAİD. 68/24, 607.
MŞH. SAİD. 92/24, 903/B.
MŞH. SAİD. 110/3, 1198/A.
MŞH. SAİD. 113/5, 1280/A.
MŞH. SAİD. 125/20, 1516/B.
MŞH. SAİD. 133/4, 1752/A.
MŞH. SAİD. 199/6, 2914.
MŞH. SAİD. 222/19, 3590.
MŞH. SAİD. 249/27.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,
(BOA):**

BOA. A.MKT., 134/54-4, 13 Receb 1264 (15 Haziran 1848).
BOA. A. MKT. 180/98, 17 Rebiulahir 1265 (7 Mart 1849).
BOA. A.MKT.DV. 40/32-2, 19 Şevval 1267 (17 Ağustos 1851).
BOA, İ.DH. 217/12800-2, 9 Muharrem 1266 (25 Kasım 1849).
BOA, İ.DH. 217/12800-4, 26 Safer 1266 (11 Ocak 1850).
BOA, İ.DH. 217/12800-6, 28 Receb 1266 (9 Haziran 1850).
BOA, İ.DH. 217/12800-7, 24 Ramazan 1266 (3 Ağustos 1850).
BOA, DH, MKT, 1823-117.
BOA, DH, MKT, 1848-46.
BOA, DH, EUM, THR, 17-9.
BOA, BEO, 1533-114951.
BOA, DH, MKT, 868-69.
BOA, DH, EUM, AYŞ, 28-11.
BOA, DH, MKT, 1961-68.
BOA.DH.MTV. 62-36 H-13-07-1331.
BOA, TFR. I, MN, 126-12547.
BOA, BEO, 83-6216.
BOA.ŞD. 1351-5 H-29-03-1322.
BOA.DH.MKT. 865-79 H-15-04-1322.
BOA, A.MKT.MHM. 21/72-1, Tarih Belirtilmemiş.

B.O.A. DH.UMVM.00070.00028.001. 29 Zilhicce 1340 (23 Ağustos 1922)
BOA, A.MKT.MHM. 21/72-2, 9 Şevval 1266 (18 Ağustos 1850).
BOA, A.MKT.UM. 30/61, 27 Şevval 1266 (5 Eylül 1850).
BOA., İ.DH. 237/14312, 16 Ramazan 1267 (15 Temmuz 1851).
BOA., MVL. 242/29-1, 19 Zilkade 1267 (15 Eylül 1851).
BOA., MVL. 242/29-2, 21 Zilkade 1267 (17 Eylül 1851).
BOA., MVL. 242/29-3, 21 Zilkade 1267 (17 Eylül 1851).
BOA., İ.MVL. 224/7650-1, 23 Muharrem 1268 (18 Kasım 1851).
BOA., İ.MVL. 224/7650-2, 24 Muharrem 1268 (19 Kasım 1851).
BOA., İ.MVL. 224/7650-3, 27 Muharrem 1268 (22 Kasım 1851).
BOA., İ.MVL. 224/7650-4, 3 Safer 1268 (28 Kasım 1851).
BOA., İ.DH. 260/16114-2, 6 Safer 1268 (1 Aralık 1851).
BOA., İ.DH. 260/16114-3, Tarih Belirtilmemiş.
BOA., A.MKT.MVL. 49/13, 7 Rebiülevvel 1268 (31 Aralık 1851).
BOA., A.MKT.UM. 110/9-1, Tarih Belirtilmemiş.
BOA., A.MKT.UM. 110/9-2, 21 Cemaziyelevvel 1268 (13 Mart 1852).
BOA., A.MKT.UM. 110-25-1, 3 Muharrem 1269 (17 Ekim 1852).
BOA., MVL. 248/39, 15 Cemaziyelevvel 1268 (7 Mart 1852).
BOA, A.DVN. 75/93, 18 Cemaziyelevvel 1268 (10 Mart 1852).
BOA., İ.DH. 253/15575-2, Tarih Yok.
BOA., İ.DH. 253/15575-3, 17 Şaban 1268 (6 Haziran 1852).
BOA., İ.DH. 253/15575-4, 19 Şaban 1268 (8 Haziran 1852).
BOA., A.AMD. 41/18, 8 Safer 1269 (21 Kasım 1852).
BOA., A.DVN. 82/96, 13 Safer 1269 (26 Kasım 1852).
BOA., A.MKT.MVL. 87/86-1, 1 Şevval 1273 (1 Haziran 1857).
BOA., İ.MMS. 42/1741, 18 Zilkade 1288 (28 Ocak 1872).
BOA., İ.DH. 260/16114-4, 10 Muharrem 1269 (24 Ekim 1852).
BOA., AMD. 40/89-2, 10 Muharrem 1269 (24 Ekim 1852).
BOA., A.MKT.MHM. 49/76, 15 Muharrem 1269 (29 Ekim 1852).
BOA., İ.DH. 261/16170-1, 15 Muharrem 1269 (29 Ekim 1852).
BOA., İ.DH. 261/16170-2, 26 Muharrem 1269 (9 Kasım 1852).
BOA. A.MKT.NZD. 63/91, 26 Muharrem 1269 (9 Kasım 1852).
B.O.A. A.DVN.MKL. 00058.00031.001.002, 17 Mart 1330 (30 Mart 1914).
BOA., MVL. 1024/53-1, 5 Şaban 1283 (13 Aralık 1866).

BOA., MVL. 731/7, 21 Şaban 1283 (29 Aralık 1866).
BOA., ŞD. 1782c/2, 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873).
BOA., ŞD. 2341/57, 19 Cemaziyelevvel 1307 (11 Ocak 1890).
BOA., ŞD. 2341/57, 19 Cemaziyelevvel 1307 (11 Ocak 1890).
BOA., DH.MKT. 1692/11, 1 Cemaziyelahir 1307 (23 Ocak 1890).
BOA., DH.MKT. 1798/24, 26 Cemaziyelevvel 1308 (7 Ocak 1891).
BOA., DH.MKT. 1831/15, 23 Şaban 1308 (3 Nisan 1891).
BOA., DH.MKT. 1834/15, 10 Şevval 1308 (19 Mayıs 1891).
BOA., BEO. 3781/283525, 11 Receb 1328 (19 Temmuz 1910).
BOA. MV. 216.014.01.01, (4 Haziran 1335-4 Haziran 1919).
BOA. MV. 216.014.01.01, (4 Haziran 1335-4 Haziran 1919).
BOA. ŞD.02693.00024.006., (9 Zilhicce 1316-20 Nisan 1899).
BOA. BEO.4651.348825.002.001, (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920).
BOA. BEO. 004651.348825.002.001, (6 Ağustos R. 1336-6 Ağustos 1920).
BOA. BEO.002829.212174.003.001. (3 Eylül 1322-16 Eylül 1906).
BOA. BEO.004558.341780.002.001. (25 Şubat 1335-25 Şubat 1919).
BOA. BEO.004644.348286.001.001. (29 Temmuz 1336-29 Temmuz 1920).
BOA. BEO.MV.00220.00185.001.001. (Tarihsiz)

41 Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defteri, 1309-1315 (M.1892- 1897).

Antalya Eytâm Sandığına Mahsûs İdâne Defteri (R. 1338-1340 M. 1922-1924)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA):

BCA.D. 030.2.018/1.2.101.23.17.

BCA.D. 030.018.1.2/107.91.15.

BCA, 030.18.01.01.7.34.2.1.

SALNAMELER VE GAZETELER

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Defa 1, Tuna Vilayeti Matbaası, 1285.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Defa 2, Tuna Vilayeti Matbaası, 1286.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr, Defa 1, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1287.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Hüdâvendigâr, Defa 12, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1301.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne, Defa 1, Edirne Vilayet Matbaası, 1287.

Takvim-i Vekayi, 27 Zilkade 1267 (23 Eylül 1851).

Takvim-i Vekayi, 18 Eylül 1874 (6 Şaban 1291).

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Ağırman, Cemal, *Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları*, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2007.

Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-Nüvis Ahmed Lûdfî Efendi Tarihi**, Cilt XI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. IX, OSAV, İstanbul 1996.

Araz, Yahya, **16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Arı, Abdüsselam, “Yetim”, **DİA**, C. 43, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 501-503.

Arıcı, Kadir, **Sosyal Güvenlik**, Tes-İş Yayını, Ankara 1999.

Atar, Fahrettin, “Kadı” **DİA**, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 66-69.

Ateş, Ali Osman, **İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

Aydın, Bilgin – Yurdakul, İlhami- Kurt, İsmail, **Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul 2006.

Aydın, M. Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, **Türkler**, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

Aydoğdu, Rukiye, “*Peygamber’in Yetimleri*”, **Diyanet Aylık Dergi**, S. 280, 2014.

Aykanat, Mehmet, **Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2015

Behiy, Muhammed, **İnanç ve Amelde Kur’ani Kavramlar**, Çev. Ali Turgut, İstanbul tarihsiz.

- Berber, Mehmet Akif, **Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2023.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuk-i İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. V, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1988.
- Bozkurt, Fatih, Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875), **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 3, Edirne 2012, s. 69-90.
- Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi “Kütüb-i Sitte”**, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet, **Türk-İslam Hukuk Tarihi**, C. II, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- Çadırcı, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye Dair Ceza Kanunnamesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 25, (1981-1982).
- Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Çanlı, Mehmet- İNANÇ, Veli, **Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885-1911)**, Marmaris Ticaret Odası Kültür Yayınları, Ankara, 2015.
- Çanlı, Mehmet, “Eytam İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devleti’nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (editörler), **Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul 2003.
- Çanlı, Mehmet, “Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)” **Türkler Ansiklopedisi**, C XIV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 57-73.
- Çanlı, Mehmet, Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926), **Tarih Peşinde**, S. 24, 2020.
- Çanlı, Mehmet, Tarihi Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 9/3 2020.

- Çeker, Orhan, “Bekkâr b. Kuteybe”, **DİA**, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 365.
- Çiftçi, Cafer, *Osmanlı Döneminde Bursa’da Eytam Keseleri*, **U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 5, Bursa 2003, s. 81-96.
- Deliktaş, Aslı, “Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak: Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Vasi Korumasında Çocuklar (17. Yüzyıl)”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk**, ed. Osman Köse, c. 1, 2 c. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, 653-660.
- Demirel, Kenan, **Emlak ve Eytam Bankası**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2014
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, **el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an**, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 2000.
- El-Haj, Rifa’at Ali Ebou-, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2000.
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Eski, Nurullah, **Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı Ankara 1938.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, **Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler**, Hel Yayınları, Ankara, 2014.
- Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, **DİA**, C. 42, TDV Yayını, İstanbul 2012, s. 479-486.
- Gürsoy, Çiğdem, Vasi Yönteminden Eytam Eytam Sandığına Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları, **XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. V, Ankara 2022, 321-344.
- Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, C. II, Çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Kültür Yay., Ankara 2003.

- Herkmen, Dilek, “*Öksüz ve Yetim Kavramları*”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Kırmızı Yay. İstanbul, 2003.
- Heyet, **Hadislerle İslam**, C. IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Heyet, **Riyazü’s Salihin Tercüme ve Şerhi**, C. II , Erkam Yay., İstanbul 2013.
- İbn Kesîr, Ebu’l Fida İsmail b. Ömer ed-Dımeşkî, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**, C. IV, Çağrı Yay. İstanbul, 1987.
- İpşirli, Mehmet, “*Avârız Vakfı*”, **DİA**, C. 4, TDV Yayını, İstanbul 1991, s. 109.
- İpşirli, Mehmet, “*Bab Mahkemesi*”, **DİA**, C. 4, TDV Yayını, İstanbul 1991, s. 362.
- Kapçı, Hikmet Zeki, **Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012.
- Karaman, Hayrettin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul 1974.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplumsal, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2008.
- Keleş, Erdoğan, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, S. 38, 2005.
- Kızıldağ, Necla Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Eytam Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 11, Ekim 2020, s. 232-243.
- Köksal, M. Asım, **İslam Tarihi Mekke Devri ve Medine Devri**, C. IV, Şamil Yayınevi, İstanbul 1980.
- Köse, Saffet, “*Rüşd*”, **DİA**, C. 35, TDV Yay., İstanbul 2013, s. 298-300.
- Kutup, Seyyid, **Fî Zilal’il-Kur’ân**, Çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa, C. V. , Hikmet Yay., İstanbul, 1979.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “*Müşrif*”, **DİA**, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 167-169.

Kürkçüoğlu, Kemal Edib, **Süleymaniye Vakfiyesi**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1962.

Maksudyan, Nazan, **Hearing The Voiceless-Seeing The Invisible: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic And Political History İn The Late Ottoman Empire**, Sabancı Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Mevdûdî, Ebu Ala, **Tefhimu'l-Kur'an**, C. I, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

Muşmal, Hüseyin ve Gürbüz, İrem, “Osmanlı’da Vasîlik Kurumu: Konya Örneği”, **Turkish Studies**, S. 16, 2018, s. 199-236.

Ortaylı, İlber, “Kadı”, **DİA**, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 69-73.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Ortaylı, İlber, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2010.

Özbek, Nadir, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Özcan, Tahsin, “Muhallefat”, **DİA**, C. 30, TDV Yay., İstanbul 2015, s. 405-406.

Özcan, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 14, Yıl: 2006, s. 103-121.

Özcan, Tahsin, **Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2003.

Özdemir, Rıfat, “*Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)*”, **Belleten**, LIV/63, S. 211, Ankara 1990.

Özmen, İsmail, **Vesayet Hukuku Davaları**, Adalet Yayınları, Ankara 1996.

Özsoy, Ömer- Güler, İlhami, **Konularına Göre Kur’an (Sistemantik Kur’an Fihristi)**, Fecr Yayınevi, Ankara 2005.

Öztürk, Nazif, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyal Yardımlaşma Kuruluşları*”, **Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı**, Ankara 2003.

Öztürk, Sait, “Kassam”, **DİA**, C. 24, TDV Yay., İstanbul 2013, s. 579-582.

Pardoe, Julia, **Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Râzî, Fahrüddîn Ebu Abdullah, Muhammed, b. Ömer b. el- Hüseyin, **Mefâtihu’l-Gayb Tefsir-i Kebir**, C. IV, Çev. Suat Cebeci, Lütfullah Kılıç, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

Sadi-yi Şirazi, **Hükümdarlara Öğütler: Nasihatü’l Müluk: Şeyh Sa’dî’nin Abaka Han’a Yazdığı Nasihatname: Takrirat-ı Selase**, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

Sarıcık, Murat, **İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

Sertoğlu, Mithat, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Singer, Amy, **Osmanlı’da Hayırseverlik: Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

Şahin, Furkan, **Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yasal Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Şimşek, Ayşe, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması- Kurumsal Süreç-”, **Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 5, Mart 2021, s. 89-126.

Taşar, Mustafa, **İslam Hukuk Tarihinde Eytam Sandıkları Kurumsallaşma Süreci**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta 2019.

Turan, Osman, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, ed. Altan Çetin ve Bilal Koç , Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014, s. 550-558.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Turan, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1958.

Uğur, Mücteba, **Hicri I. Asırda İslam Toplumu**, İstanbul 1980.

Uluşal, Neşet, **Kur'an'da Yetim Kavramı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Ünal, İrfan, **167 No'lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1920-1926)**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2010.

Vahidî, Ali b. Ahmed Nisaburi, **Esbâbü'n-Nüzulu'l- Kur'an**, Çev. Necati Tetik, İhtar Yayınları, İstanbul 1997.

Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, C. I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

Yediyıldız, Bahaeddin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

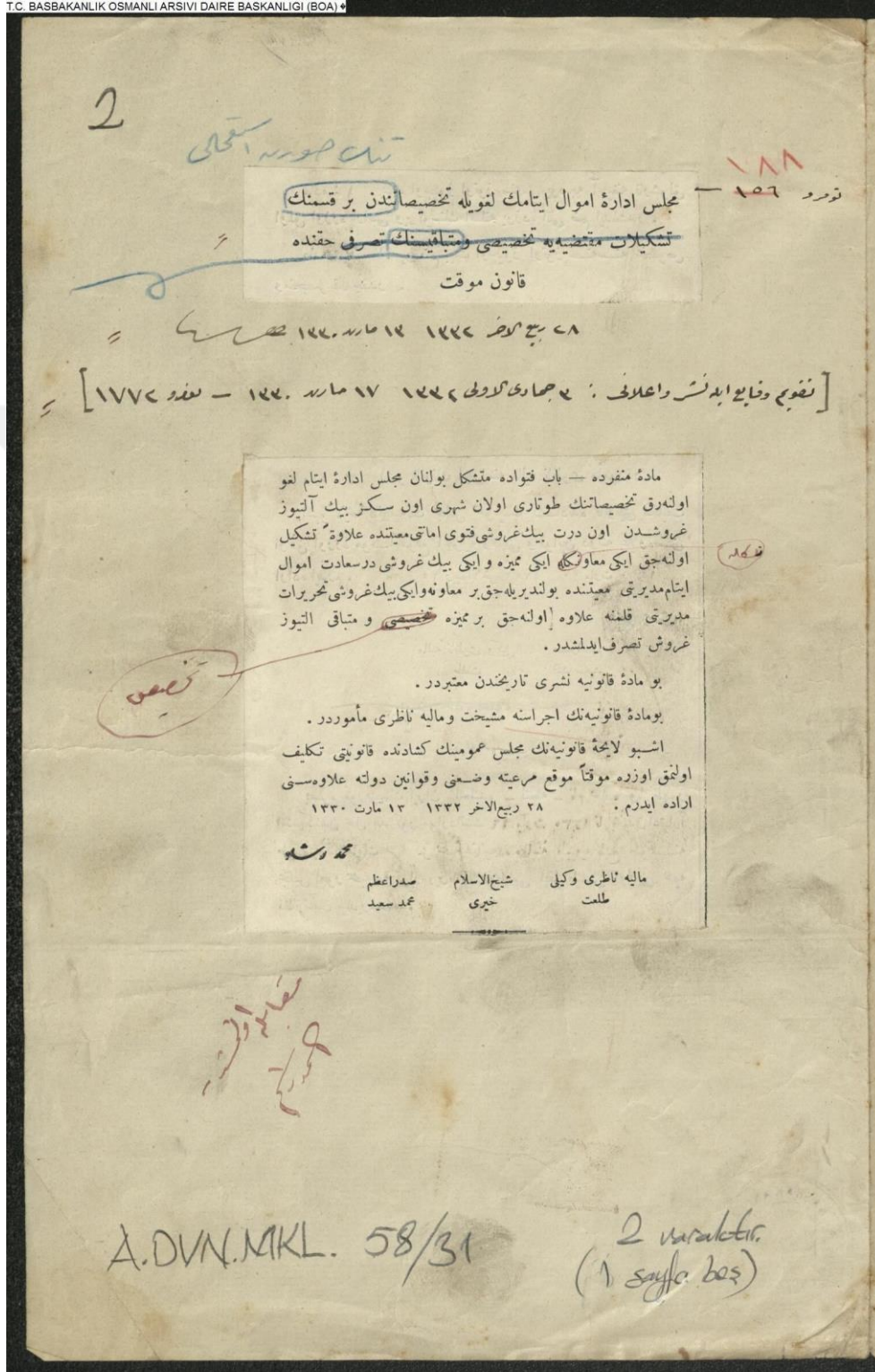
Yurdakul, İlhami, **Osmanlı Merkez İlmiye Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Yuvalı, Abdülkadir, “*Gâzân Han*”, **DİA**, C. 13, TDV Yayını, İstanbul 1996, s. 429-431.

7. EKLER

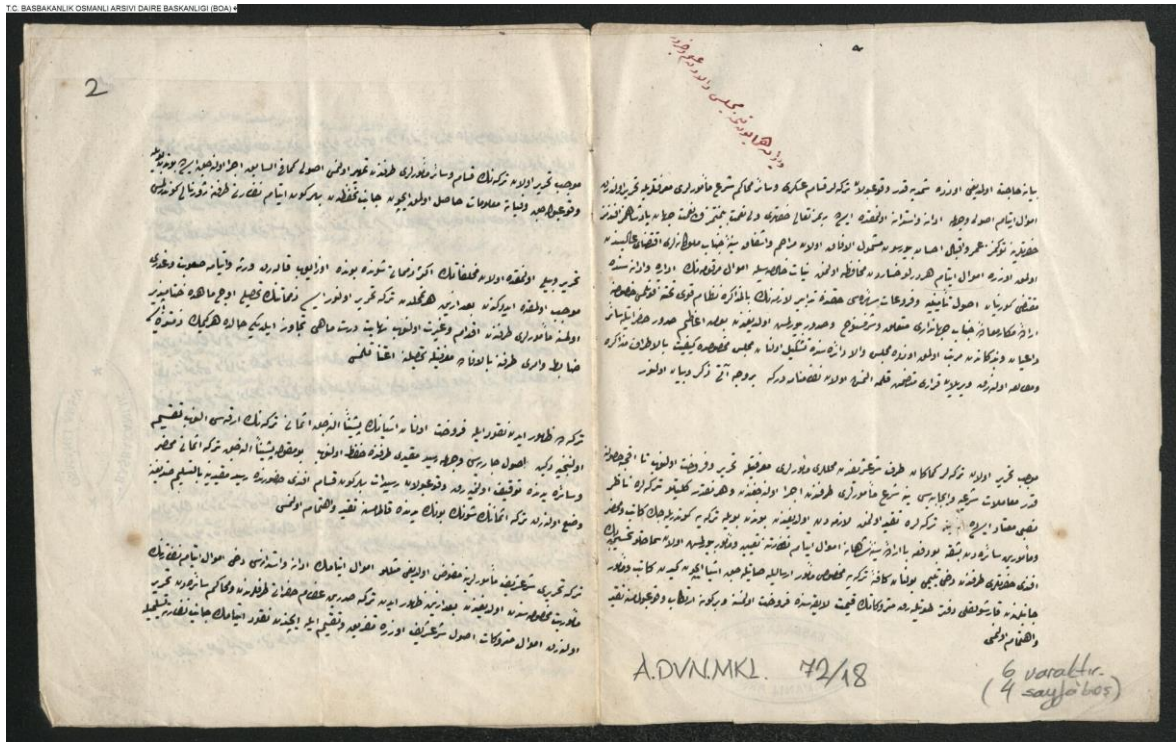
Ek 1. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Fesih Kararı

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

A.}DVN.MKL.000

Ek 2. Emval-i eytamlar ilgili olarak Meclis-i Vala Dairesi'nde teşkil olunan meclis-i mahsusça tanzim olunan nizamname.

A.; DVN.MKL.00072.00018.001

A.; DVN.MKL.00072.00018.001

Ek 3. Emval-i Eytam Gelen Defteri ve Sandık Fihristi

اسم متوفون و تفصیلات	اسم صاحب	ملاحظات
کوچک بازار قریبہ تواجہ خیر الدین محکمہ دوات ابرہہ شکر و جہانگ صدیق	جودت افندہ	۸۷۰
صدیق مصطفیٰ بنی بیت ابنائیک حبیب زام حسن حنفی	جودت افندہ	۱۱۱۹۱
بیت ابنائیک حبیب		
صدور عظام سن ستمی افندہ و جودت دہاد لطف افندہ و معمار مالہ	جودت افندہ	۸۰۰۰
سرفراز سبن عزت بھاکہ و امامہ کریمہ شاد بہ خانک مالہ	جودت افندہ	۵۰۰۰۰
بک اوغلوہ یا نقاشی نام محمد فوت اولہ صوفیک قریبک صدیق	جودت افندہ	۶۸۷۷
امیر بیسی اسبق مرحوم احمد نوکست بھاک صغار صدیق	جودت افندہ	۱۶۸۷۷۸
جہانگیر محکمہ دوات ابرہہ خلوا حی اسماعیل افندہ صدیق	جودت افندہ	۱۱۱۸۵
ساجد سرفراز حضرت شہید رحمد بیت مرحوم صدیق	جودت افندہ	۷۷۷۷
تقار صدیق فطر ساقی رحوم کانہ بیت نک صدیق محمد و رحب بھاک	جودت افندہ	۷۷۷۷
صدیق		۷۷۷۷
متوفات رابریک مرانی محمد اسماعیل حق بھاک صدیق	جودت افندہ	۱۸۸۵۵
متوفات رابریک و امامہ کریمہ سببہ خانک صدیق	جودت افندہ	۸۷۷۷
۷۷۷۷۷۷		
مستادمہ رفعت بیت کریمہ سببہ خانک صدیق	سرکیشہ خانک افندہ	۶۸۷۷
۷۷۷۷۷۷		
عزیز دوات دہہ نھکی اوغلوہ افندہ افندہ خانک صغار صدیق	بھاک افندہ	۷۷۷
کوچک فضا سندہ دوات ابرہہ سببہ خانک	بھاک افندہ	۷۸۰۱
امیر جہانگیر کوامیہ درام مرحوم اسید محمد عارف افندہ و تقو صدیق	بھاک افندہ	۵۷۷۷
صدور عظام دہہ رحوم عارف حاکم افندہ و تقو	کدا	۵۷۷۷
۷۵۹۷۷۸		

Ek 4. Emval-i Eytam İdane İhtarname Defteri

 قلمی بکلیه در

اموال یتام اداره وادانات صندوق مخصوص اخطار نامه در	
در وقت اخطاریه و شماره	شماره ۷۹
قزل طبرافه طوغده صی بر صی صفواصف محمدت سکن مکار بجه قون اغارنر سید قیدان حیدر صدر بجه خانم طوغده	
سید ابراهیم ادهم اصف ایامی اموال الدن استدان ایلدی یکر مع غا ۷۷۷۰۰ و دهم بود بکارک مدتی تمام اول معنله تادیق دین و یا بجهت ایدانه ایدلری و عکسی قشدرده متوغای صوی الیه یتامنه مریدان اولان ماکرک اموال یتام نظامنامه سنک الی برنجی ماده صی موجب بجهت بالمر ایدانه قشاید صی اخطار اولور	
	ریس
دامطریه طرفه تیسین و اعلا طممشه در	ایشو در وقت دعوتی سنک بر صورت مخونه صی تحصیلدار
محل تاریخ	محل و امضا
خامه بنده ده مورخه ۱۲۸۵ هجری قمری سید یحیی بن سید محمد سید محمد	

Ek 6. Emval-i Eytam Meclisi Karar Defteri

[illegible]

Ek 7. Galata Mahkemesi Eytam Sicili

[illegible]

[illegible]

سابقہ

—6

و

۷۷۰

This detail shows a section of a manuscript page. It features a decorative border with green and gold floral patterns. The central panel contains a butterfly illustration and Arabic calligraphy. The text is written in a cursive script, likely Maghrebi or Andalusian, and is surrounded by ornate floral motifs.

مور صبر

-6

وصی

کسی

وہ صلی

一

...

۷۰

میدو نهدر خستنه

[illegible]

نقد و
نقد و عیبه

[illegible]

Mehmed Efendinin kefalet senedi

مالمیر ناسدن مقدار كتابه منع فرض اولقم باوكلا مقلوبه دكره فبالتصديق
 وكن مواله غلبه صغیرا مبره الكت بهار نوفر موقوفه منتقل مالمیر ناسدن
 استه مانج كمان فدر معروف اوكلا احب اولقم صغیر مبره بقوله فبالتصديق
 وصغیر مبره عاقله به اوتوز ووشكه جمعا شهر رغن فخر فرض اولقم ولفظ
 اولوب منع مرض و مكره صغیرا مبره بقوله عاقله به اوتوز ووشكه جمعا
 وكوه بها وسار لوازم ضرور بلینه خرج ودره ودف حایده استاده وبعده العظ
 صغیرا مبره الكت بهار نوفر موقوفه منتقل مالمیر ناسدن وجود والده لر
 موكلا مبره باشد بهاضه وكن مواله حای سیمان افغریه اذن وبركین
 واقع بالطلب كنت اولقم فباليوم السبع والعشرين من صفر الحجة سنة

خمسة عشر وعثمانة والـ

مفتی محمد رفیع
مفتی محمد رفیع
مفتی محمد رفیع
مفتی محمد رفیع

۱۰۶

بادر کفالت سندھز اولدرکہ

فرہ حصہ، صاحب فضا سی ایام عربین بکرہ مجلس ادرارہ لایہ تعین اولیہ و زعماء
مدلہ محمدیہ بربرادہ محمد فدا بک کندو سنہ مودع ایلان اموال و اشیا
سرقہ و اختلاس اید و با ہر نہ ہونہ اولو اید اولون اعدہ افرہ کورشنس
و با آخرہ کچہ مسعدہ اید و خلاف نظام حرکت ناشی قوانین و نظامات
موجودہ حکم کنہ کندو سکت برکنہ تعظیبات، تبس نامہ کور اید و اموال اناہم
نام برسی کندو سکت آزاری و؛ منوب ولرنی زارہ جد کورچان مجاہدہ ایداری
بد اکتشود اید برکنہ و با مجلس ادرارہ حکم و فرارنہ و ابتدای اید
مغلول عنہ با راجعہ خندہ اعدہ دعا بد حکم داہم استحصا کفہہ خارج مغفرت
سوی الہک و دفعی انصاف اید مبلد کفر با مالی اولرنیہ بین اید و کالت سدر
نظام جانب حکومت اعطاف سدر سے و راجعہ

۱. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۲. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۳. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۴. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۵. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۶. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۷. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۸. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۹. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس
 ۱۰. خدیو، علی محمد بن امان، کبک، فرانس

ات ہزاری محمد سدن بکاش اوغلی قبر

حسب موقع
معارف
۱۹۰۱

نشا $\frac{9800}{4400}$ البرك وبلغ فر

۱۹
من مفلوک نامه محراب بر باب معارف و ادبی فطرت از فیض محرابی رسیده

۱۰ فرق او چیک بشور غوشه عبارت بولمغه اولاییده قرمان ۱۰

مع محمد و دو کوه
و ده محمد و ده

بکناش او علی قیبر

فہمینی
۲۰۷۶۶
ملک و اراضی

مومنانه قدير عهد رسنده بر موجب بالا بگيريم يك بر يوند الفشر اني خوش قيمتو امكان
داري مقيده اولين الفشر و سيميه انت و برادر اوليه
بارك الله عليه

مجلس اداره (یا) مدرسہ
دفتر حافظہ نامور قائمہ
سرکاب
محکم دلائل سے مزین و متنوع و منفرد موضوعات پر مشتمل مفت آن لائن مکتبہ

اعلام ذریعہ ہر پند کے راغبین کو موقع و حدود اس ساری سناسی میں مفرات پہنچانے
کو تیسرے سرخندہ نگار، فقہ خانہ کی امور لکھ کر گذر فرما، علی علیہ السلام

موجودہ
مجلس دارالافتاء
دہلی

گنجش ادعلی قدير

[illegible]

نموده مورثه فدیوت همدسته بزرگ امیوت و دایمیت مطلوب بوبرایف اورد و علی الفرات فیسر
 ای جفا پیشین و لغین اولیده ۷۷ هجری

کتاب محمد حسن در کتب خطی و نادر حاجی عبدی
سنان محمد حسن حلیج اذنی موسی

کفوی نوی ایها محمد، ارشد محمد اودن اسکان دارا فیکان نفیث محمد مریدی سکرایی اردبیل

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين أجمعين

MSH

Bâdî-i kefâlet senedimiz oldur ki

Karahisar-ı Sahib kazâsı Eytâm Müdüriyetine bu kere Meclis-i İdâre-i Livâ'dan ta'yîn olunan Karahisar'ın Midilli Mahallesinden Berber-zâde Mehmed Efendi'nin kendüsüne mevdû' olan emvâl ve eşyâyı sirkat ve ihtilâs eder veyâ her ne suretle olursa olsun zimmetine akçe geçirmiş veyâ âhere geçmesine müsa'âde eder ve hilâf-ı nizâm hareketden nâşî kavânîn ve nizâmât-ı mevzû'a hükmünce kendüsünün bir gûnâ tazmînât etmesi lâzım gelirse ve emvâl-i eytamdan nâm birisi kendüsünün ikrârı veyâ mensûb olduğu dâ'irece görülen muhâsebe veyâ evrâk ile anlaşılırsa bir mahkeme veyâ meclis-i idârenin hüküm ve kararına ve ibtidâ-yı emrde mekfûl-i an bi'l-mürâca'a hakkında ikâme-i da'vâ ile hüküm ve i'lâm istihsâli külfetine muhtâc olmaksızın mumâileyhin zimmeti için iktizâ eden meblağa kefil bi'l-mâl olduğumuzu mübeyyin işbu kefâlet senedimiz bi't-tanzîm cânib-i hükûmete i'tâ kılındı. Fî 5 Mayıs sene 1313.

İ'tibâr-ı mâliyemden on bin guruş kadar kefâlet eylerim Kahil Mahallesinden Değirmenci Ali-zâde Hacı Abdil (Abdullah)

Sinan Halife Mahallesinden Hallaç-zâde Musa (es-Seyyid Musa)

Hacı Mahmud Mahallesinden Bektaş Oğlu Kadir (Abdülkadir)

Dâ'ire-i âidesine fî 5 Mayıs sene 1313.

Et Pazarı Mahallesinden Bektaş Oğlu Kadir

Kıymet	Cins	Aded	Mevkii
14000	Mağaza	1	Mahalle-i mezbûrede
29500	Tarla	18	Elberk ve Belce karyelerinde
43500	-----	19	-----

Kefil merkumun nâmında muharrer bir bab mağaza ve on iki kıt'a arazinin kıymet-i muharreresi ber vech-i

Sahife (66)

bâlâ kırk üç bin beş yüz guruşdan ibâret bulunmakla ol babda fermân fî 7 Mayıs sene 1313.

(Muhâsebeci Karahisar-ı Sahib)

(Ma'a Tahrîr Vergi Karahisar-ı Sahib)

Bektaş Oğlu Kadir

Kıymeti 20766 guruş emlâk ve arazi

Mumâileyh Kadir uhdesinde ber müceb-i bâlâ yirmi bin yedi yüz altmış altı guruş kıymetli emlâk ve arazi mukayyede olduğu anlaşılmiş ve ismi bâlâsına işâret verilmişdir ol babda fî 7 Mayıs sene 1313.

Defter-i Hâkânî Me'mûru nâmına serkatib (Yahya Hilmi bin Murad)

Meclis-i idâreye fî 7 Mayıs sene 1313.

Küfelâdan Kadir'in uhdesindeki arazinin mevki' ve hudud ve sâiresini şâmil müfredât vecihle gösterilmesi zımnında tekrar defter-i hâkânî me'mûrluğuna havâlesi tezekkür kılındı. Fî 21 Mayıs sene 1313.

(Meclis-i İdâre-i Livâ-i Karahisar-ı Sahib) mûcebince.

Bektaş Oğlu Kadir

Kıymet	Dönüm	Mevkii	Karyesi	Hudud-i erba'ası
450	6	Üç söğütte	Belce tarla	Hacı Hüseyin ve Hacı İsmail Oğlu ve Amil Bey ve öz
444	2	Merkeb öldü	Kezalı tarla	Sultanın Mehmed ve biraderi Ali Efendi Ve yol
500	10	Gedik üstü	"	Deli Ayan Oğlu ve biraderi ve yol
250	6	" "	"	Çoban Hüseyin ve cebel ve yol
375	10	Altıcak	"	Biraderi Ali Efendi ve cebel
750	8	Rahime deresi	"	Hacı Hamza Oğlu ve biraderi Ömer ve cebel
300	13	Kundak	"	Tuzcu Halil ve Çatalçeşme yolu ve biraderi
150	9	Armudözü	"	Çoban Hüseyin ve Topal Kadir ve Seydi Ali
450	3	Uzun kuyuda	"	Uzun kuyu ve Haçi Karabet ve öz ve hendek
300	3	Kara harman yeri	"	Tuzcu Halil ve biraderi ve harman yeri
375	1	Kabaz arasında	"	Hacı Mahmud Deli İsmail ve Hacı İsa
150	4	" "	"	Sultanın Mehmed ve cebel ve yol
300	4	Güllecik	"	Hacı Hamza Oğlu ve Karaoğlu Onbaşı
375	3	Köy önü	"	Molla Ahmed ve Hacı ve Mustafa ve Dikgeldi kerimesi
9447	1	Taşlı dere	Bağ	Hasan Efendi ve Keçeci Veli ve yol
5250		Mağaza		Mendi Oğlu ve tarafeyn yol

20766 gurus

Küfelâdan mumâileyh Kadir'in uhdesinde bulunan emlâk ve arazinin matlûb buyrulduğu üzere ale'l-müfredât kaydı bâlâya çıkarılmış olmağın ol babda fî 23 Mayıs sene 1313.

Defter-i Hâkânî Me'mûru nâmına Serkatib (Ali Rıza)

Kahil Mahallesinden Değirmenci Ali-zâde Hacı Abdil

Kıymet	Cins	Aded	Mevkii
22000	Dükkan	1	yaymacılarda

Sinan Halife Mahallesinden Hallaç Oğlu Musa

Kıymet	Cins	Aded	Mevkii
2350	Dükkan	1	---
4125	Tarla bağ	6	---

6475

Küfelâ-yı mumâileyhimâ uhdelerinde muharrer olan emlâk ve arazinin kıymet-i muharreresi yirmi sekiz bin dört yüz yetmiş beş guruşdan ibâret olub ol vecihle kaydlarına işâret verilmiştir ol babda fî 21 Mayıs sene 1313

(Muhâsebeci Karahisar-ı Sahib)

(Ma‘a Tahrîr Vergi Karahisar-ı Sahib)

Sahife (67)

Kahil Mahallesinden Değirmenci Ali-zâde Hacı Abdil Efendi

Kıymet	Cins	Aded	Mevkii
10000	Dükkan	1	Kadı Hamamı civârında

Kıymet	Cins	Aded
--------	------	------

1210	Arazi	4	Yalnız Musa uhdesinde dört hisse itibarıyla bir hisse isabet eden
------	-------	---	---

770	Dükkan	1	Musa ve vâlidesi Şerife uhdesinde kırk hisse itibarıyla on dokuz hisse isabet eden
-----	--------	---	--

1980

Küfelâ-yı mumâileyhimâ uhdelerinde ber mûceb-i bâlâ on bir bin dokuz yüz seksen guruş kıymetli emlâk ve arazi mukayyed olduğu anlaşılmış ve ismi bâlâsına dahi ol vecihle işâret verilmiştir ol babda fî 21 Mayıs sene 1313

Defter-i Hâkânî Me'mûru nâmına Serkatib (Ali Rıza)

Cânib-i âlî-i hazreti meşihat-penâhîden Karahisar-ı Sahib niyâbet-i şer'ıyyesine meb'ûs olub niyâbet-i mümâileyhimâdan tevdi' olunan fî 13 Temmuz sene 1313 târih ve 341 numrolu emir-nâme-i âlî-i meşihat-penâhîde Eytâm Müdürünün yirmi bin guruşluk kefil irâ'esi kâfi olduğu gösterilmiş ve Eytâm Müdürlüğüne intihâb olunan Berber-zâde Mehmed Efendi'ye kefâlet eden Bektaş Oğlu Kadir ve Değirmenci Ali Oğlu Hacı Abdil Efendilerin te'mîn etmiş ve Ma'a Tahrîr Vergi ve Defter-i Hâkânî me'mûrluklarından el-yevm uhdelerinde gösterilmiş ve kaydı bâlâlarına şerh verilmiş olan emlâk ve arazinin kıymetlerine nazaran merkûmânın yirmi bin guruşa kefâletleri mukayyed idüğü tasdik kılındı fî 9 Ağustos sene 1313.

Aza (es-Seyyid Ali ...) Vekîl-i Müdîr-i Tahrîrât (es-Seyyid İbrahim Fevzi) Müftî (Yunus)
Muhâsebeci (Mehmed Muhsin bin İbrahim) Karahisar-ı Sahib Mutasarrıf Vekîli (Feyzullah
Şükrü) Aza (Agob) Aza (Mehmed Akif)

Zîr-i kefâlet-nâmede mevzû‘ mühürler Karahisar’dan Bektaş-zâde Kadir ve Değirmenci Ali-
zâde Hacı Abdullah Efendi’nin olduğunu tasdik kılındı. Fî 12 Ağustos sene 1313.

Karahisarî Kantarcı Hacı Mehmed Oğlu Tahsildâr (İlyas)

Karahisarî Giridli-zâde Ketebeden (Ahmed Raif)

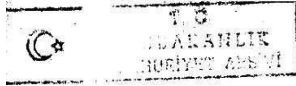
Sahife: 19

Aded umûmî: 77

Hâricde bi’t-tanzîm fî 12 Ağustos sene 1313 Salı günü hükûmet seniyyede kâ’in mukâvelât
dâ’iresine ibrâz olunan işbu kefâlet-nâme zîrînde mevzû‘ mühürler teb‘a-i devlet-i aliyyeden
Karahisarî Bektaş-zâde kadir ve Değirmenci Ali-zâde Hacı Abdullah Efendilerin olduğu bi’t-
tasdik aynen kayd olunmuştur fî 12 Ağustos sene 1313 numro 36

(Mukâvelât Muharriri Ketebeden İsmail Hakkı Karahisar-ı Sahib) İsmail

Ek 12. Emlak ve Eytam Bankasının Kurulmasına Dair Kararname

باسمہ واکت
کلم مخصوص مدیری
عدد

۷۶۸

۲۲۶۸

قرارداد

محکمہ عالی یہ عرضی مقرر اور انکم بانڈ سی حقہ کی قانون درجیسی اطمینانہ تعلیقاتی ترجیح مقصدیہ
ایجاب ایہہ نہ تعقیبہ معاملہ سندیہ ہم اجرائی و نقد ایامہ کامیاب اقفا ایہہ نہ مرکزہ ملی ، عدلیہ و طاعت
مہدیہ ملک لایہ رسدہ ملک تارخ و اولانامہ مدیری موقوفہ نہ کہ یہ وقوع بودہ تکلفی اولانہ نہ ، اجرائی
حقیک لایہ رسدہ ملک تارخ و جماعہ تعویب و قبول اولانہ نہ ۔

نور کیم رئیس مجوری
غازی

نہا جہ دیکو رافعہ دیکو جریہ دیکو رافعہ مدیہ دیکو عدلیہ دیکو ماسہ دیکو
رہبرہ دیکو رافعہ دیکو جریہ دیکو رافعہ مدیہ دیکو عدلیہ دیکو ماسہ دیکو
صحیہ و سعادت اجتماع دیکو جریہ دیکو رافعہ مدیہ دیکو عدلیہ دیکو ماسہ دیکو
دفعہ دیکو رافعہ دیکو جریہ دیکو رافعہ مدیہ دیکو عدلیہ دیکو ماسہ دیکو

030 18 01 01 016 72 3

Ek 13. Tbm Eytam ve Emlak Bankası Hakkında 1-896 Numaralı Kanun Layihası

— 1 —

Sıra Numarası : 169

EYTAM VE EMLAK BANKASI HAKKINDA (1/896) NUMARALI KANUN LÂYİHASI VE KAVANİ- Nİ MALİYE, ADLİYE, TİCARET VE MUVAZENİ MALİYE ENCÜMENLERİ MAZBATALARI

23 Mart 1926

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalâf
Kalemi Mahsus Müdriyeti
Adet : 6/1136

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Eytam ve Emlak Bankası hakkında Adliye Vekâ-
letince tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyetinin 10
Mart 1926 tarihli içtimalında tezekkür ve Meclisi Âli-
ye arzı tasvip olunan kanun lâyihası ile esbabı muc-
be mazbatasının munsaddak sureti takdim olunmuştur.

Muktezasının müstacelen ifasına ve neticesinin iş-
arına müsaade buyurulmasını rica eylerim efendim.

Bahçelâ'et Vekili
Doktor Refik

Esbabı Mucbe Mukaddeme

Vefat eden vatandaşların, hukukunu müdafaa ve
siyaset iktidarını haiz olmayan yetimlerine bıraktığı
emvalin muhafaza ve siyaseti cemiyete terettüp eden
vazifendir.

İşte bugün Türkiye Cumhuriyeti şu vazifenin ma-
zideki ifa ve icrası eşkalının neticesi olarak mevcut
bulunan ve hakkındaki şikâyetlerin nihayeti olmayan
bir (Eytam Sandıkları) müessesesi ile karşılaşmış ve
bunu ihtiyacı hazıranın icabatıyla mütenasip bir
şekle ifrag mecburiyetinde kalmıştır.

Müterakki memleketlerde emsalı bulunamayan biz-
deki Eytam Sandıklarının daha doğrusu eytam malının
keyfiyeti idaresi hususunun salim esasata raptını tes-
pit edebilmek için mevcut sandıkların ne gibi bir za-
ruret ve ihtiyac sebebiyle teşekkül etmiş olduğunu ve
menaliki müterakkiyede bu işin ne suretle tedvir edil-
diğini teftiş etmek icabeder.

Memleketimizde münekadim eytam malı vasiler
marifetiyle muhafaza ve temniye edilmekte iken, gü-
rülen zararlar neticesinde 1268 tarihli nizamname ile
eytam malının müliga mahakimî şeriyeye nezareti altın-
da muhafaza ve temniyesi esası kabul olunmuş ve
hükimî elyevm meri bulunan 15 Nisan 1322 tarihli ni-
zamname ile bu hususta bazı kavaîdi munzamıma tes-

pit edilmiştir. Eytam malının mahakimî şeriyenin ne-
zareti altındaki işbu idaresi her yetimin malı ayrı
ayrı temniye edilmek suretiyle ve alâkatta müstahdem
memurlar marifetiyle cereyan etmiş olup, bilâhara
mezkûr aîdat hazineye alınarak memurlar tanzih edil-
miş ise de verilen masraflar pek az olduğu ve nezaret
eden hükâm ve eytam meclisleri işe lâkayzı kâhırdarı
için emvali eytam müdirlerin ve müstakrizların zim-
metlerinde kalmış, heder olmuştur. 1331 tarihine ka-
dar ayrı ayrı ikraz edilen yetim paralarının bir kü-
l halinde temniyesi ile hâsıl olan temettülin sene ni-
hâyetlerinde sermayeleri nisbetinde yetimlere tevzîl
hakkında 27 Eylül 1331 tarihli mevaddı müzeyyele
yapılmış ve tevali eden muharebat bu teşebbüsün ha-
yır neticeye israfına mani teşkil etmiştir.

1331 mevaddı müzeyyesi gerçi eytamın paraları
ayrı ayrı temniye edilmesinden dolayı tahaddüs ede-
cek zararlardan bazı yetimlerin külliye mağdur ol-
masına meydan vermeyecek surette eytamı temettülatla
ve zararda iştirakini temin etmiş ise de, esas mesele
bu olmayıp, bir teşkilât ve idare meselesi olduğundan
mevaddı müzeyyelinin intişarının da emvali eytamın
mahfuziyeti hususunda bir faydası olmamıştır.

Şimdiki gibi her kazada bir Eytam Sandığının işka
ve idamesinin masarifi külliye müstelzin bulunma-
sı ve hususiyle kâr ve zararı ile alâkadar olmayan me-
murlarla idare mecburiyeti şekli hazırla muamelâtın
islahına imkân bırakmamıştır.

Emvali eytamın memaliki mütemaddinede nasıl
idare edileceğine gelince: Mezkûr memleketlerde, ye-
tim emvali vasilelere verilmekte ve vasilerin keyfiyeti
intihabı yetim mahmum vasiler tarafından sureti idare-
si ve vasilerin muamelâtının usulü murakebesi ahkâ-
mı mahsusaya tabi bulunmakta olup, bu usulün mu-
kaddeme bizde de cari iken, bilâhara görülen zarar-
larına binaen terkedilmiş olması ve esbabı muhtelif-
den dolayı işbu ahkâmın hâlen memleketimizde tat-
bikine imkân bulunamaması pek muvafık olan bu us-
lün kabulline mani teşkil eder.

Hükümetin eytam malını yedi idaresine alarak
bunu memurlar marifetiyle muhafaza ve temniye et-
mesinin faydalı netayic tevhit edemeyeceği ve uzun

mallarının satışa çıkarıldığına dair arşiv kaydı

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

[illegible]

[illegible][illegible]

انطالیہ ایٹام صندوقہ مخصوص اداۃ دفتر

[illegible]

171

Ek 16. Umum Emval-i Eytamın Suret-i İdaresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan

Nizamname

4 Rebiülevvel 1324 ve 15 Nisan 1322.

BİRİNCİ FASIL

Terekâtın suret-i tahririne ve muamelâtına dairdir

Madde 1- Dersaadet ve Bilad-ı Selase ve bi'l-cümle memalik-i mahrusa-i şahanede tebaa-i Devlet-i Aliyeden olup vefat edenlerin terekesi mucib-i tahrir olduğu halde mensup olduğu mahkeme-i şeriyeden tahrir olunur.

Madde 2- Bir terekenin tahririni icap eden esbap müteveffanın veresesinde yetim yani on beş yaşını ikmal etmemiş varis bulunması ve yahut vereseden birinin müddet-i sefer-i bait diyar-ı aherde olması ve yahut müteveffa medyun olup veresesı deyni bi'l-kabul terekeyi istihlas etmemeleri ve yahut zahirde asla varisi olmaması ve esbab-ı mezkureden birisi mevcut olmayıp da yalnız ahad veresenin taleb-i tahrir eylemesi maddelerinden ibarettir. On beş yaşını ikmal etmeyenlerin balığ olduklarına dair ikame edecekleri davaları hükkam-ı şer'i istimadan memnudur.

Madde 3- Terekenin tahriri lazım geldikte suhuletle ketm ve izaası mümkün olan nükut ve mücevherat ve kütüp ve bunlara mümasıl zi-kıyem emval ve eşya ve lüzum görüldüğü halde tahrir-i terekeye kadar veresenin istimaline muhtaç oldukları eşyadan mada bi'l-cümle emval mensup olduğu mahkeme-i şer'iyeden gönderilecek memurlar marifetleriyle ve mümkün olduğu surette verese-i kibar ve mahallat ve kura eimme ve muhtaranı ve papas ve hahamlardan ve han odabaşlarından biri hazır olduğu halde mahkemeye mahsus olmak üzere kuruş ve cins-i eşya ve esami-i müşteri ve eşya-yı ayniye ile mülahazat haneli matbu deftere alâ vechi'l-müfredat cins ve neviyle ve bir tertib-i muntazamla kayıt ve tahrir ve defterin zîri zevât-ı hazıra tarafından tahtim olunup yevmi tahrir bi't-tayin terekenin bey' ve tahririne ibtidar olunacağı verese ve saireye ilan olunur.

Madde 4- Bir kimsenin terekesi mucib-i tahrir olduğu halde vefat ettiği haber alındıkta hükkam-ı şer'ie nezdinde bulunmak üzere tab' ettirilerek koçanlı varakaya müteveffanın isim ve şöhreti ve mahall-i vefatı ve terekenin tahririne memur katip ve muhızır-ı sairenin isimleri ve derece-i mezuniyetleri hane-i mahsusuna tahrir ve kat' olunacak ciheti mahkeme-i şer'iyenin hakimi taraflarından ba'de't-tahtim memuru yedine ita olunacak ve bu makule varakayı hamil olmayan memur tereke tahririne tasaddi ederse verese ve evliya ve mahallat imam ve muhtarlarıyla papas ve hahamlar ve odabaşlar tarafından terekenin tahriri yevm-i ahere talik olunarak keyfiyet hakime bildirilecektir. Taşra

nevahi nüvvabı bu makule varaka ahzinden müstesna olup ancak altıncı maddede beyan olunan defteri tutmaya mecbur olacaktır. Terekenin tahririne mezun olan katip yedinde bulunan varakada muharrer vazifesini tecavüzle mezun olmadığı bir muameleyi icra ederse mensup olduğu hakim tarafından kabul ve tenfiz olunmayacaktır.

Madde 5- Miktar-ı muhammeni yirmi bin kuruşu mütecaviz olan terekenin masarifi terekeden tesviye olunmak üzere yevm ve mahall-i müzayede gazetelerle ve vesait-i saire ile ilan ettirilecek ve yüz bin kuruşa balığ olacak terekelerde ahkam-ı nizamiyenin hüsn-i ifasına nezaret etmek ve muhalif-i nizam bir hal vuku bulursa Dersaadet'te Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama ve taşrada meclis-i idareye resmen ihbar-ı keyfiyet eylemek üzere Dersaadet'te Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamca vuku bulacak intihap üzerine taraf-ı Meşihattan ve taşrada mecalis-i idarenin tensip ve kararıyla birer memur tayin edilecektir.

Madde 6- Dördüncü maddede beyan olunan ruhsatnameyi hamil olan katip refakatinde bulunan muhızır ve saireyi bi'l-istishab mahall-i terekeye vardıkta mahkemeye mahsus olmak üzere kuruş ve cins-i eşya ve esami-i müşteri ve eşya-yı ayniye ile senedat ve mülahazatı şamil tanzim olunacak matbu defterin sahife-i mahsusasına evvela müteveffanın isim ve şöhret ve memuriyet ve rütbe ve sanatını ve hamil olduğu nişanını ve mahall-i vefatını ve varis-i maruf ve marufesinin ve verese-i kibar ve vekil-i müseccel-i şer'ilerinin ve evliye ve evsiyanın isimleriyle talep ve iltimaslarını ve veresede gaip ve gaibe bulunduğu halde hissesini ba marifet-i şer'-i şerif bey'e veya vekil-i müseccelinin huzuruna değin emaneten hıfza memur olan Dersaadet'te Beytülmal ve taşrada Eytam Müdürlerinin veya vekil-i şer'ilerinin isimleriyle kezalik talep ve iltimasını tahrir ve tarih vaz'ıyla huzuru lazım olan ve müteveffanın veresesini tarif ve inhisar-ı veraseti ihbar eden zevâtın isimlerini derç ve beyan ve zevât-ı mumaileyime imza ve tahtim ettirdikten sonra işbu defter mucibince Hazine fiyatıyla müzayedeye iptidar ve satılacak eşya kaç kuruşta takarrür ederse semeninin miktarı salifü'l-beyan defterin hane-i mahsusuna kaydedilecektir.

Madde 7- Terekenin tahririne mübaşeret olunmazdan evvel müteveffanın düyun-ı kesiresi olup olmadığı vereseden ve sair erbab-ı vukuftan tahkik olunarak düyun-ı kesiresi olmadığı halde terekesi bi'l-müzayede peşin akçe ile satılacak vereseden biri hisse-i muhammenesinden fazla eşya almak isterse peşin akçe ile alacaktır. Müteveffanın düyun-ı kesiresi olduğu tahakkuk eyledikte mütesariü'l-fesat olan eşyasıyla hayvanat gibi masarif ve meunete muhtaç olan emvali evvel emirde peşin akçe ile satılarak emval ve eşya-yı sairesi müemmen bir mahalde ve taht-ı tahtimde hıfz olunacak ve mahkemece icabına göre bir müddet tayiniyle dâyinler isbat-ı deyn etmek üzere celp ve davet olunacaktır. Müddet-i muayyene-i mezkure zarfında isbat-ı düyun olunduktan sonra hıfz olunan emval ve eşyası

bi'l-müzayede bey' olup semeni düyun-ı müsbitelerine mahsup olunmak üzere terekeden istifa edebilecekleri miktar-ı muhammene göre mal iştirâ edebileceklerdir. Terekenin garameti tahakkuk ettiği halde terekeden garameten hisselerine isabet edecek miktardan fazlasını eda etmek üzere keyfiyet tereke defterine şerh ve işaret olunarak dâyinlere tahtim ettirilecektir. Müddet-i muayyene-i mezkure zarfında dâyin mahkemeye müracaat etmediği halde terekenin suret-i tahrir ve fûruhtuna dair olan itirazatına havale-i sem'-i itibar olunmayıp iddia edeceği mebalîğ hakkında muamele-i mukteziye-i şer'îye icra olunacak ve tereke tahririne memur olan ketebe ve hademe terekeden müzayede olunan emvalden bizzat veya bi'l-vasıta hafiyen ve celiyen bir şey mubayaa edemeyeceklerdir. Terekeyi tahrir eden mehakim-i şer'îye memurin ve ketebe ve hademesi müteveffanın eytamına müntakıl ve mevrus olan mülk ve vakıf menzil ve akarı dahil hissedar ve yahut hakkı şüf'aları olmadığı halde iştirâ ve teferruğdan memnurdurlar.

Madde 8- Terekelerde zuhur eden mücevherat ve kütüp gibi tereke mahallinde satılmayıp Dersaadet'te Kuyumcu ve Sahaf Çarşılarıyla Bedestende ve taşralarda dahi çarşı ve pazarlarda fûruht olunacaktır.

Madde 9- Terekede zuhur eden nukut ve senedat ve eşya-yı aynniye ve emanatın cins ve miktarları defterin hane-i mahsuslarına tahrir ve satılan eşyanın semeni kabz olunmuş ise makbuz idüğü ve yahut verese ve dâyinlere yedinci maddeye tevfikân satılmış ise isminin tereke defterinde o eşyanın hizasına kayıt ve işaret olup o gün müzayedenin hitamında esman-ı terekeden kabz olunan mebalîğ ve zimemat icmalen tahrir ve terekenin tahririne memur olunanlarla verese ve evliya ve evsiya ve yahut vekil-i müseccel-i şer'ileri taraflarından tasdik ve imza veya tahtim olunacak ve verese ve dâyin zimmetlerinin miktarını mübeyyin birer senet vereceklerdir. Metrukat içinde esham-ı umumiye gibi evrak-ı nakdiye bulunursa fûruhtu mucib-i menfaat olduğu Dersaadet'te Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamca ve taşrada mecalis-i idarece tebeyyün ve tahakkuk eden bir zamdan piyasa mucibince satılarak nakde tahvil olunacaktır ve yetmiş üçüncü madde mucibince kabz memur olan zat esman-ı terekeden kabz olunan mebalîğ ile nukut ve senedat ve eşya-yı aynniye ve emanatı ve dâyin ve vereseden alınan makbuz senedatını ahz eyledine dair defteri mühürleyecektir.

Madde 10- Satılan eşyanın esmanıyla eşya-yı aynniyeyi ve dâyin ile vereseden alınan senetleri Dersaadet'te yetmiş üçüncü madde mucibince kefilli muhızrlar ve taşrada Eytam Müdürleri veya taraflarından gönderecekleri memurlar kabz edilen madde-i mezkure mucibince sandık eminine teslim ve taşrada Eytam Sandığına vaz' olunarak ol bapta Sandık Emininden ve Eytam Müdürlerinden alınacak makbuz ilmühaberini terekenin katip ve

muhzırı tereke defteriyle hakimü's-şer'e bi'l-irâe mühr-i resmisiyle tasdik ve tahtim edilecek ve tahririne ruhsat verilen terekât icmalinin kayıtları tesviye olup olunmadığına ve kabz olunan esman-ı tereke ile eşya-yı ayniyenin memuruna günü gününe teslim ettirilmesine ve yolsuz muamele cereyan etmemesine mütemadiyen hükkâm tarafından dikkat ve itina olunacaktır. Mucib-i tahrir zannıyla tahririne ruhsat-name verilen tereke mucib-i tahrir olmadığı veya diğer mahkemeden lüzum-ı tahriri tahakkuk ettiği halde zikrolunan ruhsat-name kat' edilen mahalline rapt ile cereyan-ı muamele şerh verilerek hükkâm tarafından bi't-tahtim iptal edilecektir.

Madde 11- Müteveffanın deyni emlak-i sırfa-ı gayrimenkuleye sirayet ettikte eğer emlaki müteaddit ise ale't-tahmin deyne kifayet edecek miktarı kifayet etmediği halde cümlesi müzayedeye çıkarılır. Müzayedeye çıkarılan emlakın mahal ve cins ve miktar-ı zira ve hududu müzayedeye pusulasına tahrir olunup müzayedeye iştirak edenler yüzde on nispetinde pey akçesini tellallar vasıtasıyla Dersaadet'te Sandık Eminine ve taşrada Eytam Müdürlerine teslim ile makbuz ilmühaberlerini alırlar. Müzayedeye nihayet üç ayda hitam bulur. Bu müddet zarfında masarifi terekeden tesviye olunmak üzere üç defa gazetelerle ve gazete olmayan mahallerde vesait-i saire-i mümkün ile ilan olunur ve müddet-i mezkure zarfında rağbat-ı nâsın inkıta'ında takarrür eden semen ve bedeli tereke esmanına zammolunmak üzere Dersaadet'te Sandık Eminine ve taşrada Eytam Müdürlerine teslim ve ol bapta makbuz ilmühaberi tasdik ve ita olunduktan sonra muamele-i bey' u ferağ icra olunur.

Madde 12- Mevadd-ı sabıka ahkamına tevfikân terekenin arkası alındıkta verese ve dâyinler beyinde ber vech-i ati taksim muamelesi icra olunur. Şöyle ki terekeyi tahririne memur olan katip tereke kaydının zirine ber vech-i müfredat verese-i sığar ve kibara ait hises-i irsiyeyi ve deyn olduğu surette dâyinlerin esamisiyle sabit olan deynlerin miktarını ve tereke garim ise asıl deyn ile beraber garameten hisselerine isabet eden miktarı tahrir ile hakimü's-şer'e bi'l-irâe usulüne muvafık olduğu halde verese-i kibar ve dâyinler veya vekil-i şer'îleri bi'l-asale ve bi'l-vekâle matlubatını kamilen kabz eylediğini müş'ir mahkemece tanzim olunacak senet kendilerine imza ve tahtim ve imza eylemeyen ve mührü dahi olmayanlar işaret-i mahsusalarını vaz' ve hazır bulunanlardan iki kişiye tasdik ettirdikten ve senedin zirine kaydına muvafık olduğu tereke katibiyle hakim taraflarından tasdik ve tahtim olunduktan sonra Dersaadet'te Eytam Muhasebesince muamele-i lazıme bi'l-ifa Eytam Müdüriyetinden verile işareti vaz' edilerek mezkur senet Sandık Eminine ita ve havi olduğu mebaliğ sandıktan ahz olunacak ve taşrada mezkur senet Eytam Müdürüne ibraz olunarak havi olduğu miktar Eytam Sandığından alınacaktır. Bundan sonra her biri tereke defterinde

muharrer olan hisse-i irsiye ve matluplarını tamamen istifa ettiklerine dair mezkur tereke defterinni zirini imza ve tahtim ve huzur-ı hakimde ikrar ederek zaptın zeyli hakim tarafından tasdik olunur.

Madde 13- Verese-i sığarın hisse-i irsiyeleri bin beş kuruştan dūn olup da sığarın dahi başka malları ve yahut irat ve akar veya devair-i devletten muhassas maaşları olmadığı halde veli veya vasileri talep ederlerse madde-i sabıka hükmüne tevfikān senet ahziyle yedlerine teslim olunur ve nafakalarına sarf olunmak üzere izin verilir ve talep etmedikleri ve yahut hisse-i mezkure bu miktardan fazla olduğu takdirde mevadd-ı atiyede beyan olunacağı vecihle irbah olunmak üzere nakden ve on sekizinci madde mucibince emlak kiralalarını ve zimem-i nāsta olan matlubattan vūrut edecek hisse-i sığarı mübeyyin mehakim-i şer‘iyeden verilecek ilmūhaber Dersaadet’te Eytam Muhasebesince taşrada Eytam Mūdūrlerince muamelat-ı kuyudiye ba‘de’l-ifa hitam-ı muamelede otuz birinci madde mucibince hisse-i eytam bir torba derununa vaz‘ ve üzerine yafta ve numara ve tarih ve derununa zikrolunan ilmūhaber vaz‘ kılınarak Eytam İdaresinde mevcut kasalar derununda hıfz edilecek ve hisse-i sığarın suret-i hıfzı Dersaadet’te Sandık Emin ve taşrada Eytam Mūdūrleri tarafından tereke defteri zirine tasdikan kayıt ve tahtim ve hises-i sığarın miktarını havi veli veya evsiya yedlerine Eytam Mūdūrleri tarafından bir kıta cūzdan ita olunacaktır. İşbu nizamname ahkamına tevfikān emval-i eytamın suret-i idaresi taht-ı teminde bulunmak ve muamelat-ı vakıası duçar-ı müşkülāt olmamak ve tevhid-i hesap edilmek üzere emval-i mevcudenin idaresi zımnında evliya ve evsiya taraflarından Dersaadet’te idane memurları ve taşrada Eytam Mūdūrleri tevkil olunacak ve lüzumunda eytam için akar iştira ve teferruğu enfa idüğü inde’ş-şer‘ tahakkuk ederse akar iştira ve teferruğu mücaz olacaktır.

Madde 14- Müteveffanın deyni emlak-ı sırfa-i gayrimenkuleye sirayet etmeyip veresesine mevrus ve uhdesinde bulunan akarat-ı mevkufe hakkı intikale nail olan verese-i sığar ve kibarına intikal ettikte verese-i kibar bu veçhile malik ve mutasarrıf oldukları akarı keyfe-ma yeşa temellük ve tasarruf ederler. Verese-i sığara mevrus ve mūntakil akarata nazar olunur. Eğer bekası sığar haklarında nafi ve müfit ise ipka değilse müsevvegat-ı şer‘iyeden birinin tahakkukunda on birinci madde ahkamına tevfikān bi’l-müzayede semen ve bedel-i misilleriyle ahere bey‘ ve semen ve bedelleri hakkında on üçüncü madde mucibince mumamele olunur.

Madde 15- Ebniye ve hayvanat ve çift ve bağ ve emlak-i saire ve bunlara tabaiyetle ziraat ve hirasat edilen ve arazi-i emiriyeyi şamil olan heyet-i mecmua ki beyne’n-nas çiftlik tabir olunur. Bu makule irsen eytam uhdesinde bulunacak çiftliklerin kıymet-i muhammenesi itibariyle emval-i eytam senevi yüzde hesabıyla ilzam olunacak nemanın

sülüsüne muadil demirbaş kaidesi üzere yani emval ve hayvanat-ı mevcudesinden telef olanları yerine konulmak şartıyla icarı kabil olduğu takdirce eytamın yirmi yaşını ikmal edinceye kadar kema-kan uhdelerinde ipka kılınacaktır.

Madde 16- Bu makule çiftliklerde bulunan emvalin ekseri menkulat kabilinden olup da emlak bakiyesi şöyle birkaç hane ve samanlıktan ibaret olarak bunların harabiyetlerinden terettüp edecek zarar arazinin cesametine nazaran pek cüz'î ise hemen menkulat fûruht olunarak arazisi her ne miktar icare ile olursa olsun ya umumen yahut parça parça icar ile kezalik eytam uhdelerinde ipka olunacaktır.

Madde 17- Eğer çiftliklerin emval-i gayrimenkulesi bağ ve bahçe ve değirmen ve ebniye-i cesime gibi kıymetli olarak harap olmalarından eytama hasar-ı külli terettüp edeceği bi-garaz erbab-ı vukuf şahadetleriyle şer'an sabit olur ve akar-ı mezkura tabaiyetle ziraat ve hirsat olunan arazi ile heyet-i mecmuasının kıymet-i muhammenesine nazaran idare ve icar edildiği halde senevi yüzde üç varidat vermeyeceği tahakkuk ederse o vakit mecmuunun bi'l-müzayede fûruhtuyla Defterhane-i Amireye vürut edecek hüccet ve mazbata mucibince satılmış olan emlake tabaiyetle arazisinin ferağına dahi mesağ gösterilecektir.

Madde 18- Mütveffadan evlad-ı sığarına irsen ve adiyen intikal edip şayian ipka olunan akarat-ı memluke ve mevkufe ile alınacak kiralar ve mütveffanın hayatında zimem-i nasta alacağı olup da henüz tahsil olunamayan mebalîğ tereke defterine ve defter-i kassam zeyline müfredat veçhile terkim olunacaktır. Ve bu makule verese uhdesinde ipka olunan akarattan resm-i kısmet ve tellaliye ve saire alınmayacağı gibi zimemat-ı mezkureden tahsilat vuku bulmadıkça resm-i kısmet ve kaydiye dahi alınmayacaktır. Fakat bu misillü zimematın veli ve vasileri marifetleriyle tahsil ettirilmesine ve lede'l-iktiza mehakim-i aidesinde ikame-i dava ile taht-ı hükme alınarak tahsiline Dersaadet ve taşra Eytam Müdürleri canibinden ihtimam olunacak ve veli ve vasiler takib-i dava etmedikleri ve vekil dahi göndermedikleri veya taşrada bulundukları halde Eytam Müdürleri tarafından verilecek müzekkere üzerine hükkamü's-şer'î tarafından liecli't-tahsil bir vasi tayiniyle takib-i dava ettirilecektir.

Madde 19- Sığar uhdelerine intikal edecek akarat-ı mevkufenin mecalis-i eytamca tensip olduğu halde tevsi-i intikal ettirilmesi mecburidir.

Madde 20- Veresesinde gaip olduğu halde vefat edenlerin terekeleri altmış birinci ve altmış ikinci maddelerde beyan kılındığı veçhile Evkaf-ı Hümayun ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarından tahrir ve muamelat-ı lazimesi icra kılınarak varis-i gaip hisseleri emval-i eytam misillü ayrı ayrı torbalar derununda Beytülmal İdarelerinde ve taşrada Eytam Sandıklarında hıfz edilecek ve beş seneye kadar vasi veya vekil-i şer'ileri vürut edip isbat-ı

veraset ederse usul-i meşruasına tevfikân mahkeme-i şer'iyeden tanzim olunacak ilâm üzerine Eytam Müdüründen hisse-i irsiyesini istifa eyleyecek ve vereceği makbuz senesi Eytam Sandığında hıfz edilecek ve bizzat mahalline azimet veya vekil göndermeyip de hisse-i irsiyesinin mahallinden bi'l-celp tarafına teslimini talep eden varis-i gaibin Dersaadet'te Evkaf-ı Hümayun ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarında ve taşrada mensup olduğu mahkeme-i şer'iyede verasetini ispat ederek murisinin terekesini tahrir eden mahkeme-i şer'iyeye ile isbat-ı veraset ettiği mahkeme beyinde muhabere icra ve varis-i gaibin hisse-i irsiyesi talep eden mahkeme-i şer'iyeye irsal olunarak usul ve kavaid-i şer'iyesine tevfikân hisse-i gaip sahibine teslim ve makbuz ilmühaberi mahallî mahkeme-i şer'iyesine isbal olunacaktır. Bu müddet zarfında sahibi zuhur etmeyen hisse-i gaip cetvellere ithalen Hazine-i Celileye irsal kılınmak üzere Mal Memurlarına teslim olunarak alınacak makbuz senedi kezalik Eytam Sandığınca hıfz edilecek ve şu halde tahrir-i terekeden beş sene sonra varis-i gaip veya vasi veya vekil-i şer'isi vürut edip usul-i meşruasına tevfikân isbat-ı veraset ederse hukuk-ı irsiyesinin istifası için Maliye Hazinesine müracaat edecektir.

Madde 21- Tebaa-i gayrimüslime terekeleri hakkındaki 7 Safer 1278 ve 22 Kanunusani 1306 tarihli tezakir-i samiye ahkamı kema fi's-sabık mer'idir.

Madde 22- Terekenin tahrir ve taksimi ba'de'l-icra nihayet on beş gün zarfında defter-i kassamını bi't-tanzim Eytam Müdürlüğüne ibraz ve irâe ve muamele-i kaydiyesi icra olunarak hükkâmın muvazzaf olmadığı mahallerde harcı kısmet memuru tarafından verilecek senedi makbuz üzerine esman terekeden bi'l-ifraz harç memuruna tevdi edilip doksan dokuzuncu maddede gösterildiği üzere ashabına verilir ve hükkâmın muvazzaf olduğu yerlerde kezalik ba senet mal sandığına ve tellaliye ve kaydiyesi ashabına bi't-teslim resm-i kısmetin ahz olunduğu defter-i kassam zahrına memurları tarafından işaret olunarak hükkâm tarafından kayda bi'l-havale kayıt ve mukabele olunduktan sonra tahtim olunur. Ancak verese kibar olup da bunlardan birinin talebi üzerine tahrir olunan terekeye ait harç yalnız talib-i tahrir olan veresenin hissesinden istifa olunur.

Madde 23- Dersaadet'te karantina-hanelerden kısmet mahkemesiyle Evkaf-ı Hümayun ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarına ve Üsküdar Niyabetine her gün vefat edenlerin mahall-i ikametleriyle esamisini mübeyyin birer defter gönderilecek ve taşrada hükümet-i mahalliyyenin en evvel istihbar ettiği mahalden kezalik her gün mensup oldukları mehakim-i şer'iyeye birer defter gönderilecek ve Dersaadet'te eimme ve papas ve hahamlar ve han odabaşları vefat vukuunda karantina-haneye gönderecekleri ihbarnameleri iki nüsha olarak bi't-tanzim birer nüshasını nihayet yirmi dört saate kadar mensup oldukları mehakim-

i şer'iyeye tevdi edeceklerdir. İşbu ihbarnamelerden bir guna harç alınmayacak ve bunlar pul resminden de muaf tutulacaktır.

Madde 24- Yirmi üçüncü madde ahkâmına riayet etmeyen eimme ve muhtaran ile papas ve hahamlar ve han odabaşlarından Ceza Kanunname-i Hümayununun yüz elli dördüncü maddesine tevfikân bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar ceza-yı nakdi alınır.

İKİNCİ FASIL

Dersaadet Eytam Müdüriyeti Zezaifine ve Bilumum Emval-i Eytamın Tevhid-i Hesabatıyla Tenmiye ve Hıfzı İçin Teşkil Olunan Sandık Muamelatına Dairdir.

Madde 25- Dersaadet'te bulunan eytam emvalini kabz ve hıfz ile irbah ve tenmiyesine ve eytamın infak ve iâşesine müteallik muamelatı ifa ve taşra eytam sandıkları hesabâtını işbu nizamname ahkâmına tevfikân rüyet etmek için Dersaadet'te münhasıran Makam-ı Meşihatın taht-ı nezaretinde olmak üzere bir müdüriyet tesis ve Emval-i Eytam İdare ve İdanat Sandığı namıyla bir sandık teşkil olunur.

Madde 26- Dersaadet Eytam Müdüriyeti Makam-ı Meşihattan bi'l-intihap vaki olacak arz ve istizan üzerine ba irade-i seniyye rical-i ilmiyeden bir zata ihale olunacak ve maiyetinde bir muavin bulunacaktır. Dersaadet Eytam Müdürü idanatın takrirlerini istimaa otuz birinci madde mucibince mezundur.

Madde 27- Dersaadet Eytam Müdürü maiyetinde umur-ı tahririye ve muamelat-ı kaydiyeyi ifa için bir başkatip ve muavini ve bir mukayyit ve Dersaadet ve taşra emval ve eytam umur-ı hesabiyesini rüyet ve iktiza eden muamelat-ı hesabiyeyi tanzim etmek üzere bir muhasebeciyle icabı kadar muhasebe katibi ve terekat ve saireden ve müstakrazat-ı Hazine nemalarından sandığa vürut eden akçeleri kabz ve hıfz ve ashabına ita eylemek üzere bir sandık emini ve bir muavini ve bir yevmiye katibi ve idanat ile müteferriat-ı sairesini icra için iki idane memuru ve iki idane katibi ve Dersaadet ve taşra mehakim-i şer'iyesiyle Eytam Müdüriyetlerinden vürut edecek icmal-i terekat ve muhasebe defterlerini tetkik ve defatir-i mahsusalarına kayıt ve sinin-i sabıka defterleriyle mukabele edip muvazenelerine bakmak için iki mümeyyiz ve emval-i eytam rıbh-ı mülzemleriyle iratlarını bi't-tahsil sandığa teslim etmek için beş tahsildar ve bir ser tahsildar ve bir muhammin ve odacı ve hademe bulunacak ve inde'l-icap Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın tensibi ve Makam-ı Meşihatın reyiyile memurin-i mumaileyhimin tezyit ve taklili caiz olacaktır ve bunlara muayyen olan aidattan başka bir şey verilmeyecektir.

Madde 28- Madde-i sabıkada beyan olunan muhasebeci ve sandık emini ve muavinleri ve idane memurları ve muhammin ve tahsildarlar ve hademe usulüne tevfikân

kefalet-i kaviyeye rapt olunacağı misillü kefalet-i müteselsileye de rapt edilecek ve bunların kefalet senetleri tasdik kılındıktan sonra Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamda hıfz ile usulüne tevfikân altı ayda bir kere küfela yoklanacaktır.

Madde 29- Balada zikrolunan memurlar ile küfelanın iktidar-ı malileri ve servet-i zatiyeleri kefaletlerinin derecatı Meclis-i İdare-i Eytamdan verilecek karar ve Makam-ı Meşihattan taalluk edecek işaret-i aliye üzerine tayin olunacak ve memurin-i mumaileyhimin uhdelerinde bulunan ve muahharan uhdelerine geçen bi'l-cümle akar ve emlak kuyuduna devair-i belediyece şerh verilerek Makam-ı Meşihattan ba'de'l-istifsar bir ilişiği olmadığı hakkında cevap alınmadıkça ahire bey' ve ferağ ve sair guna muamele ifa olunmayacaktır. Memurin-i mumaileyhimin kefaletleri derece-i kifayede olmadığı bilahare tahakkuk ederse bundan dolayı Meclis-i İdare-i Emval ve Eytam Heyeti mesul tutulacaktır.

Madde 30- Elyevm Bedestende mevcut olan emval ve eytam sandıkları birer birer celp ve küşat olunarak numara sırasıyla mevcudu bi't-tadat nukut ve mücevherat ve merhunat ve saire Eytam Muhasebesince hangi tereke ve yetimin malı olduğu sarahaten defatir-i mahsusasına kaydedildikten ve başka başka torbalara vaz' olunduktan sonra lüzumu kadar kasalar derununa nakil ile müemmen bir mahalde hıfz edilecek ve bu kasaların anahtarları sandık emini nezdinde bulunacağından kasaların üzerleri Eytam Müdürü ve muhasebeci ve sandık emini tarafından müştereken tahtim olunacaktır.

Madde 31- Eytam Müdürüyle muavini terekat ve saireden müdüriyete vürut eden akçelerin ve mücevherat makulesi rehinlerle tahmin pusulalarının ve rehin ve istiğlal olunan akar ve gedikatın senetleriyle keşif pusulalarının ve terekata müteallik sair iz-kıyem eşyanın defatir-i mahsusasına kayıt ile kasalara vaz' olup olunmadığına ve nukut-ı mevkufe ve meval-i eytamdan istidane etmek isteyenlerin verecekleri rehinlerin veya vefaen ferağ edecekleri tevsii intikalli akarat ve nizamlı gedikatın kıymet ve bedel-i hakikleri kırk beşinci maddede muayyen olan miktara muvafık olup olmadığına ve küfelanın kuvve-i maliyeleri derece-i kafiye de bulunup bulunmadığına ve emval-i eytam nemalarıyla akarları ücretlerinin ve Hazine-i Celile müstakrazatı nemalarının mah be-mah ser tahsildar ve maiyeti marifetiyle tahsil kılınarak kasaya teslim ve eytamın evliya ve evsıyasına ve mütevellilere verilmesi lazım gelen mebaliğin ita kılınıp kılınmadığına ve müstakrazat-ı Hazine nemalarının usulü vecihle ashabına ifa olunmasına ve müddet-i idaneleri hitam bulan akçelerin idaneleri tecdit edilmesine ve yahut medyunlardan veya kefillerinden bi't-tahsil kasaya konulmasına ve tanzimi lazım gelen defatir-i kassam ve sair vesaik-i şer'iyenin vaktiyle tanzim olunmasına ve maiyetinde bulunan bilumum memurinin vazifelerini ber mucib-i nizam ifa edip etmediklerine dikkat ve nezaret ederek noksan olan cihetleri ikmal ve ıslah ettirmek ve

müdüriyetçe lüzum görünen ve eytam haklarında nafî bulunan şeyleri dahi tezekkür ve maiyet memurlarında suihal ve tekasül gördüğü anda bi't-tahkik Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama ba müzekkere beyan etmekle mükellef olacaklardır.

Madde 32- Eytam Müdüriyetine havale olunan evrak ve müstediyyatın icabatı nihayet bir hafta zarfında tahriren beyan olunacak ve bir guna işkal vukuunda Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama lüzum-ı havalesini göstererek meclis-i mezkurca verilecek karara göre muktezası icra olunacaktır.

Madde 33- Dersaadet Eytam Müdüriyeti nezdinde bulunacak eytam muhasebecisi yevmiye makbuzat ve medfuatı ve terekatın nukut ve zimem ve eşya-yı ayniyesini kayıt ve tahrir ve kasaya girecek ve çıkacak akçeler hakkında deveran edecek evrakın muamelat-ı kaydiye ve hesabiyesini icra ve kuyuduna muvafık olup olmadığını inba eyleyecek ve ittihazi lazım gelen defatiri tanzim ve Divan-ı Muhasebat ve Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama itası lazım gelen hesabı ita edecek ve her akşam sandık emininin defteriyle yevmiye defterini tetkik ve kendi defterine muvafık gördüğü halde tasdik edip eytamın muhasebeleri rüyet olundukta defatir-i asliyelerine muvafık olup olmadığını tetkik edecek ve maiyetinde bulunan ketebeyi tensip ettiği vecihle istihdam eyleyecek ve Eytam Müdüriyetince cereyan eden bi'l-cümle muamelat-ı vakıadan ve Hazine-i Celile müstakrazat nemaları umur-ı hesabiyesinden dahi müstakillen mesul olacaktır.

Madde 34- Sandık Emmini terekatın ve emval ve eytam ve Hazine-i Celile müstakrazatı nemalarından ve akarat bedelatıyla hîn-i müzayedede teslim olunan pey akçelerinin muhasebece muamele-i lazimesi ba'de'l-icra ahz u kabz ve yevmiye katibi marifetiyle yevmiye defterine kaydettirdikten sonra kasalarda hıfz edecektir ve terekenin hîn-i taksiminde veya idane icrasında ve muamelat-ı sairede ret ve itası iktiza edecek ve mah be-mah müstakrazat-ı Hazine nemalarından verilecek mebalîği ashabına ita ve muhasebece muamele-i lazime ifa ve müdüriyetten tasdik edilmiş olan senedat ve kuponları ahz ve hıfz edecek ve her akşam kendi nezdinde bulunan yevmiye defterini muhasebe defteriyle mukabele ve muhasebeciye tasdik ettirip kendi dahi muhasebe yevmiye defterini tasdik edecektir. Kasanın bi'l-cümle zayıyatından sandık emini ile muavini mesul ve zamindirler.

Madde 35- İdane Memurları kırk altıncı madde mucibince idane olunacak akçenin hîn-i idanesinde hâzır bulunacak ve müddet-i idane hitamında medyun veya kefillerine ellinci madde mucibince ihbarname gönderilmesini ve eda-yı deyn etmeyenlerin rehinlerinin satılmasını Eytam Müdüriyetinden talep edecek ve davaya hacet messettiği halde ait olduğu mahkeme-i şer'iyeye müracaatla medyun veya kefil aleyhinde ikame-i dava ederek alacağı ilam-ı şer'iyi memurun-i icraiye vasıtasıyla tenfiz ettirecektir.

Madde 36- İdane Katipleri yedlerinde bulunan idanat zabıt ceridelerine kırk altıncı madde mucibince icra olunacak idanenin zaptı ve medyun ve küfelası tarafından verilecek senedi ve rehin akarat ve gedikat kabilinden olduğu halde rehin ve ferağ-ı bi'l-vefa muamelesinin icrası için devair-i belediyyeye irsali lazım gelen ilmühaberleri tanzim ve idanenin icrasını müteakip idane hüccetlerini tahrir ederek ba'de't-tahtim idane memurlarına ita ve teslim edeceklerdir.

Madde 37- Mümeyyizler seksen ve seksen birinci maddelerde beyan olduğu vecihle Dersaadet ve taşra mehakim-i şer'iyesinden vürut edecek icmal-i terekat defterleriyle sâl muhasebe defterlerini tetkik ve defatir-i mahsusasına kayıt ve muhasebeci tarafından verilecek talimat üzerine hareket edecektir.

Madde 38- Ser Tahsildar ile maiyetinde bulunan Tahsildarlar mevadd-ı sabıka ahkamına tevfikân tahsili kendilerine havale olunan akçeleri vakit ve zamanıyla bi't-tahsil eytam kasasına teslim gayret ve ikdam eyleyeceklerdir. Bunlar vazifede bir guna müşkülata tesadüf edip de tesviye-i maslahat veya tahsilat tehhür edecek olur ise Eytam Müdüriyetine resmen ihbar ederek müdüriyetçe dahi ba müzekkere icabı icra kılınacaktır.

Madde 39- Muhammin rehin verilecek menkulatı tahmin edecek ve ol bapta tanzim edeceği tahmin pusulasıyla Eytam Müdüriyetine irâe eyleyecek ve esna-yı tahminde fesadı tahakkuk eder ise terettüp eyleyecek zarar ve ziyan muhammine tazmin ettirildikten sonra hakkında لازمگelen muamele-i kanuniye ifa olunacaktır.

Madde 40- Emval-i Eytamdan her ne suretle olur ise olsun tediyesi lazım gelen mebalîğ hakkında Eytam Müdürü dahi hâzır olduğu halde Eytam Meclislerince bi'l-müzakere muamele-i lazıme icra olunur.

Madde 41- Eytam Müdürü ile maiyetinde bulunan memurin ve ketebe ve hademe eyyam-ı resmiye-i tatiliyeden ma-ada her gün altı saat mahall-i memuriyetlerinde bulunmağa mecburdurlar.

Madde 42- Eytam Müdürü ile maiyetinde bulunan memurin ve saire maaşat-ı muhassasalarını onuncu fasılda beyan olduğu vecihle tahsis olunan varidattan ahz ve istifa eyleyecekler ve varidat maaşata kifayet etmediği surette beynlerinde garameten taksim olunacak ve varidat fazla olduğu halde noksan kalan şuhur maaşatı ikmal olunmak üzere hıfz olunacaktır ve masarifat-ı müteferrika ve kırtasiye varidat-ı mezkureden tesviye edilecektir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Emval-i Eytamın Keyfiyet-i İdanesiyle Nema ve Re'sü'l-Mal ve Ücurat ve Sairenin Suret-i Tahsiline Dairdir.

Madde 43- Emval ve eytam için ilzam olunan nemalar müdayenat-ı umumiye halen ve istikbalen karar-gir olmuş ve olacak miktara tabidir.

Madde 44- Emval-i Eytamdan istidane edecek olanlar kendi malları olan mücevherat ve evani-i sim u zer ile emlak-ı sırfayı terhin ve tüccarla ahz u itası olan ve olmayan nizamlı vakıf gedik ve tevsi-i intikali icra edilmiş vakıf akar ve ba'de'l-vefat temin-i deyn eden arazi-i emiriye ve tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufe gibi uhdelerindeki müsakkafat ve müstagallatı vefaen ferağ ile istidane edecekleri meblağı temin ettikleri halde bila-kefil idane muamelesi icra olunur. Fakat eytamın evliya ve evsıyası olup da veli ve vasileri oldukları yetimin malından istidane edecek olanlara nihayet on bin kuruşa ve bunların gayri emval-i eytamdan istidane edeceklere ancak beş bin kuruşa kadar yalnız üç nefer muteber ve musaddak kefil ile rehinsiz akçe ikrazı caizdir. Kefillerin Kefalet Nizamnamesi ahkamına tevfiikan iktidar-ı malileri hakkında tanzim olunacak matbu kefalet-name Dersaadet'te Eytam Müdüriyeti Heyeti tarafından ve taşrada Eytam Meclisleri ve hükkamü's-şer'i caniplerinden tetkik olunduktan sonra derece-i kifayede görüldüğü halde kabul ve tasdik kılınacak ve mekfulun-anh medyun bulunduğu müddetçe küfelanın onun hakkında tekrar kefaleti kabul olunmayacaktır.

Madde 45- Emval-i Eytamdan istidane edecek zat istidane edeceği akçenin miktarını ve vereceği rehin ve kefilleri Dersaadet'te Eytam Müdüriyetine ve taşrada hükkamü's-şer'e beyan eyleyecek ve verilecek rehin mücevherattan ise Dersaadet'te Eytam İdaresinde bulunacak muvazzaf muhammin ve taşrada ehl-i vukuf tarafından ve emlak-ı sırfa ve gedik ve tevsi-i intikali icra edilmiş müsakkafat-ı vakfiye ve arazi-i emiriye ve tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufe olduğu surette Münadiler tarafından keşif ve tahmin edilerek kıymet ve bedel-i sahihini natık ibraz olunacak mühürlü pusula Dersaadet'te Eytam Müdürü ve taşrada hükkam canibinden tetkik ve emlak ve akarın Sened-i Hakanileri tatbik edildikten sonra müddet-i idanede verilmesi lazım gelen rıbıh dahil olduğu halde rehinin kıymet-i muhammenesinin sülüsani nispetinden bir meblağ ikraz edilecektir. Meblağ-ı mezkur emval-i eytamdan kasaya ilk vaz' olunandan kifayet etmediği halde diğer maldan tarih-i vaz'ları itibariyle ve sırasıyla Dersaadet'te idane memurları ve taşrada Eytam Müdürleri ve sırasıyla Dersaadet'te idane memurları ve taşrada Eytam Müdürleri canibinden üç sene müddetle ba-devr-i şer'î idane edilir. Evliya ve evsıyanın istidane edecekleri mebalığın nemaları eytamın nafaka-i mukadderelerine karşılık olduğu halde eytamın yirmi yaşını ikmal

etmeleri için lazım gelen müddet hesap edilerek her neye baliğ olursa o müddetçe devir muamelesi icra olunur. Müddet-i idanede iktiza eden rıbıh ol seneler şuhuruna bi't-taksim her şehir gayetinde ol şehre isabet edecek hisse-i şer'îye bu vecihle derç ve imla kılınır. Emval-i Eytamın nemasız bırakılmamasına idane memurlarıyla Eytam Müdürleri tarafından mütemadiyen dikkat ve itina olunacaktır.

Madde 46- Madde-i sanıka ahkamına tevfikân idane tekerrür ettikte Dersaadet Eytam Müdürü maiyetinde bulunacak idane katipleri ve taşrada hakimü's-şer'î tarafından tayin edilecek katip müsted'înin ismiyle pederinin ismini ve şöhretiyle mahall-i ikamet ve sanatını ve terhin veyan vefaen bey' ve ferağ edeceği emval ve akarın cins ve nevi ve miktarını ve verecekleri kefillerin dahi isim ve şöhretlerini ve mahall-i ikamet ve sanatlarını ve muhammin ve erbab-ı vukuf tarafından verilecek tahmin pusulalarının mündericatını ve verilen akçe hangi yetimin malından olup hangi veli ve vasi ve idane memuru veya eytam müdürünün marifetiyle icra olunduğunu ve asıl mal ile nemadan zimmetine taalluk edecek meblağ müddet-i hitamında medyun eda etmez ise rehin veya vefaen bey' ve ferağ eylediği şeyleri bi'l-müzayede semen ve bedel-i misliyle ahire bey' ve ferağa ve semen veya bedelinden deynini eda ve fazlasını kendine ve mahlul vukuunda canib-i vakfa itaya Dersaadet'te idane memurlarını ve taşrada eytam müdürüyle diğer birini vekalet-i devriye ile müstakillen ve müteakiben tevkil eylediğini ve idane memurlarından her birine kendisinden veya kefillerinden talep ve davaya mecburiyet hasıl olur ise verilmesi lazım gelen ihzariye ve harç ve ilam ve rüsum-ı tahsiliye ve pul masarifi saireyi kendine müracaat etmek üzere mallarından harç ve sarfa ve mürur eden eyyam için teberru eylediği meblağ edaya emreylediğini idanata mahsus zabıt ceridesine usul-i şer'îye ve talimat-ı mahsusası ahkamına tevfikân zabıt ve tahrir ile medyun ve küfelaya imza ve tahtim ettirecek ve eytam idarelerinde bulundurulacak itaya mahsus masraf çekinin açık mahallerini doldurup koçandan kat' ettikten ve medyuna imza ve tahtim ettirdikten sonra Eytam Muhasebesince muamelat-ı lazimesi bi'l-ifa Dersaadet'te Eytam Müdüriyetinden ve taşrada hükkam taraflarından verile işareti tahrir olunarak rehin mücevherat gibi menkulat kabilinden ise tahmin pusulasıyla beraber kasa-i mahsusuna vaz' olunduktan ve gedikat ve saire kabilinden olduğu halde ber vech-i meşruh zaptın hitamını müteakip Dersaadet'te Eytam Müdüriyetinden, taşrada hakim tarafından verilecek ilmühaber üzerine icap eden mahalden vefaen bey' ve ferağ muamelesinin icrasıyla alınan senetleri ve tahmin pusulaları ve ber minval-i meşruh tanzim kılınacak masraf çeki kasaya teslim kılındıktan sonra istikraz olunan meblağ Dersaadet'te ise idane memurları marifetleriyle Eytam Müdürü huzurunda ve taşrad Eytam Müdürleri marifetiyle hakimü's-şer'î huzurunda müsted'îne ita ve takriri icra

kılınarak zptın zîri Dersaadet'te Eytam Müdürü ve taşrad hakimü'ş-şer'î tarafından tasdik kılınacak ve işbu idane keyfiyeti inde'l-icap mahalline memur irsaliyle icra olunacak ve idanatın icrasından nihayet on beş gün zarfında idane hücceti bi't-tanzim Dersaadet'te Eytam Müdürü inhasıyla kassam canibinden ve taşrada hakimü'ş-şer'î tarafından imza ve tahtim olunduktan sonra kasa ve Eytam Sandıklarına vaz' edilecektir.

Madde 47- İdane olunan mebalighın rıbh-ı mülzemleri otuz sekizinci madde mucibince tahsildarlar vesatatiyle tahsil olunup kasaya vaz' olunacaktır. Tahsildarlar tahsil ettikleri mebaligh için imza-yı zatileriyle mümza ve matbu makbuz ilmühaberini medyunlara ita ve kabz eyledikleri mebalighi Dersaadet'te Eytam Muhasebesince ve taşrada Eytam Müdüriyetince defatir-i mahsusasına cins ve neviyle kaydettirdikten sonra eytam kasasına teslim edeceklerdir. Müstakrazat-ı Hazine nemaları dahi ahzine memur tahsildar marifetiyle Hazinenin havale eylediği mahalden kabz edilip kezalik ba'de'l-kayıt sandık eminine teslim edilecektir. Ancak eytama devair-i devletten muhassas maaşat evliya ve evsiya tarafından kabz olunacak ve bu maaşatın nafaka-i mukaddereden fazlası kezalik eytam kasa ve sandıklarına vaz' edilecektir.

Madde 48- Eytam uhdesinde olup talibine icar olunacak akarat İcar-ı Akar Nizamnamesi ahkamına tevfikân tanzim ve Mukavelat Muharrirliğine tasdik ettirilecek bir kontratoya rapt olunur. Müstecir Dersaadet'te Eytam Müdüriyetince, taşrada hükkamü'ş-şer'î marifetiyle kefalet-i kaviyeye raptedilir. Akarat-ı müstecirenin ücuratı madde-i sabıkada beyan olunan tahsildarlardan birinin namına kaydı ile ber mucib-i mukavele bi'l-istical tahsil ve sandık eminine teslim kılınacaktır. Tahsildarları olmayan mehakim-i şer'iyede bu misillü nema ve ücurat ve saire Eytam Müdürleri marifetiyle tahsil kılınarak bila-tehir Eytam Sandıklarına teslim olunacaktır.

Madde 49- Yedinci maddede izah olunduğu vecihle verese ve dâyinin hîn-i taksim-i terkede fazla me'hûzâtı olduğu tahakkuk edip de edadan imtina ettikleri ve maddeteyn-i sabıketeynde beyan olunan nemalar ile ücurat istihsal olunamayıp altı ay miktarı nema ve ücurat müsted'in ve müstecirler zimmetlerinde teraküm edecek olur ise Eytam Müdürlerinin inha ve takrirleri hükkam tarafından kabul ve tasdik ile ol bapta resmen ita olunacak müzekkere mündericatı suret-i kat'iyede memurin-i icraiye tarafından derhal infaz ve icra olunacaktır.

Madde 50- Müddet-i idane hitam bulmazdan bir ay evvel Eytam Müdürleri tarafından bir ihtarname irsaliyle tediye-i deyn ve yahut tecdid-i idane edilmesi ve bu suretlere muvafakat olunmadığı halde müddetin hitamında rehinin satılacağı medyuna bildirilir. Eğer medyun tecdid-i idaneye talip olur ise Dersaadet'te Eytam Müdüriyeti

heyetince ve taşrada Eytam Meclislerince medyunun rehini ve kefilleri tecdit zamanında şayan-ı kabul görüldüğü ve medyun dahi zimmetinde teraküm eden nemayı kamilen tesviye eylediği halde tecdid-i idane edilir. Eğer medyun tecdid-i idaneye talip olmayıp da idanenin tecdid memurları tarafından tensip olunmadığı surette tesviye-i deyn ettirilmesi ve edilmediği halde hitam-ı müddette rehinin fûruhtuyla tediye-i deyn olunacağı kendisine bildirilir. Medyunun mahalli ikamet-i hâzırası meçhul olduğu ve yahut diyar-ı aherde bulunduğu surette hitam-ı vadede medyun gelip de tediye-i deyn etmezse rehinin fûruhtuyla tesviye-i deyn edileceği gazeteler ile veya vesait-i mümkün ile ilan ettirilir ve bu bapta vuku bulan masarif medyuna ait olur.

Madde 51- Vade-i deynin inkızasından sonra nihayet bir aya kadar medyun ve yahut küfelası gelip tediye-i deyn etmedikleri halde ber vech-ia ti rehin müzayedeye vaz' olunur. Şöyle ki medyunun rehini mücevherat ve evani-i sim ü zer kabilinden ise Dersaadet'te kuyumcu çarşısında ve taşrada çarşı ve pazarlarda üç defa ayrı ayrı günlerde bi'l-müzayede her kaç kuruşa çıkar ise vekil-i bey' tarafından fûruht olunduktan ve gedikat ve akarat makulesinden olduğu halde on birinci maddede beyan kılındığı vecihle müzayede pusulası bi't-tanzim iktiza eden mahallerde nihayet iki ay nisa ve müzayede olunarak üç defa gazete ve gazete olmayan mahallerde vesait-i saire-i mümkün ile ilan edilerek bey'e vekil olanlar tarafından bey' ve ferağ muamelesi icar kılındıktan sonra bunların semen veya bedellerinden masarifat-ı lazıme ba'de'l-ifa mütebakisinden miktar-ı deyn usulüne tevfiқан memurları marifetiyle Eytam Kasasına ve Sandıklarına vaz' olunarak fazlaları hazır ise medyuna ve mahlul ise üst tarafı canib-i vakfa verilecek ve medyun hazır olmadığı halde vürudunda kendisine ita kılınmak üzere emanet hesabına bi'l-kayıt ayrıca kasada, Eytam Sandıklarında hıfz olunacaktır. Medyun bi'r-rıza tediye-i deyn etmeyip de hukuk-ı eytam hükmen istifa olduğu takdirde hitam-ı vadeden itibaren tarih-i istifaya kadar güzeran eden müddet için kabz olunacak rıbhı kırk altıncı maddede beyan olduğu üzere zabıt ceridesinde olan kayd-ı ahire nazaran medyun teberru etmiş olduğundan rıbh-ı mezkur kendisinden istifa olunacaktır.

Madde 52- Yalnız kefaletle idane olunan mebalığın hitam-ı müddet-i idanede istihsali zımnında Dersaadet'te idane memurlarından birinin ve taşrada Eytam Müdürlerinin talep ve iddiası üzerine medyun veya küfeladan tahsili için asıl mal ve yahut nemadan tahsili mütehattim olan miktar-ı mebalığ iptida ait olduğu mahkeme-i şer'ieye tayin edilerek tahsiline rey olunacak ve bu surete dair bir akçe harç alınmayarak idane hüccetleri zahrına yazılacak muktezi ilamları memurin-i icraiyeeye tebliğ ve memurin-i mumaileyhimce müddet-i istinaf ve temyizden müstesna tutularak bila-tehir mevki-i icraya vaz' edilecektir.

Eda-yı deyne mahkum olan medyunîn ve küfela ifa-yı deynden imtina sebebiyle hapsedildikleri halde eytam canibinden infak olunmayacaktır.

Madde 53- İdane olunan emvalden re'sü'l-mala mahsuben ceste ceste teslimat vuku buldukta müterakim neması olmadığı surette defatir-i mahsusasına ba'de'l-kayıt Dersaadet'te Eytam Muhasebesinden ve taşrada Eytam Müdürleri tarafından verilecek makbuz ilmühaberiyile kasa ve sandıklara teslim edilir ve tamamen eda olundukta kezalik muamele-i mukteziye bi'l-icra mebaliğ-i müstedane tamamen kasaya ve sandıklara teslim kılındıktan ve idane hücceti Dersaadet'te Eytam Müdürü ve taşrada hükkam tarafından görülüp kaydı terkin oluna diye işaret olunduktan sonra usulü vecihle sicill-i mahsusundan kaydı terkin ve merhunat medyuna teslim edileceği gibi vefaen ferağ edilmiş olan akarat ve sairenin dahi fekki hakkında ale'l-usul ilmühaber tanzim ve ita edilecektir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Eytamın İaşesine Dairdir.

Madde 54- Eytamın nafaka ve kisve ve levazım-ı saire-i zaruriyesi için mali nemasına ve akarat ücuratıyla devair-i devletten muhassas olan maaşına ve kadr-i marufa göre hükkamü's-şer'î tarafından nafaka takdir olunarak bu bapta tanzim olunan nafaka hücceti Eytam Müdürlerine bi'l-irâe defter-i mahsusuna kayıt olunduktan sonra takdir olunan nafakanın miktarını ve bu nafaka eytamın hangi varidatından olduğunu ve veli veya vasi ve vekillerinin ismiyle hatemini havi matbu birer nafaka-i mukaddere koçanı tanzim ve mezkur hüccetle beraber evliya ve evsiyaya veya vekil-i şer'îlerine verilerek beher şehir gayetinde eytamın nafaka-i mukaddere-i şehriyeleri kasadan ita kılınacak ve eğer eytamın nafaka-i mukaddereleri evliya ve evsiyanın istidane ettikleri mebaliğ nemasından sarf ve tesviye edilecek ise bu misillü evliya ve evsiya her sene gayetinde eytam müdürlerine bi'l-müracaa irat ve masraf vecihle muamele-i mukteziye icra edilecektir.

Madde 55- Bedi ve hitan ve velime cemiyetleri için evliya ve evsiya tarafından eytamın emval-i mevcudesinden sarfı talep olunacak akçenin miktarı Dersaadet'te Eytam Müdüriyetince ve taşrada Eytam Meclislerince kararlaştırılacak ve bu suretle takarrür eden akçenin sarfına dair hükkamü's-şer'î tarafından verilecek izin pusulaları Eytam Müdürlerine irâe ile defatir-i mahsusalarına kaydolduktan sonra usulüne tevfiқан kasa ve Eytam Sandıklarından evliya ve evsiyaya ol miktar akçe verilecek ve bunların dahi aldıkları mebaliğin mahall-i sarfını havi müfredat vecihle bir kıta defter tanzim edilerek liecli'l-hıfz Eytam Müdürlerine ita edilecektir. Eytama takdir olunan nafaka ile bedi ve hitan ve velime cemiyetleri için takdir edilen akçe miktarının azlığı ve yahut çokluğu hakkında bir iddia vukua gelir ise Dersaadet'te Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamda ve taşrada mecalis-i idarece

tetkik-i keyfiyet olunarak oralarca verilecek karar ve hükkamü'ş-şer'î tarafından ita olunacak mezuniyet üzerine bunların zam veya tenzili icra olunacaktır.

Madde 56- Eytam uhdelerinde bulunan hane ve akarat-ı sairenin muhtaç-ı tamir olan mahalleri beş yüz kuruş masrafla tamir olunabilecek ise Dersaadet'te Eytam Müdürü ve taşrada hükkamü'ş-şer'î taraflarından gönderilecek memur vasıtasıyla keşif ve muayene olunarak verecekleri keşif defterleri Dersaadet'te Eytam Müdüriyetince ve taşrada Eytam Meclislerince tahkik ve tetkik ve mündericatı tasdik olunduktan sonra taraf-ı şer'îden izni havi verilecek pusulalar mucibince Eytam emvalinden evliya ve evsiyaya veya bunların vekil-i şer'îlerine ita kılınarak onların marifetleriyle icra-yı tamirat edilecek ve bu suretle icra olunacak tamirat için evliya ve evsiya tarafından bila-mezuniyet beş yüz kuruştan fazla akçe sarf olunur ise işbu fazla eytam için teberru edilmiş addolunacaktır. Eğer beş yüz kuruştan fazla masarife muhtaç ise ale'l-usul belediye daireleri tarafından keşfi ba'de'l-icra kezalik keşif defteri Dersaadet'te Eytam Müdüriyetince ve taşrada Eytam Meclisleri tarafından görülerek kezalik tasdik olunduktan sonra muamele-i mesrude ifa olunur ve her iki surette dahi evliya ve evsiya ve yahut bunların vekil-i şer'îleri madde-i sabıkada beyan kılındığı vecihle kasa ve Eytam Sandıklarına teslim olunmak üzere tanzim edecekleri müfredat defterinin zîri keşf-i sani makamında olarak memur-ı Mürsel veya devair-i belediyece tasdik edilecektir. Bu bapta devair-i belediyece veya memur-ı Mürsel tarafından icra olunacak keşif ve tasdik meccanen ifa kılınacaktır.

Madde 57- Eytamın kaza-i aherde olup muhtac-ı tamir olan hane ve akaratı dahi madde-i sabıkaya tevfikân tamir edilecek ise de keşif ve muayeneleriyle verilecek keşif defterleri ve mahall-i sarfını havi tanzim kılınacak müfredat defterleri hane ve akaratın bulunduğu kazalar mehakim-i şer'îye ve Eytam Meclisleri marifetleriyle icra ve tanzim kılınacak ve eytamın sakin ve mutavattın oldukları mahal mahkeme-i şer'îyesi ile bi'l-muhabere icabı icra olunacaktır.

Madde 58- Her yetimin muhasebesi üç senede bir kere ve icabına göre daha evvel Dersaadet'te Eytam Muhasebesinde, taşrada Eytam Müdürleri nezdinde bulunan defterlere nazaran taraf-ı şer'îden tayin kılınacak katip marifetiyle veli veya vasi veya bunların vekil-i şer'îleri hâzır olduğu halde Dersaadet'te Eytam Muhasebecisi ve taşrada Eytam Meclisleri nezareti tahtında olarak rüyet edilecek ve evliya ve evsiya rüyet-i muhasebeden imtina ettikleri halde suret-i meşruada cebir ve lede'l-iktiza liecli'l-husus bir vasi tayin olunarak muhakeme-i şer'îye ve muamelat-ı lazıme ifa kılınacaktır.

BEŞİNCİ FASIL

Yirmi Yaşını İkmal Eden Eytamın Malları Hakkında Yapılacak Muameleye Dairdir.

Madde 59- Yetim olmaları cihetiyle hisse-i irsiyelerine vaz'-ı yed edilmiş olanların emval-i mevruseleri yirmi yaşını ikmal ettikten ve ol bapta mensup olduğu mahkeme-i şer'ieye ale'l-usul hüccet tanzim olunduktan sonra Eytam Müdürlerine ibraz ile muamele-i mukteziyesi ba'de'l-icra sandıkta bulunan akçesi nakden mevcut ise ita ve idanatta olup da havaleten kabul etmediği halde müddet-i idane inkızasında idarece bizt-tahsil kezalik yedine teslim olunacak hisse-i irsiyesini kamilen ahz u istifa ettiğini müş'ir zabıt ceridesini ve tanzim olunacak senedi imza ve tahtim ettikten sonra Dersaadet'te Eytam İdaresince ve taşrada Eytam Müdüriyetince muamele-i lazıme ba'de'l-ifa huzur-ı hakimde dahi hisse-i irsiyesini ahz u istifa ettiğini ikrar edecektir.

Madde 60- Yirmi yaşını ikmal etmeksizin diğer kazaya nakl-i hane eyleyen eytamın evliya ve yahut evsiyası hisse-i eytamın sakın oldukları mahal Eytam Sandıklarına naklini talep ettiklerinde mavtın-ı cedit ve kadimlerinde olan mahkemeler beyninde bi'l-muhabere hisse-i eytam naklettikleri mahal mahkeme-i şer'iyelerine irsal kılınarak idane ve irbah muamelesi ol kazanın Eytam Mecaslisi ve müdiranı marifetleriyle icra kılınacak ve bu makule kaza-i ahire nakl-i hane eyleyen eytam hisse-i irsiyeleri sakın oldukları kazalar Eytam Sandıklarına nakil olunmaksızın yirmi yaşını ikmal edenlerin hisse-i irsiyeleri dahi kezalik bi'l-muhanere mavtın-ı ceditine nakil olunup muamele-i mukteziyesi oraca icra olunacaktır.

ALTINCI FASIL

Mucib-i Tahrir Olan Terekatı Tahrir ve Bu Makule Terekata Müteallik Muhakematı Rüyet Eyleyecek Mehakimin Beyanına Dairdir.

Madde 61- Dersaadet'le Bilad-ı Selase yani Galata, Eyüp, Üsküdar ve onlara tabi olan mahallerde mucib-i tahrir olan terekeler kısmet-i askeriye ve Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyeleriyle Maliye ve Evkaf-ı Hümayun, Beytülmal Kassamlıklarınca tahrir olunur. Maliye ve Evkaf kassamlarını tahririne memur oldukları terekatın mahalleri nizamname-i mahsusuyla muayyen ve mahduttur. Mezkur kassamlıklar marifetiyle tahrir olunan terekat taksim olunduktan sonra kassamlar tarafında tehmir ve ita olunacak defter-i kassamlarıyla hises-i eytam Bab-ı Fetvada Eytam Müdüriyetine teslim olunacak ve hises-i eytamın irbah ve tenmiyesi Eytam Müdüriyetine ve eytama intikal eden her nevi emval-i gayrimenkule müsevvağı şer'ie binaen bey' ve ferağı lazım geldikte müzayedesinin icrası kısmet mahkemesine ait olacaktır.

Madde 62- Madde-i sabıkada beyan olunan mehakimin tereke tahrir etmelerinde muteber olan mahal hîn-i vefatlarındaki ikametgahlarıdır. Şöyle ki İstanbul ve Galata ve Eyüp ve tevabiinde vefat edenlerin gerek kısmet ve gerek Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyeleri hududu dahilinde bulunan ve Evkaf ve Maliye Beytülmal Kassamlarına taalluk etmeyen bi'l-cümle terekeleri kısmet mahkemesinden ve Üsküdar ve tevabiinde vefat edenlerin her iki cihette bulunan ve Maliye ve Evkaf Kassamlarına müteallik olmayan bi'l-cümle terekeleri Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesinden tahrir olunacak ve Evkaf hududu dahilinde vefat edenlerin veresesinde gaip bulunduğu ve yahut varis-i maruf ve marufesi olmadığı halde dahil ve hariç-i hudutta olan bi'l-cümle terekeleri Evkaf Beytülmal Kassamlığından ve Evkaf hududu haricinde maruf ve marufesi olmadığı surette hariç ve dahil-i hudutta bulunan bi'l-cümle terekeleri Maliye Beytülmal Kassamlığından ve veresesinde gaip bulunmadığı surette balada beyan olduğu vecihle kısmet mahkemesi hududu dahilinde vefat edenlerin dahil ve harici hudutta bulunan bi'l-cümle terekeleri kısmet mahkemesinden ve Üsküdar hududu dahilinde vefat edenlerin keزالık her iki cihette olan terekeleri Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesinden tahrir olunur. Dersaadet'te ve Bilad-ı Selasede vuku bulan bir tereke iki veya üç mahkeme tarafından tahrir olunmayacağı gibi varisini veya bir terekeye müteallik hususatı natık vesaik-i şer'iyenin tanzimi dahi terekeyi tahrir eden mahkemeye münhasırdır. Ancak taşra ahalisinden olup da varis-i gaibini terk ederek Dersaadet ve Bilad-ı Selasede vefat eden ve terekesi Maliye ve Evkaf Kassamlıkları tarafından tahrir olunanların sübut-ı verasetine dair mezkur kassamlıklara ibraz olunacak vesika-i şer'ie müteveffanın veraseti kimlere ait idüğü maruf olan memleketi mahkeme-i şer'iyesinden ita edilecek ve taalluku olmayan mehakimden ita ve ibraz olunacak vesaik ile amel olumayacaktır.

Madde 63- Elyevm idare-i mülkiyesi Beykoz'a tabi olan Anadoluhisarı ve Kanlıca ve Çubuklu ve Paşabahçesi ve İncirköyü ve Kartala tabi olan Erenköy'ünde vefat edenlerin Maliye ve Evkaf Beytülmal Kassamlıklarına müteallik olmayan bi'l-cümle terekeleri Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesinden ve Maliye ve Evkaf Beytülmal Kassamlıklarına müteallik olan terekeleri dahi mezkur kassamlıklardan tahrir olunur.

Madde 64- Taşrada vefat edenlerin Dersaadet ve Bilad-ı Selasede mevcut olup Maliye ve Evkaf Beytülmal Kassamlıklarına müteallik olmayan terekeleri kısmet mahkemesi hududu dahilinde ise kısmet mahkemesinden ve Üsküdar Mahkemesi hududu dahilinde ise Üsküdar Mahkemesinden ve her iki cihette bulunduğu surette cümlesi kısmet mahkemesinden tahrir olunur ve Evkaf ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarına müteallik olan terekelerin kâffesi Evkaf Kassamlığından tahrir edilecektir.

Madde 65- Taşrada bir kaza dahilinde bulunan tereke ol kazanın mahkeme-i şer'iyesi tarafından tahrir olunup müteveffanın diğer kaza dahilinde dahi terekesi bulunduğu surette o makule terekesi dahi tererekenin bulunduğu kazanın mahkeme-i şer'iyesinden tahrir olunduktan sonra müteveffanın verese-i sığarı hangi kazada sakın iseler evliya ve evsiyasının ve yahut bunların vekil-i şer'îlerinin talepleri üzerine mahkemeteyn beyinde icap eden muhabere ve muamele-i lazıme icra olunduktan sonra sığarın hisse-i irsiyeleri defter-i kassam ile beraber sakın oldukarı kaza Eytam Sandığına teslim ve muamele-i irbahiye ve sairesi ifa kılınmak üzere o kazanın mahkeme-i şer'iyesinden irsal olunacak ve verese-i kibar dahi hisse-i irsiyelerini sakın oldukları kaza Eytam Sandığından ahzini talep ve isbat-ı veraset ettiklerinde kezalik mahkemeteyn beyinde icap eden muhabere ve muamele-i lazıme ifa kılındıktan sonra hisse-i kibar dahi defter-i kassam ile beraber sakın oldukları kaza Eytam Sandıklarına ba'de'l-vaz' on ikinci madde ahkamına tevfikân muamele-i teslimiyesi ifa kılınmak üzere o kazanın mahkeme-i şer'iyesine irsal olunacak ve Dersaadet ile taşra beyinde dahi bu vecihle muamele ifa kılınacaktır.

Madde 66- Dayinin talebi üzerine müteveffanın terekesine kısmen veya kamilen haciz vaz'ından mehakim-i nizamiye memnudur. Terekeden alacak iddiasında bulunanların tahriri tereke eden mahkemeye müracaatla hakkını dava ve usul-i şer'iyesine tevfikân isbat-ı müddeâ eylemesi lazımdır. Bu makule terekata ve eytamın kezalik leh ve aleyhine müteallik olarak ikame olunup fasl u rüyeti mehakim-i şer'îye huzurunda fasl u rüyet edilecektir. Bu gibi hususatta müddeâ-aleyh olanlar hükkamü's-şer'î tarafından vuku bulan celp ve davete icabet etmedikleri ve vekil dahi göndermedikleri halde Mecellenin hükm-i gıyabi faslına tatbikan ifa-yı muamele olunacak ve her halde huzuru lazım olanlar davete icabet etmedikleri surette mehakim-i şer'îye tarafından verilecek müzekkere ve harç ve ilam ve ihzariye ve rüsum-ı tahsiliye ve masarif-i saire hîn-i tahsilde medyunun alınacaktır. Deyni miri hakkında sadır olan ilamat ile medyunun vefatından evvel hakkında mehakim-i nizamiyeden verilip kesb-i katiyet eden ilamat hakkında ve iflas davalarında 1 Zilkade 1318 ve 17 Mayıs 1316 tarihli tezkere-i samiye ile tebliğ buyrulan irade-i seniyye hükm-i celiline tevfik-i muamele olunacaktır.

Madde 67- Tereke tahririne mezun olan mehakim-i şer'iyede bulundurulacak bi'l-cümle defatir ve sicillat ve zabıt cerideleri ve sair evrak-ı lazıme şunun bunun yedinde bırakılmayıp her akşam sandıklar ile harikten emin bir mahalle nakil ve hıfz edilecektir.

YEDİNCİ FASIL

Tahrir-i Tereke Memurlarıyla Vazifelerinin Beyanına Dairdir

Madde 68- Dersaadet'te kısmet mahkemesinde kefalet-i müteselsile ferman-ı alisi mucibince beynlerinde kefalet-i müteselsileye merbut bir başkatip ve evvel ve sani namlarıyla iki mümeyyiz ve lüzumu miktar katip ve mukayyit ve kezalik kefalet-i müteselsileye merbut lüzumu miktar muhızır ve münadi ile muamelat-ı sairesi için kassam nezdinde icabı kadar katip bulundurulacak ve Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyesinde dahi kezalik kefalet-i müteselsileye merbut bir başkatip ile bir mümeyyiz ve lüzumu kadar katip ve mukayyit ve muhızırla münadi ve taşra mahkemelerinde dahi kezalik kefalet-i müteselsileye merbut lüzumu miktar ketebe ve muhızır ve münadi bulunacak ve tahriri terekeye mezun olan nevahi nüvvabı da kefalet-i müteselsile tahtında olacaktır. Evkaf ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarında birer muavin ve birer başkatip bulunup tereke tahririne memur olan ketebe ve saire terekatın usul-i tahririyesinde işbu nizamname ahkamına tebaiyet edeceklerdir. Kefalet-i müteselsileye merbut olanların kefalet senetleri gerek Dersaadet ve gerek taşra mehakim-i şer'iyesinden Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama irsal olunacak ve kefalet-i müteselsileye merbut olmayanlar terekeye katiyen vaz'-ı yed etmeyeceklerdir ve lede'l-iktiza Mecalis-i Eytamdan verilecek karar üzerine kariçten kefil ahziyle mehakim-i mezkurede katip ve saire istihdamı caiz olabilecektir.

Madde 69- Madde-i sabıkada beyan olunan ketebe ve memurin ve saire memur oldukları terekelerde bizzat bulunarak mevadd-ı sabıka ahkamına tevfikân muamelat-ı tahririyeyi ikmal ettikten nihayet bir hafta mürurunda terekatın kassam defterleriyle vesaik-i şer'iyelerinin müsveddatını tanzim ve mümeyyizlerden birinin tashihinden geçirilip zabıt ceridesine muvafakati tahrir ve imza olunduktan sonra başkatiplere tevdi ve başkatipler dahi tashih ve imza ile hükkamü'ş-şer'i ve kassamlara ita ederler onlar tarafından dahi görülüp işareti keşide edildikten ve müsveddeyi tanzim eden katibe tekrar verilip tebyiz olunduktan sonra yine mümeyyizlerden biri ve başkatip tarafından görülüp ba'de'l-imza hükkam ve kassamlar tarafından kayıt ve mukabele olunmak üzere mukayyide havale olunur. Mukayyit dahi harfiyen sicile kayıt ve mukabele edip sicile kayıt ve mukabele olunmuştur ibaresini tahrir ve sicil ve sahife numaralarını vaz' ve mukayyitliğe mahsus olan mühür ile tahtim ettikten sonra kassamlara ve hükkama vererek onlar tarafından imza ve tahtim edilir.

Madde 70- Başkatipleriyle mümeyyizleri olmayan mehakim-i şer'iyeye ketebesinin tahrir ettikleri terekatın kassam defteriyle sair vesaik-i şer'iyeleri müsveddatı nüvvap tarafından görülüp tashih ve yazıla işareti keşide edildikten sonra madde-i sabıka mucibince ikmal-i muamele olunacaktır.

Madde 71- İki kayıt arasında iki parmaktan ziyade noksan boş mahal bırakılmak caiz olmadığı gibi satırlar aralarına veya kenara ilave ve tahşiye edilmek veya satırlarda hak ve silinti olmak külliyyen memnudur. Ancak esna-yı kayıta bir guna sehiv vaki olursa fazla olan kelimelerin balasına ince bir çizgi çekilerek bunun keyfiyeti ve noksan olan kelimeler dahi o kaydın başına yazılıp zîri hükkam tarafından tahtim ve tasdik ve tutulacak sicillata sahife numarası vaz'ıyla kaç sahifeden ibaret olduğu ilk sahifesi zahrına tahrir ve her varak ile yazılan mahal Dersaadet'te Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeden ve taşrada hükkamü'ş-şer'i tarafından tahtim ve tasdik edilecektir.

Madde 72- Mehakim-i şer'ie başkatipleri mesalih-i vakıanın mihver-i layıkında ve usulü dairesinde cereyanına ve maiyetinde bulunan mümeyyizan ve sair ketebenin vakit ve zamanıyla işleri başında bulunup vazifelerini kema-yenbaği ifa etmelerine ihtimam ve dikkat ve maiyetinden bir yolsuz muamele gördüğü halde mütecasirlerini tevbih ve lede'l-icap o mahkemenin hakimine ve lüzum görülürse Meclis-i İdare-i emval-i Eytama beyan-ı hal edecektir.

Madde 73- Mehakim-i şer'ie muhızrları üçüncü madde mucibince taht-ı tahtime alınacak olan tereke mahallinde mahkeme-i şer'ie memurları hazır oldukları halde beher gün fûruht olunan tereke esmanını ve dokuz ve onuncu maddeler mucibince verese ve dayinlere, alacak ve hisselerine mukabil satılan eşyanın esmanı hakkında alınacak senetleri kabz ve Dersaadet'te Eytam Müdüriyetinde bulunan sandık eminine ve taşrada Eytam Sandıklarına teslim ve alınacak makbuz ilmühaberini onuncu madde mucibince hakime irâe ve icmalatı terekat defterine kaydettirdikten sonra hıfz edilecektir.

Madde 74- Mehakim-i şer'ie münadileri mahkemeden tanzim kılınacağı on birinci maddede beyan olunan müzayede kaimelerini yedlerine bi'l-ahz müzayede olunacak emval-i gayrimenkuleyi icap eden mahallerde nida ve müzayede ederek iştira ve teferruğuna talip olanlardan madde-i mezkure mucibince pey akçelerini Dersaadet'te sandık eminine ve taşrada Eytam Müdürlerine teslim ve makbuz ilmühaberlerini ahz ile akçe sahibine ita ve müzayedeye devam ile zammedenlerin isim ve şöhretini ve mahall-i ikametini müzayede kaimesine işaret ve kendilerine tahtim ve keff-i yed edenlerin pey akçelerini sandıktan sahiplerine reddettirecek ve müddet-i müzayede hitam bulup rağbat-ı nas dahi münkati olduktan sonra müzayedeyi huzur-ı hakimde icra ve karar-dadesi keşide edildikten sonra satılacak şeyin semen veya beledi kasa veya Eytam Sandıklarına teslim kılınarak on birinci madde mucibince muamele-i mukteziye icra edilecektir. Bu misillü emval-i gayrimenkulenin resmen muamele-i bey' u ferağı icra olununcaya kadar yüzde beş nispetinde zam vuku bulur ise bi'l-kabul müzayedeye devam olunur.

Madde 75- Tereke tahririne memur olan ketebe terekeleri müddet-i nizamiyesi zarfında tesviye ve taksim ve icap eden defatir-i kassam ile evrak-ı sairesini tahrir ve taksim etmezler ve bila-sebep tehir ederler ise başkatipleri tarafından ve tereke residatını ve emval-i eytam ve nemalarıyla ücurat ve sairelerini kabza memur olan muhızır ve tahsildarlar kabzettikleri mebaligh ve nema ve saireyi evkat-ı muayyenesinde aynen ve tamamen memur-ı mahsusuna teslim etmezler ve vazifelerinde tekasül ederler ise muhızır-başlılar ile ser-tahsildarlar tarafından hükkam ve Eytam Müdürlerine ifade olunarak tahakkuku takdirde bir haftadan bir aya kadar ve tekerrür ettiği halde iki aydan ekal olmamak üzere işten el çektiler ve bu cezalarla mütenebbih olmadıkları ve yahut tardı icap eden başka bir şey tebeyyün ettiği halde Meclis-i İdare-i Emval-i Emtam vasıtasıyla Makam-ı Meşihattan bi'l-istizan icabı icra kılınacaktır.

Madde 76- İdane faslında muharrer usul ve kavait haricinde ne suretle olur ise olsun akçe alıp verdiği his olunan emval-i eytam memurlarına ve terekenin tahrir ve taksim ve müzayedesine fesat karıştıranlara muvakkaten işten el çektiler ve keyfiyet Makam-ı Meşihata ilam olunarak haklarında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamca tetkikat-ı mükemmele bi'l-icra hareket-i mahsusaları tebeyyün ettiği surette muhalif-i hükm-i nizam olarak verilen akçe ile fesad-ı vakiden dolayı hasıl olan noksan kendilerine tazmin ettirmekle beraber haklarında takibat-ı kanuniye icra edilecektir. Taşrada bulunan bu misillü memurlar hakkında dahi mecalis-i idarece tetkikat-ı mukteziye icra olunduktan sonra tebeyyün edecek hale göre tazmin ve ikame-i dava muamalesi ifa olunur.

SEKİZİNCİ FASIL

Dersaadet İdare-i Emval-i Eytam Meclisinin Suret-i Teşkiliyle Vezaifine Dairdir.

Madde 77- Dersaadet'te Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam taht-ı nezaret-i fetva-penahide olarak bir reis ile altı aza-yı daime ve Eytam Müdürüyle Kassam aza-yı tabiiyesinden olmak üzere azalık inzimamıyla bir başkatipten ibarettir.

Madde 78- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın maiyetinde umur-ı tahririye ve kaydiyeyi ifa için madde-i sabıkada beyan olunan başkatip ile bir muavin ve iki müsevvit ve bir mukayyit ve iki mübeyyiz bulunacaktır. Meclis-i mezkurun nizamname-i mahsusuna tabi olarak taht-ı idaresinde bulunan İlmiye Tekaüt Sandığı Heyeti dahi kema fi's-sabık ifa-yı vazife edeceklerdir.

Madde 79- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam Dersaadet ve taşrada tahrir-i terekeye mezun bi'l-cümle mehakim-i şer'iyenin ve Eytam Müdürleriyle taşra Eytam Meclislerinin tahrir-i terekat ve idare-i emval-i eytama müteallik umurlarını ve muamelat-ı kaydiye ve hesabiyeleriyle müteferriat-ı sairesinin kavaid-i şer'iyeye ve usul-i mer'iyeye üzere cereyan edip

etmediğini ve mucib-i tahrir olan terekat usulüne tevfikân tahrir ve bey' ile esmanî tahsil ve defatir-i mahsusasına ba'de'l-kayıt Eytam Sandıklarına vaz' olunup olunmadığını ve kassam defterleriyle vesaik-i şer'îye-i sairenin vakit ve zamanıyla tanzim ve lazım gelen mahallere ita ve teslim kılınıp kılınmadığını ve tereke memurlarıyla Eytam Müdür ve meclislerinin ahvalini ve emval-i eyatmın yoluyla ırbah ve tenmiye olunup olunmadığını teftiş ve taharri edip yolsuz gördüğü muamelatı ihtar ve tetkikat-ı vakıa neticesinden mucib-i ceza bir hali tebeyyün eden memurlar hakkında yetmiş beşinci madde mucibince muamele icrasını Makam-ı Meşihata beyan edecektir.

Madde 80- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tahririne mübaşeret olunan bi'l-cümle terekat ile bunlardan tesviye ve taksim olunan ve olunamayanlarını ve tesviye olunmayan terekatın esbab-ı tehhürlerini ve tesviye olunan terekattan kibar hisselerinin ashabına ita ve hises-i sığarın Eytam Sandıklarında hıfz edilip edilmediğini gösterir surette ittihaz olunacak numunesine tevfikân her altı ayda bir kere birer defter tanzim ve irsalini tahrir-i terekeye memur mehakimden talep edecek ve defatir-i mezkurenin bi't-tatlık noksan olan cihetleri hakkında mütalaalarını tenmik ve usulüne muvafık gördüğü halde Dersaadet Merkez Eytam Müdüriyetine havale eyleyecektir.

Madde 81- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam taşra müdüriyetlerinden Eytam Meclislerinin taht-ı tasdikinde olarak alınacak sâli muhasebe defterlerini nazar-ı tetkikten geçirerek usulüne muvafık olmayanları mahalline iade edecek ve usulüne muvafık gördüklerini Dersaadet'te Merkez Eytam Müdüriyetine havale edip oradan fasl-ı mahsusunda muharrer olduğu üzere merkez ve taşraya ait olmak üzere sene gayetinde iki kıta hülâsa-i hesabiye ve beher mizan-ı şehrileri talep edecek ve Eytam Müdüriyetleriyle taşra Eytam Meclislerinin muamelat-ı hesabiye ve kuyudiye ve sairece yolsuz gördüğü mevaddını ihtar ve ıslah eyleyecek velhasıl işbu nizamnamenin tamami-i icrasına ve terekat ve amval-i eytamın hüsn-i suretle temşiyet ve idare ve muhafazasına dair lazım gelen tedebir ve vesaili bi't-tezekkür tahriren Makam-ı Meşihata beyan edecek ve umum emval-i eytama müteallik mizan-ı şehrilerle zat ve zaman hesabatını tanzim ve kema-kan Divan-ı Muhasebata irsal ettirecektir.

Madde 82- Mevadd-ı sabıkada beyan olunan hususat ile hususat-ı saireye dair meclise havale olunan evrak ve müsted'iyat defter-i mahsusuna ba'de'l-kayıt el-akdemü fel-akdem kaidesine tevfikân kıraat olunarak azadan her biri reyini beyan edecek ve karar-ı vakinin ittifak veya ekseriyet-i ara ile hasıl olduğu tasrih edilecek ve böyle ekseriyetle verilen kararın müseveddesi imza olunduktan sonra muhalif reyde bulunan aza reyini beyan ile zirini imza edecektir.

Madde 83- Meclisin mukarreratı müzekkere suretinde yazıldığı halde meclisin mühr-i resmisiyle ve tahrir olunacak mezabıt mühr-i zati ile tahtim edilecek ve devairle vasıta-i muhaberatı her halde Makam-ı Meşihat olacağından işaret-i aliye ile muharrer olmayan müzekkere ve mezabıtın mündericatı mevki-i icraya konulamayacaktır.

Madde 84- Mecliste müzakere olunup taht-ı karara alınan hususat karar defterine sırasıyla kayıt olunarak tarih vaz'ıyla reis ve aza tarafından imza olunacak ve taht-ı imzaya alınmayan karar yekun hükmünde tutulacaktır.

Madde 85- Makam-ı Meşihattan meclise havale olunan bi'l-cümle evrakın nihayet bir hafta zarfında icabatı tahriren beyan edilecek ve meclis-i mezkur şifahen müracaatı kabul etmeyeceği gibi tebliğ-i karar dahi şifahi olmayıp tahriri olacak ve Makam-ı Meşihattan havale olunmayan evrak kabul olunmayacaktır.

Madde 86- Her ay nihayetinde kasa mevcudunun tadat ve yevmiye defteriyle tatbik etmek üzere aza-yı meclisten münavebeten bir tayin edileceği gibi lüzum görüldüğü halde meclis riyasetinden intihap olunacak azadan biri marifetiyle lalettayin bir günde kasa ve defatir bi'l-muayene netice-i mütebeyyine ba mazbata Makam-ı Meşihata arz olunacaktır.

Madde 87- Bilumum taşra Eytam Sandıkları Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamdan verilecek talimat mucibince Maliye Müfettişleri ve Maliye Müfettişleri bulunmadığı takdirde Adliye Müfettişleri marifetiyle teftiş ettirilir. Netice-i teftişat müfettişler Makam-ı Meşihata işar edilir.

DOKUZUNCU FASIL

Taşra Eytam Müdür ve Meclislerinin Suret-i Teşkili ve Vezai fi Beyanındadır

Madde 88- Eytamın emval ve emlakini hıfz ve himaye ile irbah ve tenmiyesi hususlarına dikkat ve nezaret etmek üzere vilayet ve liva ve kaza merkezlerinde nüvvab-ı şer'in riyaseti tahtında olarak birer Eytam Meclisi teşkil kılınacaktır. Mecalis-i mezkure belediye azasından müntehap iki aza-yı daim ve defterdar ve muhasebeci ve mal müdürü ve müftü ve eytam müdürü gibi birer aza-yı tabiiyeden ibarettir. Eytam Meclisleri laakal haftada bir kere icabına göre daha ziyade bi'l-içtima umur-ı eytama suret-i fahriyede bakacaklardır. Reis mazereti halinde azadan birini tevkil edecektir.

Madde 89- Taşrada Eytam Müdürleri hükkamü'ş-şer'i hazır olduğu halde mahalli idare meclislerince bi'l-müzakere intihap ve kefalet-i kaviyeye rapt olunarak alınacak kefalet senedi mehakim-i şer'iyeye sicllata kaydedildikten sonra nüvvap tarafından Makam-ı Meşihata takdim ile Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamda aynen hıfz edilecektir.

Madde 90- Taşra Eytam Müdürlerinin beher sene Şubat gayetinde Eytam Meclislerinde muhasebeleri görülerek bir guna ihtilasları veya tekasül veya sui-muameleleri tahakkuk etmedikçe ve yahut istifaları vuku bulmadıkça azil olunmayacaklardır.

Madde 91- Her kazada teşkil olunan Eytam Sandıkları Emval-i Hazine Sandıklarıyla beraber emniyetli mahallerde hıfz olunacak ve üzeri dahi nüvvab-ı şer'î ve Eytam Müdürleri tarafından müstereken tahtim olunacaktır.

Madde 92- Eytam Meclislerince tutulması lazım gelen defatir ve muharrerat ve muamelat-ı kaydiye ve sairenin tesviyesi mehakim-i şer'îye ketebesî vezaifinden olduğundan Eytam Meclislerinin işe baktıkları günlerde ketebe-i mumailayhim dahi meclislerde bulunarak ifa-yı vazife eyleyeceklerdir.

Madde 93- Taşra Eytam Meclisleri tahrir olunan terekat ve muhallefatın usul ve nizamı dairesinde tahrir ve bey' olunarak esmanı tahsil ve defatir-i mahsusasına kaydedilen Eytam Sandıklarına vaz' olup olunmadığına ve kassam defterleriyle idane ve nafaka hüccetleri vakit ve zamanıyla tanzim olup olunmadığına nezaret edecekleri gibi tereke memurlarının ahvalini teftiş ve tahrir-i terekatça yolsuz gördükleri muamelatı ihtar ile beraber duçar-ı tehhür olanların icabatını icra ederler terekenin külliyyetine göre nüvvab-ı şer'î'nin müzekkereleri üzerine azadan birini terekeye nazeret ve muamelatını tesri için tayin ve i'zam ederler. Terekata müteallik hususatta müşkülata tesadüf olup muamelece tereddüt vuku bulur ise derhal nüvvab-ı şer'î vasıtasıyla Makam-ı Meşihattan istizan-ı keyfiyet olunur.

Madde 94- Taşra Eytam Meclisleri beher sene hitamında defatir ve kuyudata müracaatla emval-i eytamdan idane olunan akçelerden hasıl olan nemanın ve müsted'inlerden bi't-tahsil Eytam Sandıklarına iade ve teslim kılınan akçelerin miktarını ve eytam ashab-ı akarat ve eshamdan olduğu surette ne kadar ücurat ve faiz istifa kılındığını ve bunlardan eytamın nafaka-i mukaddere ve hususat-ı saire-i zaruriyesine ne miktar akçe harç ve sarf edildiğini ve sanıkların mevcudu neden ibaret idüğünü mükemmelen tetkik ve hesap ettirerek nihayet üç ay zarfında numunesi vecihle iki nüsha olarak sâli muhasebe defterini tanzim ve zirini Eytam Müdürleriyle mehakim-i şer'îye başkatiplerine tahtim ettirdikten sonra meclisçe ba'de't-tasdik bunlardan birini mahalleri Eytam Sandıklarında hıfz ile diğer nüshasını Makam-ı Meşihata takdim kılınmak üzere nüvvab-ı şer'e ita ederler işbu müddet-i muayyene zarfında sâli muhasebe defterleri tanzim ve isbal edilmediği halde muayyen olan müddet zarfında hesap vermeyen memurlar hakkında icra edilmekte olan mücazat nüvvap ve Eytam Müdürleri hakkında da icra olunacak ve masarif-i müteferrika ve kırtasiye onuncu

fasılda beyan kılındığı vecihle Eytam Müdürüyle maiyetine tahsis olunan varidattan tesviye edilecektir.

ONUNCU FASIL

Alınacak Harçların Miktarıyla Verilecek Mahallerin Beyanına Dairdir.

Madde 95- Mehakim-i şer'îye tarafından tahrir olunan terekelerden masarîf ve düyun ve saire ihraç olunduktan sonra bakisinden yani beyne'l-verese taksim olunacak akçenin yekunundan resm-i kısmet olarak kuruşta bir para ve kaydiye-i defter namıyla bin kuruşta üç kuruş alınacaktır.

Madde 96- Emval-i Eytamdan idane olunan mebalîğ mukabilinde emval-i menkule ve emlak-i sırfâ rehin edildiği surette binde bir kuruş ve gedikat ve tevsi-i intikali icra olunmuş müsakkafat ve taşradaki arazi-i emiriye ve tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufe istiğlal edildiği takdirde binde beş kuruş ve kırk dördüncü madde mucibince yalnız küfela ile idane olunduğunu takdirde binde on kuruş harç alınacak ve tecdid-i idanatta aslına tebaan aynı harç istifa edilecektir. İdane hüccetlerinin kayıtları için de binde bir kuruş kaydiye alınacak ve terkin-i kaydında harç alınmayacaktır. Emlak-i sırfâ ve gedikat ve tevsi-i intikali icra olunmuş müsakkafat ve arazi-i emiriye terhin veya vefae ferağ olundukta Defter-i Hakanice merhunat müteaddit olsa bile terhin ve ferağ ve fekkinde ancak kırk para katibiye alınacak ve daire-i belediyece terhin ve istiğlalde ve gerek fekk-i rehin ve istiğlalde yalnız birer kuruş ilmühaber harcı alınacaktır.

Madde 97- Üç senede bir kere ve hasbe'l-icap daha evvel bir müddette emval-i eytamın muhasebesi rüyet olundukta tahsil olunan varidatın yekunundan yetim ve meval-i yetim hakkında sarf edilen mebalîğ ihraç olunduktan sonra fazla kalır ise işbu fazla-i varidattan kuruşta bir para harç-ı muhasebe alınacak fazla kalmaz ise harç alınmayacaktır. Bu suretle bila-harç rüyet edilecek olan muhasebattan ketebe-i şer'îye için ücret-i kalemiye olarak elli bin kuruşa kadar on kuruş alınacak ve elli binden yüz elli bine kadar her on binde iki kuruş zammedilecek ve bu ücretin miktarı nihayet yüz elli kuruşu tecavüz etmeyecektir.

Madde 98- Tahsildar ve tahsildar olmayan mahallerde Eytam Müdürleri marifetiyle tahsil kılınan rıbıh ve akarat ücretlerinden ve müstakrazat-ı hazine nemalarından yüzde beş kuruş alınacaktır.

Madde 99- Mevadd-ı sabıkada muharrer olan harçlardan resm-i kısmetin sülüsü Dersaadet'te kema fi's-sabık ketebeyeye ve sülüsânı bu ferman-ı ali memur ve gayri muvazzaf hükkama ve harç-ı idanenin sülüsü Dersaadet'te zikri mesbuk hükkama ve bir sülüsü Eytam Müdüriyeti heyetine ve sülüs-i bakisi ikili birli hesabıyla tereke katibiyle muhızrlara verilecek ve taşrada harç-ı muhasebe ile harç-ı idanenin Eytam Müdürleri ve maiyetine ve

sülüsani Mal Sandığına teslim olunup resm-i kısmet ve saire vesai-i şer'îye harçlarıyla birleştirilerek her ay başında evvel be-evvel ketebe ve hademe-i şer'îye aidatı ifraz ile ashabına teslim olunacaktır. Tellaliyenin Dersaadet'te yirmi sehinden altı sehmi tellallara ve altı sehmi tereke katibine ve iki sehmi muhızrlara ve altı sehmi Eytam Müdüriyeti Heyetine ait olacak ve taşrada tellaliyenin yirmi sehinde on iki sehmi Eytam Müdürü ve maiyetine ve beşi tellala ve üçü katip ve muhızra ita olunacak ve keydiyenin nısfı mukayyitlere ve nısfı diğeri Dersaadet ve taşrada Eytam Müdürü heyetlerine verilecektir.

Madde 100- Rıbıh ve akarat ücretlerinden ve müstakrazat-ı hazine nemalarından alınacağı doksan sekizinci maddede beyan olunan mebalığ kamilen Dersaadet'te Eytam Müdürü Heyetine ve taşrada Eytam Müdürüyle maiyetlerine ait olacaktır.

Madde 101- Doksan sekiz ve doksan dokuzuncu maddelerde Eytam Müdürü heyetlerine aidiyeti beyan olunan mebalığden Dersaadet'e ait kısmı karşılık ittihaz olunarak Dersaadet Eytam Müdürüyle maiyetinde bulunan memurin ve ketebe ve saireye Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamca miktarı kararlaştırılacak maaşatın tahsisi Makam-ı Meşihata müfevvazdır. Mebalığ-i mezkureden taşra Eytam Müdüriyetlerine ait kısmının Eytam Müdürleriyle maiyetinde katip ve saire istihdamına lüzum görüldüğü halde onlar beyninde suret-i taksimi de taşra Eytam Meclislerinde kararlaştırılacaktır. Maiyetlerinde katip ve saire istihdamına lüzum görülmeyen mahallerdeki aidatı kamilen Eytam Müdürleri alacaktır.

Madde 102- Terekeden istifasına hükmolunan mebalığ için mahkumun-bih miktar ve kıymetine nazaran dayinden kuruşta bir para ve bi-vech-i şer'î ve bila-beyyine muarazadan men'î havi olan senedat-ı şer'îye için maktuan elli kuruş harç istifa olunacaktır. Musalaha-i şer'îyeyi havi olan senedat için eğer bedel-i sulh terekeye ait ise keزالık maktuan elli kuruş ve harice ait olduğu surette bedel-i sulh ne miktar ise kuruşta bir para harç alınacaktır.

Madde 103- İsbat-ı veraset ilam ve hüccetleri için hisse-i irsiyenin miktar ve kemiyetine nazaran kuruşta yarım para harç istifa olunur.

Madde 104- Eytamın uhdesinde bulunan emlak ve müsakkafatın ahire bey' ve ferağı için taşra mehakim-i şer'îyesiyle münhasıran kısmet mahkemesinden verilecek izin hüccetlerinden Eytam hisselerinin miktar-ı kıymetine nazaran bin kuruşta beş kuruş harç alınacaktır.

Madde 105- Terekata müteallik her nevi ilam ve hüccet ve defter-i kassam velhasıl bi'l-cümle senedat-ı şer'îyenin mahreç ve nüsha-i saniyeleri için harcı nisbi alınmayıp maktuan elli kuruş harç alınacaktır.

Madde 106- Eytam için vasi ve takdir-i nafaka ve îydiye ve emsali vesaik-i şer'iyeden kat'an harç alınmayıp fakat tahammülüne göre maktuan beş kuruş mukayyide ait olmak üzere on beş kuruştan nihayet yirmi beş kuruşa kadar katip ve mukayyit için kalemiye ve kaydiye ahz olunacaktır.

Madde 107- Tahrir-i tereke için harcı husus namıyla hiçbir akçe alınmayıp ancak mahallerinde istima ve fasl-ı deavi ve nasb-ı vekili ve idane ve istidane ve ibra ve müsalaha ve tahlif zımında gönderilen ketebe ve ümena için işbu mahaller dahil-i şehirde ise elli kuruş ve harici şehirde ise bu'du mesafeye göre yüzden yüz elli kuruşa kadar harcı husus alınacaktır.

Madde 108- Terekat hususunda daolayı tezkiye için mahallerine memur gönderildiği halde memur-ı mezkur ile maiyetinde bulunan ümena-i şer'î için işbu mahaller şehir dahilinde ise yirmi beş haricinde ise yüz kuruş harcı tezkiye alınıp asla ziyade bir şey alınmayacaktır.

Madde 109- Mehakim-i şer'îyede istima olunan şuhudun tezkiyesi mehakim-i mezkurede icra olunup da mahalline liecli't-tezkiye memur irsaline hacet messetmez ise harcı tezkiye namıyla erbab-ı mesalih tarafından bir şey ahz ve mutalebe olunmayacaktır.

Madde 110- Mevadd-ı sabıkada beyan olunan hususat-ı mütenevvia zımında memur gönderilecek mahal hayvan ve kayığa hacet messetmek derecelerde baid olur ve bir günde gidilip gelinmeyecek bir gece veya iki gece ve daha ziyade kalınmak lazım gelir ise gönderilen memurun harcı husustan ma-ada hayvan ve kayık kirası ashab-ı mesalih tarafından tesviye olunacaktır.

Madde 111- Mevadd-ı sabıkada beyan olunan hususat zımında gönderilen katip harcı husus ve harcı tezkiye namıyla alacağı harcın miktar ve kemiyetini zabıtı tarafına ifade ve istizan edip ruhsat almadıkça hod-be-hod ahz edilmeyecektir.

Madde 112- Mehakim-i şer'iyeden verilecek defter-i kassam ve her nevi vesaik-i şer'îye bi't-tanzim ashabı yedine verilmedikçe hiçbir suretle harç alınmayacak ve nizamen ikmal-i muamelede alınacak harçlar için de hükkamın muvazzaf olmadığı mahallerde harç memurları ve muvazzaf oldukları mahalde sandık ümenası taraflarından makbuz ilmühaberi ita edilecektir.

Madde 113- Silki askeride ve silah altında bulunanlardan mülazım-ı saninin mâ-dûnu olarak vefat edenlerin muhallefatından harcı kısmet ve bu misillü muhallefat için vereseye veya vekillerine ita olunacak ilamlardan dahi harç alınmayıp bunlar pul rûsumundan dahi muaf tutulacaktır. Harp üzerinde vefat eden neferat ile büyük ve küçük bilumum zabitan terekeleri hakkında da ol vecihle muamele olunacaktır.

Madde 114- Mehakim-i şer'îye idaresinde bulunan nükud-ı mevkufenin emval-i eytamdan farkı olmadığından nükud-ı mezkure Eytam Müdüriyetine devir ve teslim ve kaffe-i muamelatı işbu nizamname ahkamına tevfikân icra olunacaktır.

Madde 115- Bilcümle memalik-i mahrusa-i şahane mehakim-i şer'îyesince işbu nizamname ahkamı tamamen mer'iyü'l-icra tutulup hilafına hareket eden memurin ve ketebe usulüne tevfikân taht-ı muhakemeye alınacaktır.

Madde 116- Evkaf ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarında beytülmale ait olan ve işbu nizamnameye muhalif olmayan mevadd-ı mahsusa ve kefalet-i müteselsile hakkındaki ferman-ı alî ahkamın kema-kan cari olup terekat ve eytama müteallik bilcümle evamir ve nizamât ve talimat ahkamı işbu nizamnamenin tarih-i neşrinden itibaren mefsuhtur.

Madde 117- Makam-ı Meşihat-i İslamiye işbu nizamname ahkamının icrasına memurdur.